

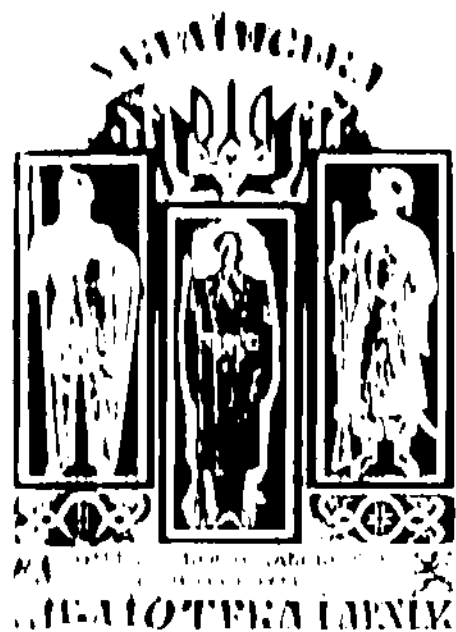
1761

Роман Млиновецький

НАРИСИ
з стародавньої та давньої
ІСТОРИЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

„Українське Наукове Видавництво“

1964



Роман Млиновецький

НАРИСИ
З СТАРОДАВНЬОЇ ТА ДАВНЬОЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ



Роман Млиновецький

Усім хто присвятив своє життя боротьбі не за особистий добробут, не за встановлення того чи іншого ладу, тільки безкомпромісній боротьбі за нашу правду й славу, за забезпечення державного суверенітету українському народові, а тим самим за змогу вести й інші народи до Кращого Завтра

— цю працю присвячує автор.

НАРИСИ
з стародавньої та давньої
ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

diasporiana.org.ua

„Українське Наукове Видавництво“

1964

ПЕРЕДМОВА

Серед широкого загалу ті чинники, які зацікавлені в розхитанні існуючих поглядів на минуле й сучасне, в розхитанні цілого світогляду, який після цього буде легко завалити, енергійно ширять погляди про «відносність» усього, а в першу чергу — історії і т. зв. гуманістичних наук. Доходить до того, що навіть ті хто себе вважає істориком при кожній нагоді стараються підкреслити непевність усього того, про що історична наука має досить даних, щоб сказати рішуче слово.

З огляду на ширення таких «теорій» мусимо підкреслити, що історія не аж в такій мірі відрізняється від таких «стислих» наук, як фізика, астрономія, геологія і т. п. Усі ті науки також подають не тільки усталені й багатократно перевірені істини, але й теорії. Ряд теорій, нині відкинутих, свого часу відіграв позитивну роль, допомагаючи вченим зробити дальші відкриття, а тому також поява і тих теорій була корисною.

Рівнож знає історія тих наук ряд випадків, коли те, що вважалось за безсумнівну істину, виявлювалося помилковим; а про те ті науки всі люди вважають за науки стислі.

Коли ж історія й різниться чимось від згаданих наук, так це лише тим, що вона в певних випадках остільки тісно пов'язана з *інтересами* існуючих народів, що історики зацікавлених народів, здебільшого свідомо, викривляють історичну правду, найчастіше шляхом промовчування одних безсумнівних фактів, а яскравого насвітлювання неправильно скоментованих других і ширення тих фальшивих висновків, яких без того промовчування не можна було б зробити. Тому, що найчастіше такого фальшовання минулого допускаються історики пануючих народів, які займають в різних наукових установах поважні становища, то їхні твердження приймаються з довірою також істориками незацікавлених народів і так ширяться, набираючи значення загальноприйнятих істин. Астрономія чи

фізика не заторкують безпосередньо інтересів тих чи інших народів і тому ті теорії, які там висувуються вченими, можуть виявитися помилковими, але помилки ті завжди бувають або наслідком браку добре перевірених даних або браку в період їх повстання технічних можливостей перевірити як ті дані, що лягли в основу теорій, так і висновки, які з них зробив учений. Оце і вся засаднича різниця.

Коли справа торкається історії українського народу, то ми зустрічаємося ще з таким явищем: наслідком нашої поразки під Полтавою, наші вчені й історики *виховувалися і вчилися* понад 200 років у школах, в яких учили окупанти, отже вивчали самі як «незаперечну істину» все те, що ширили ті вчені загарбників в інтересі своїх народів. Наша еміграція, обсервуючи на своїх дітях вплив шкільництва й освіти різних народів, бачить наочно, що може досягнути школа й інші культурні чинники навіть у першому поколінню! А що ж можна досягнути за час понад дві сотні років?

І тому українські історики приймали більш або менш тенденційні цілі чужі схеми історії Сходу Європи, як щось аксіоматичне і обмежувалися до більших чи менших «поправок на маргінесі».

Може де-кому здаватись дивним твердження, що те чи інше насвітлення, наприклад такого періоду нашої історії як князівський, може порушувати нині чийсь інтереси, але ця справа виглядатиме інакше, коли ми спробуємо зробити з такого чи іншого насвітлення логічні висновки.

Перед тим однак як говорити про величезне значення правильного насвітлення подій князівського періоду нашої історії, наведемо цитату на цю тему з виданих Інститутом Археології Академії Наук УРСР «Нарисів стародавньої історії Української РСР.» (1959 рік). Там читаємо:

«Німецька націоналістична історіографія твердила, що в III—IV ст. у Північному Причорномор'ю існувала величезна готська держава, якій ніби підкорялося все населення Східної Європи аж до північних фінсько-угорських племен, що жили в басейні верхньої Оки і Волги. Мета цієї концепції ясна: довести нездатність східно-європейських племен і насамперед східних слов'ян до самостійного історичного і культурного розвитку» (Нариси стародавньої історії української РСР», ст. 349).

Отже, коли в політичних цілях можна використати тенденційне насвітлення ролі держави готів (остготів), то тим більше

можна, з подібною метою, використати неправильне подання і тенденційне насвітлення всієї історії України від найдавніших часів також і в московському інтересі.

А тепер коротко зясуємо в чому справа.

Коли ми приймемо поширену московськими ученими серед інших народів схему історії Сходу Європи, то висновки з неї кожний зробить ті, які корисні для москвинів.

Москвини вчать, що наче б то на Сході Європи жили слов'янські племена, які належали до т. зв. «східних слов'ян», що князівська династія «рюриковичів» створила за участю тих усіх племен «руську» державу, що та держава ослабла наслідком династичних війн, а тоді її знищили татари, які зруйнували рівнож і центр тої держави — столицю Київ. Після цього частина земель тої держави попала під владу Литви, а далі Польщі і наслідком того десь в XVI—XVII віці повстала нова народність — українська, яка однак тяжіла до «Московської Русі», з якою й обєдналася політично вже в XVII столітті!

Висновок з тої схеми такий: немає причин наче б то «незначні мовні й культурні різниці між двома галузями того ж народу» поглиблювати і тим ослаблювати єдиний в давнину народ, тільки треба ступнево і лагідно вести до їх нівеляції, щоб, як і в давнину, мати силу боронити свої землі і жити на них щасливим життям.

А тепер порівняймо ці висновки з тими, які випливають з правильної схеми історії Східної Європи. Згідно з нею *не існувало* в давнину жодної *етнічної* групи «східних слов'ян», а мовна східно-слов'янська група (яка безперечно існує) повстала в пізніших часах наслідком впливу т. зв. церковно-слов'янської мови, прийнятої православною церквою і письменства, яке в тій мові виникло. Ті ж слов'янські племена, які є предками українців, належали не до неіснуючої групи східних слов'ян, тільки до слов'ян взагалі і творили державу чи державний союз ще в IV віці. Той державний союз проіснував аж до VII віку. До нього жодні московські племена не належали. Далі, по упадку тої держави, існували дрібні князівства, а в X віці з них знова створилася велика українська держава, яка мала тенденцію поширюватися у всіх напрямках. Землі, які лежали на водному шляху «із варяг у греки», міцно були пов'язані з Київською державою, а московські землі доводилося українським князям все наново підбивати, то й та переривана їх приналежність була більше номінальною аж до другої половини XI віку.

В початках XII віку московські племена консолідуються, зміцнюються і, користаючи з великого ослаблення Київської імперії, — в другій половині XII віку, руйнують її і руйнують та грабують її столицю Київ. У життю і творенню культурних цінностей київського періоду москвини не беруть участі, бо до київської держави властиво не належать. У кінці XII віку державний центр український пересувається на Захід. Українське королівство, якого центр містився на західних землях, перестало існувати щойно в половині XIV віку. Жодного спеціального потягу український нарід до московського ніколи не відчував і тому в XVII столітті підчас боротьби за відновлення державності шукав український нарід підтримки навіть у татар і у турків, а союз з Московщиною, трактований як військова konieczність, не мав на меті зєднання тих народів у одній державі. Москвини використали цей союз для знищення України, яка по довгій боротьбі в 1709 році стає московською колонією. Ця приналежність до московської держави принесла українському народові величезну шкоду навіть в розумінні чисто біологічному. Протягом тільки останніх 42 років українці на приналежності до московської держави («СССР») понесли страшні втрати в людях, бо українців, коли б не та приналежність, мало б бути в 1962 році коло 90 мільйонів, а наслідком її є тільки 39 мільйонів. Отже для українського народу життєвою konieczністю є відновлення державності й цілковите зірвання з Московщиною.

Думаю, що кожному ясно, яке величезне значення має правильне висвітлення нашого минулого. Мало того, доки ми не доведемо чужинцям фальшивости й безпідставности прийнятої ними московської схеми історії Східної Європи — доти не можемо числити на зрозуміння наших стремлінь та використання «ахилесової п'яти» московського кольоса.

Однак треба з усією силою підкреслити, що подану нами московську схему історії Сходу Європи можна було сконструювати лише шляхом замовчування ряду безсумнівних історичних фактів та документів, фальшивого коментовання окремих подій і навіть висловів та безпідставного навязування потрібних авторам тої схеми поглядів людям, що їх не могли мати.

Не може бути й мови про жодну «відносність», жодну рівнорядність обох схем, лише може бути мова про популярність або не популярність тої чи іншої схеми.

Популярність же неправильної схеми в жодній мірі не є наслідком її узасаднености.

Нашим завданням є дати, підпертий науковими доказами короткий нарис означеного періоду історії українського народу, нарис, який на думку автора є цілком об'єктивним і згідним з правдою.

Цей нарис може стати у великій пригоді тим людям, які здатні самостійно думати і тверезо оцінювати наведені докази.

У цьому нарисі подаємо у всіх важливіших випадках цитати з джерел з поданням самого джерела, щоб дати змогу читачеві самому перевірити все і свідомо зрев'ювати неправильні погляди та без застереження прийняти правильні.

Хоча в кінці книжки подано назви праць ряду авторів, які торкаються даного періоду нашої історії (і то незалежно від того, чи ми погоджуємося з ними), але в самій праці ми уникали покликуватися на твердження тих чи інших авторів, волюючи джерела й історичні документи, бо ж ціла історія розвитку людської науки, цілий її поступ у великій мірі базується на перевірці та вразі потреби — запереченню узнаних до того часу авторитетів.

Автор цієї праці, враховуючи брак творів, які б виразно і ясно, базуючися на джерелах і усталених фактах, зясовували б найдавніший та давній періоди життя українського народу з підкресленням його виключної ролі в тих часах, а також відсували б на належне їм місце ті племена, які не приймали жодної участі у державнотворчій та культурній діяльності нашого народу, — хоче цею книжкою бодай вчасти заповнити згадану прогалину.

Автор цієї праці свідомий того, що лише на рідних землях, де є доступні ті джерела, що їх на еміграції взагалі неможливо дістати, можна би було з вичерпуючою для сучасного рівня наших знань широтою й глибиною відтворити життя нашого народу за тих часів, однак і в такому короткому викладі вона може послужити нашій справі, виповнюючи існуючу прогалину.

Якщо ця праця допоможе нам звільнитись цілком від впливу помилкової чужої схеми, допоможе правильно визначити місце серед народів світу та за допомогою хоч би тих аргументів, які тут подані, захитати певність чужинців у правильности помилково прийнятої ними московської схеми історії Східної Європи, то автор уважатиме своє завдання за виконане.

Поза тим автор хотів би допомогти також нашому народові усвідомити собі, що наш нарід не є якимось новотвором, що

повстав під чужим впливом щойно яких три-чотири століття, — тільки є народом з довгим і славним минулим. Мусимо пам'ятати, що український нарід, як окрема етнічна і культурна цілість, існує що-найменше 17—18 століть і від того ж часу живе осілим життям на тій же землі, борючися за «місце під сонцем» з численними ворогами, які хотіли би ту землю собі загарбати.

I

УКРАЇНСЬКА ТЕРИТОРІЯ І ЇЇ ПРАДАВНІ МЕШКАНЦІ

Територія, яку заселявав український нарід протягом віків, звичайно, може розглядатися як з погляду географічного так і з історичного. Докладний опис нашої території в минулому з погляду географічного не входить в наше завдання і тому ми тут лише обмежуємося до ствердження того, що землі, на яких замешкував український нарід, простяглися від берегів Чорного моря на північ аж до вододілу між басейном (поріччям) Дніпра і Волги, що був у давнину вкритий пралісом та був дуже негодним для пересування. На заході Україна сягала аж поза Карпати, а на сході доходила до берегів Каспійського моря.

Яку ж територію мусимо уважати нині українською на підставі етнографічного принципу?

Дати абсолютно докладну, стислу відповідь на поставлене питання важко, бо ж, як слушно пише в своїй праці «Основи землезнання України» (ч. II, 1926 р.) відомий географ проф. д-р. С. Рудницький, «тому, що урядові переписи населення були роблені на некористь українців... межі української території (подані далі) не можуть бути так докладні, як би цього вимагала стисла наука». Нинішні переписи, роблені московсько-большевицькою владою, рівно ж є тенденційні і допасовані виразно до усталених тою владою *неправильних*, незгідних з етнографічними відносинами, меж УСРС.

Дійсні межі української території починаються в дельті Дунаю, де навіть в Добруджі сидять до нині нащадки славних запорожців. Границя далі переходить через Бесарабію,

Буковину і Закарпаття. У Бесарабії ця межа перетинає її так, що її північно-західня частина лишається в межах української території. На Буковині межа біжить здовж давньої Австро-угорської державної границі аж поза Серет, а потім вертає аж під Чернівці, а звідти дугою, лишаючи по українському боці верхівя Серета, Сучави, Молдави і Золотої Бистриці. Далі йде межа від Кирлибаби вздовж границі давньої Угорщини з Галичиною до Будийвської гори і вододілом між річками Везор і Русьнавою. Здовж лівого берега Тиси йде на Густинський хребет і спускається на великий Угорський низ. Межа з уграми йде поза Мукачевом й Ужгородом, включаючи міста Севлюш, Гимлівці, Квасово, Підгороддя, Ключарню, Лучки, Дубрівку, Комарівці, Глибоке, Підгороддя і Ужгород. Між Ужгородом і межею Галичини є нашими сусідами словаки. Тут багато українців пословачилося, але православна віра зраджує їхнє українське походження. В Галичині сусідує українці з поляками. Межа починається в Карпатах біля Дунайцю і йде на схід вздовж обноги верховин, від Сянока — лівим берегом Сяну аж до Холмщини. Холмщина від віків була заселена українцями, а її межі сягали аж до середньої течії Висли. На Підляшші йде етнографічна межа від ріки Буга до Строблі над Нарвою. Далі межа біжить Поліссям, охоплюючи південь Мінщини, через Вігонівське озеро, східною межею Пинського повіту аж до Луниці і Припяти понище Мозиря, східною межею Мозирщини і далі межами Волині, Київської губернії (давньої) й Чернігівської аж під Мглин. Далі північними межами Пинського, Мозирського, Річицького і Гомельського повітів і потім — північною межею Чернігівщини.

Від Мглина тягнеться українсько-московська етнографічна межа, яка біжить від лісів Чернігівщини аж до берегів Каспія. Вона відрізує, як українські, південні повіти Курщини так і частину Вороніжчини. На Донщині мінімальна межа (обіймає простір населений згідно з переписом 1897 р. суцільно українцями) проходить здовж західної межі Хоперського повіту через Краснопілля, Абазин, Казанську Березову, Погорілів, Богданів, Ростов, Харитонівку, Ілинку, Крилів аж до меж колишньої Астраханської губернії. Далі західною межею Астраханщини і східною

та південно-східною Ставропільщини, Кубанщини і Чорноморщини.

Отже, як подає проф. д-р. С. Рудницький (цитована праця ст. 14), територія заселена українським народом мінімально має 905.000 кв. кілометрів, а максимальна 1.056.000 кв. кілометрів.

Нині московсько-большевицька окупаційна влада, щоб улегшити собі денационалізацію, колонізацію і експлуатацію України, повідривала *всупереч етнографічному складу населення ряд багатих земель* вздовж північного, північно-східного і південно-східного й частково південного кордону та віддала деякі землі Польщі і наслідком того територія «урядово-вигнана» окупаційною владою, як «українська» — зменшилась до 601.000 кв. кілометра (О. Діброва: Географія української РСР, В-во «Радянська школа», Київ, 1958 р., ст. 13). Таким чином анектовано понад 30% національної нашої території.

Щоб зясувати усю безпідставність такого загарбання і московських тверджень, немов визначені ними кордони відповідають етнографічним кордонам, подаємо деякі урядові данні, які свого часу дісталися до большевицької преси про загарбану ними Кубанщину й Чорноморщину, що їх вони справедливо звуть «Перлиною»... Росії (Д. Полянський «Жемчужина Росії», Москва, 1958 р.) і «країною незчисленних скарбів» (там же).

Територія цієї загарбаної в українського народу землі рівняється 85.000 кв. кілометрів і перевищує території Бельгії, Голяндії і Люксембурга взяті разом!

Про справжній етнічний склад населення цих земель можемо зміркувати на підставі даних опублікованих в журналі «Гарт» ч. 7-8 за 1929 рік (УССР) на стор. 187: «Північно-Кавказький комітет ВКП-б», це б то комітет московської большевицької партії, в якій, як відомо, навіть українці походженням майже не мають слова, у грудні 1928 року ухвалив плян українізації 37 районів, в яких українське населення творить переважну більшість. Ці райони охоплюють лише 1.700.000 українців Передкавказзя з загальної кількості, яка за переписом 1926 року визначалася числом 3.106.825 осіб. Коли взяти Передкавказзя як цілість,

то ця кількість на підставі московської статистики не дає української абсолютної більшості, але *не ми*, тільки згаданий комуністичний журнал додає до цих своїх слів примітку, в якій мусить ствердити, на підставі інших *большевицьких* джерел, що «підчас перепису через непоінформованість переписувачів спостерігалось *МАСОВЕ* зараховування українців до руської (московської) національності» («Червона Газета») і додає від себе: «Отже кількість українського населення справді *далеко більша*». Далі подані були райони з безсумнівною українською більшістю, ствердженою вже навіть тим переписом, в якому переписицики були «непоінформовані» (як дипломатично висловлюються півурядові органи) і тому масово записували українців, як москалів!

Наведене нами доводить, що було б більше ніж помилкою визначати територію заселену українським народом, територію, що на ній він творить *абсолютну більшість*, на підставі советських переписів. Під оглядом більшої близькості до правди навіть статистичні матеріяли часів панування царату є кращі.

Отже, таким чином ми виявили всю обережність, яка в цьому випадкові конечна, приймаючи, що пересічна площа заселена компактно масою українського народу нині доходить до 1.000.000 кв. кілометрів і перевищує в чотири рази територію Британських островів, у стільки ж разів Югославію. Українська територія є в три рази більша за Італію, в два рази перевищує Еспанію і трохи менше ніж два рази перевищує Францію без колоній. Пересічна густота населення доходить нині до 58 душ на 1 кв. кілометр. Для порівняння нагадуємо, що в США припадає 19,5 мешканців на 1 кв. кілометр, а в Канаді — 1,3 мешканці на кв. кілометр.

Україна була і є надзвичайно багатою країною. В глибоку давнину вона приваблювала людей своїми лісами, що вкривали її північну частину, в яких було повно ріжного звіря та родючими землями лісо-степу, а на півдні тяглися степи, які надавалися для хліборобства, а в них рівно ж не бракувало диких тварин. Ріки, озера й моря були багаті рибою. Великі простори займає на Україні чудовий родючий чорнозем, який німці підчас окупацій України навіть

вивозили вагонами до Німеччини. В наші часи Україна рівнож приваблює людину ще й своїми копалинами. Вугілля, нафта, залізо, манган, антрацит, сіль, каолін, мідь та дуже численні інші мінерали є не аби-яким багатством нашої землі.

За давніх часів майже єдиними догідними шляхами були річки. Наші річки в основному вязали Україну з чорноморським узбережжям і басейном середземноморським — отже з землями, на яких розвивалася культура стародавнього світу, а пізніше — візантійська.

Оскільки мова про докладні межі, то треба зазначити, що ті межі, в яких протягом тих вісімнадцяти віків замешкували цю землю українці, мінялись. Вони то поширювалися, то — звужувалися, щоб потім знова поширитись. Ця мінливість меж властива території кожного народу, бо, природно, протягом віків нарід зазнавав і періодів розцвіту і лихоліття. Докладно усталити межі нашої території для кожного давнішого часу нашого минулого є дуже важко.

Про найдавніші часи життя нашого народу маємо досить скупі відомости і до того ті відомости походять з джерел, автори яких самі докладно не знали не тільки земель, на яких жив український нарід, але й тим більше не встані були докладно описати територію заселену в давнину нашим народом, не кажучи вже про її межі.

Питання про найдавніших мешканців нашої території властиво виходить поза рамці нашої теми і ми про них згадуємо тут лише дуже побіжно.

Наші відомости про найдавніших мешканців базуються головню на здобутках археології, науки ще молодої, якої здобутки не відзначаються бажаною докладністю.

Учені не знають докладно, коли почали люди заселявати терени сучасної України і припускають, що це було 100 або 80 тисяч років тому. Більшість учених тої думки, що людина появилася на наших землях за льодовикової доби, на південному краї льодовика, що займав частину й України.

Про життя тої першої людини ми не знаємо нічого конкретного, лише можемо припускати, що вона займалася ловцтвом.

Припускають далі (також на підставі логічних міркувань, не опертих на вистарчаючо певних премісах), наче б то яких 15 тисяч років тому панував серед людей, що замешкували Україну, родовий лад, жили родинами, на чолі яких, твердять одні вчені, мали б стояти матері, бо діти мали б не знати свого батька, отже існував, мовляв, матріархат і вільні статтеві неупорядковані стосунки, а другі твердять, що навіть у тварин існує як подружжя стале, «парами», так і патріархат, отже немає підстав обовязково припускати існування матріархату. Прихильники матріархату, який мав би панувати на Україні, є здебільшого прихильники матеріалізму, і тому патріархат в'яжуть з новими господарськими формами, з скотарством. Будують вони свої припущення на підставі аналогії до тих родинних стосунків, які були стверджені у дикунів Океанії і Австралії. У тих дикунів однак головою роду є не мати, тільки «вуйко» (брат матері).

Противники теорії про пановання матріархату серед первісного населення України твердять, що в кожному разі перші слов'яни, які без сумніву належали до арійців, як і всі арійці, не мали нічого спільного з «дикими» статтевими взаєминами і віддавна, як на це вказують здобутки мовознавства, жили в відносинах властивих для патріархату.

Археологія мало конкретного (оскільки мова йде про суспільні відносини і духову культуру) може дати про ті часи, стверджуючи лише сам факт, що на Україні тоді жили якісь люди. Якої вони раси, якою мовою говорили — того не знаємо, знаємо лише, що їхня матеріальна культура належала до культури кам'яної доби. Стоянки тих людей, знайдені в Пушкарях на Чернігівщині, біля Новгород-Сіверського, біля Мізна, в Києві, коло Старого Кодака на Дніпропровінції і на інших місцях.

Далі вчені можуть розішати де-що про розвиток матеріальної культури тих невідомих людей протягом наступних кількох тисяч літ, можуть висунути ті чи інші припущення про їхні культурні зв'язки і культурні впливи (звичайно, мова лише про матеріальну культуру, якої марні рештки служать за підставу для міркувань).

Далі відомо, що ті люди, які жили 3—4 тисячі літ до Христа (яких культуру звано «трипільською» — бо перші зна-

хідки з тих часів було зроблено коло Трипільля), були вже хліборобами, але знова невідомо, якою вони говорили мовою, а приналежність їх до раси круглоголових так мало дає для визначення їхньої народності, як і ще ширше трохи означення «біла раса».

Це тим більше, що рівно ж серед поховань тої доби зустрічаються і довгоголовці. В палеоліті, неоліті і серед залишків передмікенської культури на Україні переважають довгоголовці. Ріжні типи поховань («скорчені кістяки», палення) ще більше ускладнюють справу з визначенням, кому властиво належать ті пам'ятки, якому народові.

Ми можемо сказати, що їхня культура має для тих часів досить високий рівень, але не можемо сказати, з якими народами чи племенами вони були споріднені та звідки взяли ся на Україні.

Знайдено було рештки осель, з яких де-які мали яких 140—160 кв. метрів. Самозрозуміло, прихильники існування всюди первісного комунізму негайно оповістили, що великі оселі були оселями родів, які, мовляв, жили колективним життям. Чи так це було — можна сперечатися і чекати на нові відкриття.

У «трипільців» — розвинуте було з ремесел гончарство, виріб хліборобського знаряддя і зброї.

Перші вироби з міді та бронзи трипільці набувають від сусідів.

З наступленням бронзової доби помітні зміни в культурі, якої рештки знаходимо, і то такі великі, що можна сперечатися, чи ця культура є продовженням трипільської, чи є культурою якогось іншого народу.

Звичайно, справжньої назви того народу, що тоді замешкував Україну, ми також не знаємо.

Першим народом з тих, що жили на Україні, якого назву ми знаємо (безсумніву не оригінальну) були «кімерійці».

Кімерійські племена жили в степових районах України й займалися скотарством, хоча частина їх, на межі лісостепу, займалася також хліборобством. Звідки взяли ся ці кімерійці, якої були раси — ми не знаємо.

У VII віці до Різдва Христового приходять на південно-східні землі скити-кочовики.

Про них знаємо зі свідочств сусідів-греків, що вони були

войовничі і хоробрі. Оселилися на цілій Україні(?), витиснувши кимерійців, як припускають — до Малої Азії. Про скитів маємо досить докладні відомости з V віку перед Христом від грецького історика Геродота (є переклад його праці на українську мову), який пише також про «скитів-орачів».

Скити під оглядом культурним мало ріжнилися від тих племен, які застали, і тому припускають вчені, що вони досить швидко змішалися з тубільцями. Скити, займаючися здебільшого скотарством, кочували, гонючи верхи свої стада, а їхні родини (жінки й діти) їхали у критих возах, пристосованих до такого життя. Та частина нашої землі, яка була тоді заселена скитами, була поділена між скитськими племенами, які творили між собою союзи. Скити вже вмели добре виробляти знаряддя і зброю. Мистецтво (якого кращі зразки знайдено в могилах вождів та царів) стояло досить високо.

Була розповсюджена також теорія, що цілу східню Європу до приходу індоєвропейців займали фіни, але вона заслуговує на цілковиту увагу лише постільки, постільки є мова про землі заселені нині москвинами, а немає жодних підстав на Україні.

Побережжя ж Чорного моря вже від середини VII віку до Р. Х. почало вкриватися грецькими кольоніями. В IV і V віці до Р. Хр. число великих грецьких міст дуже зросло. Греки вели жваву торгівлю зі скитами та метрополією — старою Еллядою та Малою Азією. Відомі міста: Ольбія, Тіра, Херсонес, Теодосія, Фанагорія, Пантікапея. Одним із найбільших грецьких міст була Ольбія (знаходилася між гирлами Богу та Дніпра); перестала існувати Ольбія аж на початку IV століття по Христі. Пантікапея у V—IV віці до Христа була столицею Боспорського царства.

У IV віці до Христа появляються на Україні сармати, які вкінці II віку займають степові місцевости між Доном і Дунаєм. Їх у II віці по Христі витискають роксоляни або аляни.

У III віці по Христі прийшли з над Балтику германські племена готів, які нападали на міста і більші оселі; вони створили досить велику державу. У IV віці по Христі нотується напад готів на антив-словян.

У 375 році готів вигнали за Дунай спільними силами анти і гуни. Після цього на наших землях появилися орди гунів,

які в середині V віку по Христі, обєднавшись довкола Атилі, рушили на Захід, але частина їх лишилася й змішалася з місцевим населенням. За ними ще перекотилися Україною болгарська та аварська орди.

Українці, як відомо, є народом словянським, тому нас, звичайно, цікавить, коли появилися словянські племена на Українській землі і звідки.

На це, на жаль, історія не може дати певної відповіді, як рівнож і археологія. Антропологія також не встані зясувати походження словян, чи якимось заповнити «білі плями» між тими скупими відомостями про часи, коли появились словяни.

Мовознавство може лише де-що сказати, але рівно ж не багато. Порівнююче мовознавство, досліджуючи пні ріжних слів у ріжних мовах, усталило мовну спорідненість деяких мов (але це далеко не покривається зі спорідненістю фізичною народів, що тих мов уживають).

Отже, мовознавці твердять, що словянська мова належить до родини мов індоєвропейських, які ще зветься арійськими. Арійськими мовами говорять від тисяч літ народи, що живуть на просторі від Індії до Гібралтару. Де була колиска арійських народів — вчені не знають. Спочатку її містили в Ірані, далі — в Центральній Азії і навіть у Східній Європі. Досліди над мовою виказують, що первістні арійці мусіли жити в умірковано-холоднуватому підсонні, далеко від моря. Арійські мови на підставі означення числа «сто» діляться на мови: «кентум» і «сатем». До цієї останньої групи належать і мови словянські. Назва «сатем» походить від слова «сто» в іранській мові. Але це все дає нам дуже мало, бо не може зясувати, чи були словяни автохтонами, чи прибули звідкись, та й яке їх походження під оглядом антропологічним.

Словяни, твердять мовознавці, були довше повязані з такими народами: литовцями, лотишами, прусами (з цієї доби походять назви частин тіла, дерев, тварин, птахів, рільничі терміни). Ця словянсько-литовська єдність, твердять мовознавці, перестала існувати кілька віків перед Христом.

Розселення словян припадає, як припускають, на добу т. зв. великої мандрівки народів.

Припускають також, що мовно відділилася група україн-

ських племен у певну відмінну цілість ще до Різдва Христо-
вого. Ми не маємо однак даних, які дозволили б означити
оскільки великі були мовні різниці між різними словян-
ськими народами, отже і між українцями та рештою сло-
вянських племен.

Слід тут лише підкреслити, що московську теорію існу-
вання якоїсь спільної «східно-словянської мови» відкинула
наука на підставі праць українського мовознавця Степана
Смаль-Стоцького, який довів, що українська мова виділи-
лася безпосередньо з прасловянської.

Тепер однак не може бути сумніву в тому, що словян,
які жили на Україні і є предками українців, називано в дав-
нину «антами».

З поданого тут бачимо, що є найбільшою помилкою ото-
тожнювати історію українського народу з історією україн-
ської території. Але ще більшою помилкою є ототожнювати
ті інші народи (яких «ні роду ні племені» ми не знаємо!), що
жили на нинішній землі, з нашим українським народом і скупі
згадки про них дошивати білими нитками до минулого на-
шого народу.

Часами такі, не оперті на вистарчаючих наукових даних
фантазування вчених чинять справжні спустошення в укра-
їнській свідомості. Щоб остерегти перед поважним тракту-
ванням такого фантазування, звертаємо увагу на де-які
твердження цього роду В. Щербаківського (археолога) та
Ю. Липи (лікаря).

Пише напр. Щербаківський (а Ю. Липа повторює): «Три-
пільці створили тут на Україні першу тривалу хлібороб-
ську осілість, громадянство малоазійсько-геленського типу
і магічного (може тотемного) світогляду. Вони побудували
ще в III тисячолітті *городи-держави і оточили їх могут-
ними валами; вони власне створили увесь фольклор, який
маємо, майже усю усну словесність*».* «Трипільці є осново-
положниками українських сіл». «Трипільський первень тво-
рять до 90% української раси».

Ми підкреслили всі ті окремі твердження, на які В. Щер-
баківський не має жодних доказів, які є просто плодом його
поетичної фантазії.

* Ю. Липа. «Призначення України», ст. 129—130.

Кожний, хто стоїть на ґрунті науки, розуміє, що, не мно-
чи ані писаних, ані в переказах жодних даних про суспіль-
не життя трипільців — не можемо поважно говорити про
будь-який його «тип». Рештки будов, предметів хатнього
вжитку і можливо рештки жертovníків(?) не дають *наймен-
ших підстав* для відповіді на питання: матріярхат чи патрі-
ярхат панував серед них, як також ніщо, крім свобідних і
довільних аналогій з нинішніми дикунами, не дає підстав
говорити про «магічний» світогляд. Твердженню, що саме
трипільці побудували «городи-держави і оточили їх мо-
гутніми валами» перечить трохи далі сам В. Щербаківський,
який пише: «Трипільці не створили спочатку великих дер-
жавних організацій — їхня експанзія була передусім —
опановання величезних теренів племенами чи може лишень
селищами». . . «Властиво геленів можемо назвати творцями
міст на Україні».

Ця легкість, з якою Щербаківський* раз титулує трипіль-
ців «творцями — міст-держав», а раз деґрадує їх до творців
«селищ», а творцями міст робить греків, свідчить, що то все
плід буйної фантазії та «висновки», але . . . без підстав.

Ще більш фантастичним й майже безглуздим є намагання
приписати трипільцям (про яких ми докладно не знаємо на-
віть, якою мовою вони говорили і що говорили!) створення
«усього українського фольклору» і «майже всієї усної
словесности».

Тут слід нагадати, що «фольклором» (з англійської) при-
йнято звати: усну словесність, поетичну народню творчість,
обряди, пісні, думи, приповідки, звичаї і т. п. Таким чином
В. Щербаківський у поетичному запалі спочатку весь укра-
їнський фольклор (отже і усну словесність!) приписав
трипільцям, а потім приписав їм же «майже всю» частину
того ж фольклору — «усну словесність».

Ф. Колесса — фахівець у цих справах, твердить, що най-
давніший запис української народньої пісні походить з по-
ловины XVI віку. Обрядові українські пісні лише сягають
своїми мотивами і кількома піснями у передхристиянські
часи України, це б то передволодимирові, але безперечно
вони не збереглися у своєму первістному вигляді. Про інші

* Особливо в інтерпретації Ю. Липи.

обрядові пісні знаходимо згадки в наших літописах, а самі пісні імовірно лише в невеликій частині і то дуже змінені доховалися до нині.

Приповідки і прислів'я (найстаріші записи) сягають X до XI віку. Самозрозуміло, т. зв. «биліни» повстали всі в князівську добу, а козацькі думи та історичні пісні — за козацьких часів. Пісні чумацькі, рекрутські, побутові і т. д. — ще новіші.

Самозрозуміло, не знаючи, якою мовою говорили трипільці, не маючи ані одного речення автентичного з часів, коли панувала трипільська культура, і не знаючи навіть, чи один нарід, чи кілька були її носіями — ми мусимо мати хіба фантазію В. Щербаківського, якої можуть позаздрити навіть поети, щоб відважитися сказати щось подібного навіть про усну словесність українську тої доби — якої не збереглося! А що ж говорити вже про думи і т. п.

Очевидно, немає також найменших підстав, щоб могли визначити відсоток «трипільської крові» в українських жилах (однаково добре може бути і 0,001% і яких 30—40%).

Ю. Липа, яко лікар і то лікар, що скінчив не українські школи, був звичайно ляїком у тих усіх справах, а тому йому не коштувало великого труду у своїй книжці «Призначення України» не лише перемішати факти і фантазії в якусь чудернацьку міщанину, але почати трактувати Понтійську державу Мітрідата IV як українську державу.

Тимчасом для всіх цих фантазувань не має жодних підстав, як немає підстав приписувати трипільцям пісні про зруйнування Січи.

Ми вітаємо нові й нові успіхи археології, ми признаємо можливість певного впливу народів, що жили на Україні, на витворення антропологічного типу сучасного українця, ми не заперечуємо можливості певних культурних впливів тих народів на найдавнішу культуру наших предків, але ми не можемо забувати, що рівнож в силу тих чи інших причин могло таких впливів і не бути. Адже ж ми знаємо, що й на Україні жив мамут, але проте не знайдемо серед нашого тваринного світу жодних наслідків того його існування.

Тому ми починаємо історію українського народу від появи

на наших землях українських слов'янських племен, а не від Готів чи трипільців.

Все вказує, що приблизно вже в третьому віці по Христі українські племена заселяють простори між середнім Подніпров'ям і Дністром, поширюють свої терени в бік Карпат на заході, поза Припять і Десну на півночі і до берегів Чорноморських і Озівських від гирла Дунаю аж по Кубань.

Цю територію то вдавалося українському народові значно поширювати то знова доводилося її звужувати під натиском усе нових ворогів, що тиснули зі сходу, півночі і заходу.

В давнину найбільші втрати приносив нам натиск східних кочових народів, які хвилями напливали в наші степи з Азії. Так довелося українському народові витримати натиск Готів,* аварів, печенігів, яких орди в момент їхньої найбільшої сили доходили майже до самого Києва. Боротьба з печенігами закінчилася для українців добре, але їм на зміну прийшли половці, а потім татари. Грунт для татарських перемог підготували москвини, ослабляючи до решти своїми нападами ослаблену і без того боротьбою між князями Київську імперію.

У зв'язку з цим безупинним натиском усе нових народів бували і в давнину моменти, коли під їх ударами наш східний і південно-східний кордон відсовувався аж до східних меж Волині і Поділля, а все ж політичне і культурне життя і тоді не завмирало, а концентровалось на Західних землях (Холмщина, Волинь, Галичина і Поділля). Там зберігалася українська народність і, міцніючи в боротьбі, знову поволі наново колонізувала степові простори.

Втрати, які мала українська територія на заході, зменшувалися під натиском угрів та поляків, були невеликі і рівнож українці здобували пізніше наново втрачені простори. Щойно в XVII віці по втраті державности протягом останніх двох століть український нарід втратив значну частину своєї території, але цим разом ця втрата не носила характеру втрати якоїсь окресленої частини тої національної території.

* Готи прийшли, як сказано на ст. 18 з над Балтику.

«АНТИ» — ПРЕДКИ УКРАЇНЦІВ І ПЕРША БІЛЬША
ДЕРЖАВНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

На питання звідки прийшли словяне (і чи приходили) на європейські землі, а зокрема звідки прийшла та частина слов'ян, яка була предками сучасних українців, не існує переконуючої, загально прийнятої відповіді. Одні (наш літопис, Піч, акад. Хведір Вовк та інші) є прихильниками теорії розселення словян від Дунаю, інші (проф. Грушевський, проф. Довнар-Запольський та інші) хочуть бачити правітчину словян між Карпатським підгір'ям і Алаунською височиною — це б то в сточищі горішнього і середнього Дніпра, ще інші — шукають її аж на південних берегах Балтійського моря. Проф. Ключевський вважає прабатьківщиною словян західно-українські землі.

Тому, що для висвітлення теми, яка нас цікавить не має рішального значіння усталення прабатьківщини словян, ми не будемо тут займатися розглядом аргументації прихильників тих теорій, обмежуючися до пригадки, що як наш «початковий літопис» вяже прабатьківщину славян з Дунаєм так і винятково часті згадки в стародавніх українських народних піснях річки Дунаю вказують на якісь ближчі звязки українського народу саме з Дунаєм.*

Ми обмежимося тут до подання перших згадок про словян взагалі, а антів з окрема, в творах стародавніх авторів, які збереглися до наших часів, а різні міркування на підставі таких джерел, як хоч би т. зв. Певтігерова мапа, які мають цілу літературу, не будемо тут розглядати. Натомість узглядимо здобутки новітніх археологічних знахідок.

Візантійський історик Прокопій Кесарійський (VI вік по Христі) в своїх творах («Історія війн Юстиніана I») згадує

* Можливо, що маємо в цьому випадку до діла з підгомоном антсько-візантійських війн, спробою Кия заснувати город (Київець) і нарешті війн Святослава-Завойовника в Болгарії.

ряд словянських племен, які тоді вже замешкували західні підгір'я Карпат і сточища Одера. Як ці згадки так і пізніші з половини VII віку не лишають сумніву, що тоді вже словяни вийшли за межі своєї прабатьківщини і поширили свою територію, як на захід, так і на схід та північний схід. Вже згадуваний Прокопій пише, що за гунами, які жили по обох боках Меотида (Озівське море) «далі на північ сидять незчисленні народи антів».

Готський історик Йордан,* який зве словянські народи «венетами» пише: «Численний нарід венетський заселює північні узгір'я Карпатів від верхівів Висли й далі незмірні простори, поділяючись на словян і антів: словяни сидять від м. Новіодуну і Мурійського озера до Дністра і на північ до Висли, анти ж над луком Чорного моря від Дністра до Дніпра». Рівно ж і Прокопій пише, що «словяни й анти мешкають за Дунаєм, недалеко від берега».

Наведена попереду звістка Йордана, поскільки мова про антів, як бачимо збігається з відомостями Прокопія, поскільки ж мова йде взагалі про словян — то не дає нічого, бо досі не вдалося узгіднити, яке місто криється під назвою Новіодуну і що то за Мурійське озеро. Та наведені відомості так би мовити «пізньої дати» бо з них видно, що на ті часи словяни, а в тому числі й українські предки — анти, займали досить велику територію і як видно з відомостей готського історика, які наводимо на своєму місці, жили державним життям.

Найдавнішу ж згадку про словян знаходимо у римських істориків.

Пліній Старший (I ст. по Христі) і Тацит — згадують вже про «венетів». Більш менш певним є, що період словянської міграції припадає на час між II і IV віком по Христі. У римського автора Птоломея читаємо, що «Германію» від «Сарматії» відділяє Висла. Зі скупих відомостей різних авторів можемо однак зробити висновок, що безперечно відповідає правді, а саме, що «на схід від готів сиділи «венети» (сло-

* Йордан, автор «Гетіки», що був єпископом у долишній Італії, в своєму творі подає багато з втраченого твору Касіодора, державного діяча і письменника часі Теодориха Великого, короля готів (471—526).

вяни), які жили в сточищі Дніпра і далі на схід і над південно-східнім Балтиком, де сусідували з литовцями. Країна озер і басейн Волги — були в ті давні часи заселені фінськими племенами. «Венетами» звали слов'ян німці й фіни, але самі слов'яни так себе не звали. Треба думати, що в другому віці можливо ще й не існувало спільної загально-прийнятої слов'янськими племенами назви, але де-які зі слов'янських племен, що сусідували з німцями, звали себе «слов'янами». Назва «слов'яни» вперше зустрічається в історичних джерелах у VI віці.

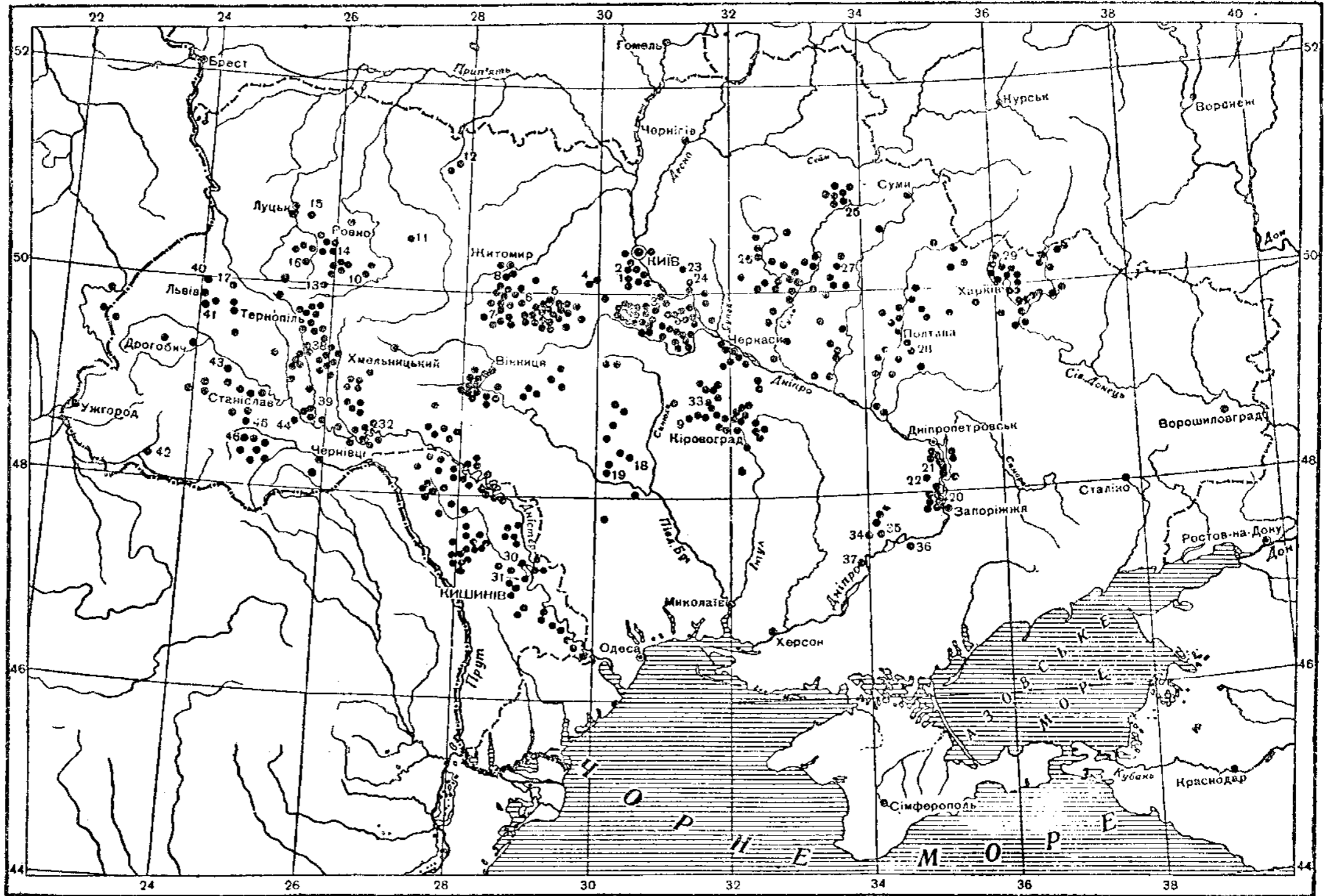
Тоді, коли вже слов'яни сколонізували майже цілий Балканський півострів, — про що далі буде мова, — ця назва зустрічається багато разів у візантійських джерелах. Зокрема слід згадати, що мандрівник Вілібальд (VII вік) Пельопонес звав «Словенією» („Slavinia“), Ісидор Севільський знова пише, що «слов'яни відібрали у Римлян цілу Грецію», а Констянтин Порфирогенет певно мав підставу написати «зі-словенцилася вся наша земля і стала варварською».

Наведене не лишає сумніву в тому, що слов'янські племена були тоді дуже численні і займали великі простори. Однак майже всі стародавні автори розрізняли взагалі «слов'ян» і «антів», яких однак також уважали слов'янським народом (Йордан). Згідно з даними старих істориків анти заселяли власне українські землі.

Всі досі усталені факти не лишають сумніву, що антами звали власне *лише українські* слов'янські племена, які вже тоді відрізнялися від решти слов'ян рядом спільних тим племенам ознак і звичаїв. Рівно ж не підлягає сумніву, що анти під оглядом етнічним були групою слов'янських племен.

Готський історик Йордан, що жив у Візантії (VI вік), як вже згадувалось ще західних слов'ян німецькою назвою «венети» і каже, що то є спільна назва для цілої групи слов'ян. Візантійський історики не окривають назви «венети» лише «слов'яни», але подані ними відомості не лишають сумніву в тому, що мова йде про той самий народ. Анти властиво самі себе так не звали — це назва дана їм чужинцями — сусідами. Де-хто з істориків уважає, що назва «анти» має політичний характер. Чужі історики, говорячи про антив, мали

ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ ПОЛІВ ПОХОВАНЬ



- 1 — Черняхів; 2 — Жуківці; 3 — Ромашки; 4 — Дідівщина; 5 — Ягнятин; 6 — Бистрик; 7 — Райки; 8 — Пражів; 9 — Маслово; 10 — Лепесівка; 11 — Городище; 12 — Олевськ; 13 — Вікнини Великі; 14 — Гостянець; 15 — Дерев'яне; 16 — Волиця Страклівська; 17 — Неслухів; 18 — Данилова Балка; 19 — Сабатинівка; 20 — Ново-Олександрівка; 21 — Миколаївське; 22 — Башмачка; 23 — Сирківці; 24 — Переяслав-Хмельницький; 25 — Коровинці; 26 — Гурбилиці; 27 — Лохвиця; 28 — Писарівка; 29 — Пересічне; 30 — Лукашівка; 31 — Будешти; 32 — Лука-Врублівецька; 33 — Турія; 34 — Кут; 35 — Грушівка; 36 — Камянка; 37 — Гаврилівка; 38 — Теревовля; 39 — Блищанка; 40 — Жовтанці; 41 — Черепин; 42 — Іза; 43 — Котятиче-Голинь; 44 — Городниця; 45 — Перерісль.

на увазі міцний державний політичний союз українських словянських племен, що вів наступальні війни проти Візантії.

Виникає само собою питання: чи можемо уважати антів автохтонами української землі?

На поставлене питання наука не може дати вичерпуючої відповіді, бо археологія лише досліджує матеріальні пам'ятки, які дозволяють робити різні припущення що-до народів, які творили ту культуру, але нічого певного не дають для ствердження їх раси та споріднености. Чужі історичні джерела дають лише загальні відомости, а то й просто невиразні згадки. Отже на підставі того всього ми лише можемо сказати, що по скитах домінуючу роль починають грати сармати, а від першого віку по Христі виступають як активний чинник на українських землях слов'яни, які набирають що раз більшого значення.

Звідки і коли прийшли анти на ці землі певного нічого не знаємо. Всі однак відомости вкупі зі здобутками археології дозволяють з певністю сказати, що анти сиділи на тих землях від Різдва Христового і були безпосередніми предками українців*) говорили більш менш однаковою мовою, мали спільну культуру і однакові вірування, які знова відповідають загальним віруванням українським, описаним пізніше. Все відоме нам про антів і археологічні знахідки дозволяють припускати, що вже в другому — третьому столітті антські племена різнилися від решти слов'ян, що й було причиною, чому їх чужинці звали інакше ніж решту слов'ян і що таким чином в основному вже тоді склався етнічний український тип.

Власне I—II ст. по Христі виникає на українських землях культура полів поховань т. зв. «черняхівського» типу, однакстайність якої на території заселеній антами підтверджує сказане, хоча згадана культура була продуктом злиття трьох різних культурних типів. Північна межа тих поховань тягнеться трохи на північ від лінії: Звягель, Костопіль, Житомир і Київ.

* Навіть де-які московські автори (напр., В. Рибаків «Анти і Киевская Русь». В.Д.І. 1939 г.).

Цей процес злиття де-яких культурних особливостей був пов'язаний зі створенням у тому періоді (між II—V віком) або великого союзу племен, або, що є певніше, великої державної організації.

Анти вперше згадуються в III столітті (напис на стелі храму в Понтикапеї), що звичайно не є доказом, що вони лише тоді появилися. Згадують анти між іншим такі історичні джерела як праця (IV ст.) історика Прокопія Кесарійського («Про війни з готами»), якої автор був секретарем візантійського полководця Велізарія, призначеного на це становище імператором Юстиніаном I, далі „Histor. Gr. Minoris“ Менандра Протіктора, «Історія» Феофілакта Сімокатти, «Літопис» Феофана, «Стратегікон» і т. д. Особливу нашу увагу притягають де-які відомості про анти у праці готського історика Йордана, що жив у Візантії („De bello Gotica“).

Згаданий Прокопій Кесарійський пише, що анти це були «люди високого росту і величезної сили» і що їх було дуже багато («незчисленні антські племена»).

Однак, як це й можна було припускати, всі ті відомості не відзначаються стислістю.

Зі слів Йордана так і з інших джерел, ми властиво не встані, як про це вже говорилося, навіть з'ясувати чи «анти» є назва, якою звала себе ця група племен, чи це назва, якою її звали чужинці. Готський історик Йордан (VI вік) безперечно надто мало знав сам про анти, як і його сучасники, на що вказує вже той факт, що він уважав конечним, говорячи про землю, яку замешкували анти, зазначити, що між Дністром та Дніпром «багато днів ходу». Знова ж візантійські джерела з другої половини VI віку (Прокопій), які згадують про анти, стилізацією де-яких речень затемнюють справу, бо, напр., у Прокопія читаємо: «Народами склявинами і антами не править один муж...»

Отже з тих слів можна б зробити висновок, що слов'яни і анти — це не те саме. Правда, далі читаємо: «Назва склявинів та антив колись була та сама: за давніх часів і тих і цих звали «спорами».

А ще більше неясности викликають слова «вони в простоті заховують звичаїв гунів». Така неясність звичайно пояснюється тим, що Прокопія цікавили анти лише постільки, поскільки вони брали участь у війнах проти Візантії веде-

них іншими народами, а також самі на неї часто і успішно нападали. Безперечно, з тої причини візантійці цікавилися антами, але не в такій мірі, щоб перевіряти скупі відомості про походження анти, споріднення їх і студіювати їх побут. Однак багато з того, що писав Прокопій, вказує, що справді анти є безпосередніми предками українців. Так напр., він стверджує, що вірять анти в бога, що «посилає блискавку» і складають йому в жертву «кров і всяку худобу», «шанують вони річки, німф і де-які інші божества, але в долю (Мойру) — не вірять. На війні б'ються озброєні щитом та списом ніщо, панцирів не мали, а де-коли йшли в бій лише в коротких штанцях. Жити вони мали хуторами й селами, але, зрештою, Прокопій признається, що й цього він властиво докладно не знає («думаю, що заселяють край розкидано»). Самозрозуміло, він, як і личить візантійському грекові, про мову «антив і слов'ян» пише: «В обох народів мова одна, проста і варварська». Це ляконічно, але не цілком ясно!

Йордан оповідає, що коло 375 року остроготський король Вінітар воював з антським королем Божом, якого державу хотів підбити. Йордан цей напад пояснював небажанням підлягати зверхності гунів й бажанням показати свою силу. Та, безперечно, це пояснення вигадане пізніше і цілком неймовірне.

На початку Вінітар потерпів поразку — анти його розбили, але «далі сміливо воював і короля Божу (Боза або Буса) з синами й 70 старійшинами наказав розп'ясти для страшного прикладу». З того впливало б, що антський король дістався в полон, але, як видно з дальших відомостей, анти не припинили боротьби, звернулися по допомогу до гунів і гуни, спираючися на вірних гунам готів — знищили Вінітара. Гуни, яких виперли з Азії китайці ще до 375 року примандрували на північні узбережжя Каспію. У 375 році гуни розбили остроготів, але антська держава не зважаючи на натиск гунів, не розпалася, а продовжувала існувати далі. Про згадані події залишилася однак згадка і в українських джерелах. У «Слові про похід Ігоря» (1187) бояри князя Святослава, говорячи про трагічну поразку князя Ігоря і про важке положення, в якому опинилася Україна та про наслідки поразки, кажуть, що «красні дівки готські», дзвонячи над берегом моря заграбованим в українців половцями золотом

«поють время Бусово» це б то згадують в піснях ті часи, коли готам вдалося знищити Буса. У тому ж «Слові» є згадка про «босових вран», які зняли каркання, можливо, що в цьому загадковому місці «Слова» криється натяк на те вороння, якого повно кружляло над трупом розп'ятого Вінітаром Боса і його синів та старійшин.

Цей драматичний епізод з антсько-готської боротьби з одного боку видається нам цілком імовірним, бо таке поступовання готів з полоненими певно відповідає вдачі германців, поскільки вони й у XX віці поводилися з полоненими не ліпше (заморили голодом кілька мільйонів полонених і виявляли подібну ж жорстокість). З другого боку згадки в народньому епосі обох народів, які були пов'язані з цими подіями, показують, що боротьба та була дуже важкою для обох сторін і зробила в свідомості обох народів такі глибокі сліди, що по кількох віках ще можна було знайти її відгомін у поезії.

Про дальше існування антської держави свідчить згадка, яку наводить Нідерле, а саме те, що в 519 році велике антське військо вдерлося в межі Візантії, на Балкани і там було візантійцями розбите, але вже в 534 році анти розбили візантійські війська і в бою загинув тоді магістер Хилбудій.

Про дальшу боротьбу антів з Візантією подаємо докладніше при кінці розділу; тут лише відмічаємо і цю згадку.

Як бачимо згадки чужинецьких істориків хоча мають принагідний характер, але не лишають сумнівів у тому, що держава антів проіснувала *що-найменше* від другої половини IV віку до початку VII віку, *це б то не менше 250 літ*. З володарів антських згадують чужинецькі джерела Божа, Межемира чи Мезамира, що очолював антів підчас їх боротьби з аварами й був підступно вбитий останніми, а також Манджака та Мусокін, якому підлягали Ардагат і Даврид.

Те, що після 602 року не зустрічаємо більше згадок про антів, маємо пояснити тим, що антська держава ослаблена в жорстоких війнах з аварами, була висилена тою боротьбою, перестала відігравати активну роль і поволі розпалася на ряд менших. Тут слід відмітити, що на ті ж часи припадає і заникання в розкопках культури черняхівської, питомої для періоду сили антів, хоча дуже багато знахідок знаряддя, а в першу чергу прикраше з часів Київської Русі виявлюється

сильними також і для культури черняхівської, що вказує на органічний зв'язок тої культури з культурою нащадків лугів, що творили київську державу або, що ще певніше на перехід антів на вищій культурний щабель, сполучений з новими культурними впливами і можливо, малої поворотної хвилі з над Дунаю.

До відомостей про цю найстарішу державу одержаних від західних і південних авторів слід ще додати те, що писав про неї арабський письменник-географ Аль-Масуді («Золоті луги»), який між іншим виразно відрізняє «русів» від «словян», але про останне буде мова на властивому місці, що ж до його відомостей про антську державу, то їх подаємо при кінці розділу.

Відомий історик московський проф. В. Ключевський, власне покликаючися на Масуді, зауважує, що «волиняне — тіж самі дуліби з часів аварського нашествия. Тоді дуліби панували над усіма слов'янами (східними) і покривали їх своїм ім'ям, а тому в нашій літописі також збереглася згадка про дулібів». Там же робить згаданий історик увагу: «Підчас аварського заливу ще не було ні полян, ні самого Києва» і робить далі в іншій своїй праці такі висновки: «Отже ми застаємо великий військовий союз під проводом князя дулібів» («Курс російської історії» т. I, ст. 87, вид. 1938 рік).

До наведеного твердження московського історика мусимо зробити такі поправки: 1) «волиняни», як це цілком певно щойно усталено, — не є «тіж самі дуліби часів аварського нашествия», дуліби тоді жили головно в сучасній Галичині, по Дністру до Збруча і над ним, а волиняни жили від них на північний схід; 2) столиця держави антів — Волинь, якої залишки тепер знайдено, була недалеко сучасного Володимира-Волинського; 3) авари, проходячи на сучасну Угорщину, знищили по дорозі терени заселені дулібами і підбили їхню землю, яка належала до антської держави, що її зве Масуді «Валіана», однак столиці тої держави — Волині авари не здобули, бо можливо до неї навіть не доходили; 4) анти зі своєї столиці керували рештою земель антської держави і продовжували боротьбу з аварами (обрами); 5) Київ тоді імовірно вже існував, це б то не лише поселення, які існували на території сучасного Києва в же в перших віках по Р. Хр. і почали набирати міського характеру, але й

само «городище» (укріплений замок) було побудовано вже в VI віці по Хр. Звичайно тоді Київ не був столицею, а був лише звичайним містом, що належало до держави антів і б) немає жодних підстав твердити, що тоді не жили в околицях Києва поляни, навпаки — все дає право припускати, що поляни були одним з племінних об'єднань, які входили в склад антської держави.

Нарешті треба підкреслити, що вираз «східні» слов'яни, вжитий був проф. Ключевським не в географічному розумінні, а в тому значенні, якого йому надали московські історики, які розуміють під ним *не існуючу в дійсності ніколи етнічну групу слов'янських племен*, які мали б бути прабатьками українців, москвинів і білорусів. Тимчасом усі дані свідчать, що такої відокремленої групи слов'янських племен *не існувало ніколи і немає жодних переконуючих доказів існування такої групи*, а до того московські предки взагалі не належали до антських племен.

Про питання неіснування групи «східних слов'ян» в розумінні московському говоритимемо на властивому місці, трохи далі, а тут обмежимося до поправки до цитованих слів Ключевського.

Що ж зі себе уявляла держава антів?

Відповідь на поставлене питання можемо дати не лише на підставі аналізу історичних джерел, але й на підставі новітніх здобутків археології.

На підставі всього нам відомого можемо з певністю ствердити, що держава антів була великим королівством зі спадковою владою. Володаря антів звать західні автори титулом „Рех“. Згадка про знищення Вінітаром 70 старійшин вказує на те, що король керував не сам, а спираючись на свого роду «арсонаг» чи «сенат», а крім того безперечно у важливіших справах де-коли мало голос і віче.

Статуетка, що була знайдена археологами зображує анта — людину міцної будови з волоссям підстриженим «під макітру», тип обличчя виразно український, сорочка вишита на грудях аж до пояса.

Вивчення антських кладовищ показує, що головна маса населення не брала участі у війнах, бо не знаходимо на звичайних кладовищах жодної зброї, натомість виявлені вже окремі кладовища на яких всі поховані мали зброю. З того

єдино можливий висновок, що в державі антів існувало *стале військо і воно в разі потреби боронило державу*. З цим у цілковитій згоді стоїть і те, що звичайні антські селища і містечка не мали жодних укріплень чи захистних споруд, але вздовж меж держави антів тяглися (де-коли в кілька рядів) охоронні вали, які де-коли сягали висоти 10 метрів і творили в подібних місцях цілі складні фортифікаційні споруди, що тяглися на сотні кілометрів.

Наведене доводить, що в державі антів мусіла існувати *міцна державна влада, яка одна могла керувати такими великими працями, які до того ж з konieczности мусіли мати примусовий характер*. Рештки тих ровів і валів збереглися до нині.

В державі антів основна маса населення займалася *хліборобством і панувала приватна власність на землю*. Цим остатнім рівнож ріжнилися антські племена — предків українців від предків московських і москвинів, в яких ще в кінці XIX століття було поширене громадське володіння землею («общіна») притаманне для доби первісного комунізму. На розвиток хліборобства вказують крім здобутків археологів свідчення автора «Стратегікона» Маврікія про великі запаси проса, пшениці і іншого збіжжя в селищах антів. Про це ж свідчать і численні залізні наральники та серпи, які знаходять на теренах панування черняхівської культури. На теренах же, які заселили московські племена, таких наральників не було знайдено, що природно, бо москалі, ще у XVII ст. користувалися «сохою». Крім того розводили анти велику рогату худобу, свиней і коней. Жали за допомогою залізних серпів. На те, що коней анти розводили багато, вказують візантійські джерела, які не раз згадують антську кінноту. Ловецтво, рибальство, і бортництво мали лише допоміжний характер.

В антів вже існувала також численна реміснична верства, існували майстерні, а спеціально розвинуте було залізообробне ремесло.

Розвинуте було рівнож ганчарство до такої міри, що ганчарські майстерні продукували на експорт. Знайдено багато вибагливо орнаментованого тонкостінного посуду. Рівнож розвинуте було ювелірне мистецтво. Між іншим збереглися

численні вироби прикрашені виїмчастою емаллю з доби існування антської держави.

Під час розкопок знайдено було в кількох місцевостях (зокрема в Києві) такі ювелірні майстерні, в яких були не лише готові вироби багато оздоблені, але й цілий ряд форм до відливання прикрас.

Всі численні знахідки з тої доби показують, що анти рівнем своєї культури переважали не одного з народів Західної Європи, що саме тоді також вийшли на історичну арену.

Все вказує, що продукували анти не лише на свій внутрішній ринок. Безперечно була розвинута торгівля. На широкі й розвинені віддавна торговельні зносини вказують знайдені на території антської держави скарби. Серед них досі усталено понад 1000 знахідок римських монет. При цьому слід зазначити, що понад 100 з тих скарбів мали від кількох десятків до кількох тисяч монет (з часів I—II віку по Христі або з часів панування Риму в Дакії).

На землях московських римські монети траплялися лише спорадично.

Рівнож знайдено досить римських і грецьких виробів, а в значно меншій кількості трапляється (і то серед пам'яток VII—VIII віку) й вироби іранські.

Це вказує, що антська держава була пов'язана численними зв'язками не зі Сходом (як московські предки) тільки зі Заходом і з греко-римським світом.

Антська держава брала участь у тодішній світовій політиці, на що вказують знайдені т. зв. «медальйони» римські, які одержували володарі союзних з Римом держав середини VII віку і трохи раніше.

Пам'ятки мистецтва антів, а також знаряддя господарські, як ми вже казали, вказують на досить високу культуру.

Про події, так би мовити зовнішньо-політичної історії антів, на жаль, поки що знаємо мало, однак і те, що знаємо, і то з чужих джерел, не лишає сумніву, що антська держава була добре організована, міцна і виявлявала виразний нахил до експансії, поширення території і впливів.

Ті відомості, які маємо і які частково вже були подані нами в цьому розділі, тут підсумовуємо, подаючи їх у хронологічному порядку.

Про боротьбу антів з готами в IV столітті по Христі, боротьбу, що остаточно закінчилася на користь антів, які лишилися господарями на своїй землі, а готи мусіли її покинути, до нас дійшли лише скупі відомості. Один з епізодів цієї боротьби був поданий попереду.

Від початку VI ст. антські володарі починають боротьбу з Візантією, яка має на меті поширення антської території контом Візантії. Коло 519 року велике антське військо разом зі союзними словянськими відділами тих слов'ян, що не належали до антського народу і держави, перейшло Дунай і підірлося в межі Візантії. Візантійським військам під проводом Германа, вдалося по запеклій боротьбі спинити наступ антів. Але, не зважаючи на це, анти від 527 року майже щороку нападають на Візантію. Йде затята боротьба. Року 531 перебрав у свої руки головне командування візантійськими військами на тому відтинку Хильбудій і йому вдалося на три роки стримати натиск антів і союзних з ними словянських народів.

Року 534 Хильбудій перейшов Дунай і зустрівся з військами антів і словянськими відділами, що вирушили проти нього. У кривавій битві було розбите візантійське військо і сам Хильбудій загинув у бою. Ця перемога антів змусила Візантію віддати антам побудоване ще імператором Траяном укріплене місто Турріс з тяжіючими до нього місцевостями і визнати панування антів на лівому березі Дунаю. Імператор Юстиніян змушений був скласти з антами союзну умову, якою гарантував їм мир і сплату досить великої грошової данини. Одним із наслідків цієї умови була поява в Італії, в характері союзників, кінноти антів та союзних з ними слов'ян, яка й брала участь у захисті Риму від готів.

Та приязні стосунки між державою антів і Візантією були не довгі, бо антські володарі стреміли до поширення своїх володінь на родючі й багаті землі Балканського півострова. Уже в 550 році антсько-словянське військо переходить через Дунай біля міста Наїса. Від полонених довідуються візантійці, що анти плянують захопити Фессальоники разом з цілим приморським районом. Візантійське військо, вислане на зустріч, було розбите. Антсько-словянські війська, розділені на дві частини, посувалися далі двома шляхами. Спроба візантійської кінноти, сконцентрованої в місті Тзурулі, стри-

мати наступ одної з наступаючих груп — закінчилася поразкою візантійської кінноти, якої вождя взяли анти в полон.

Наступаючі антські війська, після правильної облоги, здобули візантійську фортецю і портове місто — Топер. У Топері стояла велика візантійська залога. Опис здобуття фортеці показує, що антсько-словянські війська виробили своєрідну тактику, яку й застосували, облягаючи і здобуваючи місто.

Друга частина антсько-словянських військ підійшла до Адріанополя. На захист Адріанополя виступили візантійські війська на чолі яких стояло шість визначних провідників, а головне командування було в руках Схоластіка. Однак після запеклого бою візантійські війська були розбиті вщент. Це змусило Візантію зректися виправи проти готського короля Тотили, щоб могли призначену для того армію кинути проти антсько-словянських військ, які вже зближалися до так зв. «довгих стін», що закривали шляхи до самого Константинополя.

Добірні візантійські війська, що готувалися йти проти готів, під проводом вже згаданого Германа, врятували для Візантії Фесальонікі, але Візантія все ж втратила тоді цілу Дальмацію.

Завдяки успіхам антів протягом VI віку велика частина Балканського півострова була сколонізована слов'янами, але антська держава внаслідок несприятливих міжнародніх обставин не змогла використати своїх успіхів.

Щойно Святослав Завойовник, три століття пізніше, пробував опанувати ті терени, яких не змогли закріпити за собою антські царі (хроністи, як про це вже згадувалося, вживають титулу латинського — «гех»).

Перешикодила цілковитому опануванню антами Балканського півострова поява коло 558 року в степах між Каспієм і Озівським морем аварської орди, яка наткнувшись на спротив антських військ, посувалася чорноморськими степами вздовж південних меж антської держави в бік Паннонії (середня течія Дунаю і його допливів — Сави і Драви).

Антська держава намагалася шляхом дипломатичним урегулювати свої стосунки з аварами і, як оповідає Менандер, з цією метою вислала до аварського кагана посольство на чолі з Мезамиром Ідаричем. Анти аж ніяк не вважали

себе подоланою стороною, тому, як подає згаданий автор, Мезамир «закидав аварів гордовитими і навіть зухвалими словами». Гідна постава антського посла спричинилася певно також до трагічного закінчення тих переговорів. Болгарин Кутругур, який користався довірям і ласкою аварського кагана, а був неприхильний до антів, використав гордий тон мови антського посла і порадив кагану, щоб Мезамира, як людину впливову й талановиту, вбити, щоб так позбавити антів організатора спротиву. Авари вбили посла, а після цього продовжували нападати на антські землі та їх спустошити. Власне, закріпившись в Паннонії, починають авари запеклі війни з антами. До цього часу належать слова нашого «літописця Нестора» «сі же обри (авари) воеваху на словініх і примучиша дуліби, суцая словіни і насильє творяху женам дулібським». А як знаємо зі слів Масуді, не дуліби були головним і найдужчим антським племенем, тільки волин'яни. Отже, аварам не вдалося вже тоді зруйнувати антську державу, лише вдалося відірвати від неї землю дулібів і поневолити останніх.

Тому слова Менандра, що «антські володарі були доведені аварами до жалюгідного становища і втратили свої надії» слід розуміти лише як підсумок наслідків боротьби, яка тяглася ще пару десятків років і яка спричинилася остаточно до занепаду (хоч і не підбитої аварами) держави антів та втрати змоги реалізувати свої далекосяглі пляни на Балканах. Є підстави думати, що Візантія не раз нацьковувала аварів на антів, хоча не раз користалася з їхньої допомоги як союзників у боротьбі проти тих же аварів.

Авари нападали взагалі на землі суміжні з аварським каганатом, а в тому й на антські та грабували їх. Створення аварського каганату ускладнює взагалі становище антів, які тепер мусять стало лявірувати і виступати то в союзі з Візантією проти аварів, то навіть в союзі з тими ж аварами проти Візантії. При тому слід завважити, що інші слов'яни тепер частіше виступають разом з аварами, що вказувало б на їх певну залежність від аварів.

Що ж до антів, то все вказує на те, що аварам вдалося «примучити», це б то підбити, тільки дулібів, а решта антських племен продовжувала з ними боротися.

Звістка пов'язана з подіями 602 року, про які ми раніше згадували, коли аварський каган послав Аспіха з частиною свого війська проти антів з наказом «випалити нарід антів, що був союзником ромеїв» (візантійців), а те військо, побоюючися важкої боротьби, збунтувалося і частина його втікла до греків, є остаточною конкретною звісткою про антів.

Безперечно, антська держава згодом розпалася, але безумовно вона існувала ще і після 602 року, лише анти, ослаблені боротьбою з аварами, перестали насідати на Візантію і власне тому не було більше причини й нагоди про них згадувати. Анти перестали уявляти з себе реальну силу і тому про них так би мовити «забули».

Ми не маємо жодних безпосередніх звісток про те, що антська держава перестала існувати, лише немає відомости про її даліше існування. Однак безперечно було б помилкою уважати весь період від середини VII віку аж до початку X віку за період, в якому не існувало жодної більше державної організації українських словянських племен.

Арабський письменник Аль Масуді, що його діяльність припадає на 20-50 рр. X століття, згадує також, як про події минулі, про існування словянської держави на тих землях, якими, як ми знаємо, володіли анти та про її занепад. Ось як пише він: «Слов'яне складаються з багатьох племен і численних родів. Ця наша книга не займається описом їх племен і розподілом їх родів. Вище ми вже оповіли про короля, котрому в минулі часи підлягали інші їх королі, це б то про Манджака — короля Валінани — нарід, котрий є одним з основних («корінь зі словянських коренів») словянських народів. Вони поважаються поміж їхніми народами і мали перевагу поміж ними. Але потім пішло роз'єднання поміж їхніми народами, лад був їх порушений, вони прийшли до занепаду і кожне плем'я вибрало собі короля...»*

Коли приймемо під увагу, що місто, яке звалось «Волинь» вже в X столітті не існувало (рештки його знайдено приблизно 20 кілометрів на південь від Володимира Волин-

* Гаркаві: «Сказанія мусульманських писателів о слав'янах і руських», С. II-б. 1870.

ського) та що в наведеному уривку немає ані слова про «занепад» тої держави наслідком навали чужинців, то треба віднести цю звістку на VIII—IX віки. Коли б місто Волинь, яке могло бути й столицею антської держави, було зруйноване чужинцями в тих часах, коли жив Масуді, він би про це міг знати. Коли ж би це мало місце в VII і навіть в VIII — міг би або про таке зруйнування щось чути згодом сам автор, або — не чув би й про саме місто Волинь. Безсумніву є всі підстави уважати цю звістку пов'язаною з державою антів або бодай з життям антських племен. Ускладнює справу лише те, що, як вже про це й була мова, ми не знаємо як себе звали самі анти, лише знаємо назву вживану греками, а ця назва могла бути невідомою Аль Масуді, який міг знати ту назву, яку вживали самі анти, або, звучи їх державу «Волінана», вживав тої назви, яку вживали його сучасники.

Згадана держава була, як все на це вказує, твором предків українського народу і проіснувала коло 250 років, обіймаючи в період свого розцвіту велику територію.

Для того, щоб сучасному читачу було ясно, як міцною та тревалою була ця держава, нагадуємо, що за тих часів повставали лише відносно невеликі й несталі держави.

До найдовше існувавших треба зачислити (крім старих імперій) такі держави як держава Вестготів (170 р.) або знова держава Франків (кінець V до кінця VII віку). Імперія Карла Великого проіснувала від кінця VII до половини IX віку по Христі. Арабський каліфат — від половини VII до другої половини IX віку.

Отже згадані держави хоча відігравали де-коли більшу роллю, але не існували довше за державу антів. Не одна з сучасних «великих націй» була за тих часів майже нічим або й не було її зовсім. Згадаємо для прикладу хоч би Англію.

Сучасна Англія (Бритійські острови) була на початку V віку звичайною римською провінцією. Коли римські легіони були з неї виведені, на її територію заселену кельтами (бриттами), почали робити безнастанні напади германські племена саксів, югів та англів, які руйнували країну й винищу-

ПО АНТСЬКИЙ ПЕРІОД АЖ ДО ВИНИКНЕННЯ
КИЇВСЬКОЇ КНЯЗІВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Вдали місцеве населення. Протягом яких 150 років вони опанували Англію за винятком Велса й Корнуеля та Шотландії й Ірландії. Частина кельтів була винищена, частина емігрувала на суходіл («Бретань»), а частина була перетворена в рабів. На опанованій германськими племенами території повстали дрібні королівства Уессекс, Сессекс, Ессекс, Східня Англія, Нортумбрія і Мерсія.

Оскільки мова про суспільний лад в антській державі, то знайдення дуже великих скарбів, які склалися з грошей та дорогоцінностей, вказують на існування верстви заможних людей. Джерелом багатства було хліборобство, ремесло і торгівля. Як вказують свідчення чужих істориків, анти під час своїх наскоків на візантійські землі, людей захоплювали у полон обертали в рабів. Є підстави думати, що ставали рабами також військово-полонені, захоплені під час війн зі слов'янськими, але не антськими племенами. Зі слів же Прокопія випливає, що ант не міг стати рабом у антив, отже рабами могли бути лише не анти. Прокопій розповідає про анта Хільбудія, якого під час війни захопили слов'янські союзники антив. Думаючи, що то візантійський полководець Хільбудій, один ант купив його. Однак привізши до антської держави, коли зясувалось, що той Хільбудій є антом, мусів того Хільбудія випустити на волю. В державі антив, як ми вже казали, існувало стале військо, що вказує на існування сильної державної організації і централізованої влади. На це ж вказують і укріплення вздовж кордонів, які тяглися на сотні кілометрів, про які ми згадували. Влада царів була спадковою, але обмеженою радою старійшин і вічем.

На тлі сказаного ми маємо цілковите право пишати тим, що наші предки вже в ті часи створили таку велику державу і вміли захиститися і від готів і від гунів і від аварів! Та держава не була знищена ворогом (тоді б про це лишилися згадки) тільки вичерпана війнами з численними ворогами сама розпалася поволі на племянні держави, які пізніше згуртувалися довкола Київа і знов створили велику імперію.

На самому початку мусимо підкреслити, що властиво «по антський» період слід розуміти як цілком умовну назву періоду, тому, що немає найменших підстав припускати ніби то антська держава раптово перестала існувати і зникли самі анти. Навпаки, як побачимо далі, безсумніву антська держава не зникла раптово наслідком якоїсь навали (про неї тоді не тільки лишилися б згадки, але й матеріальні сліди такої події лишилися б і археологія їх би ствердила). Тимчасом нічого подібного не було стверджено, отже яким с, що просто антська держава, виснажена важкою і довгою боротьбою з аварами та Візантією, яка вела підступну й облудну політику, перестала виявляти активність у своїй зовнішній політиці, втратила «розгонову силу» і наслідком того було ослаблення її центральної влади, яке, вкупі з феодалізацією суспільних відносин, привело поволі до розпаду її на частини. Цей процес знайшов своє ствердження в короткій звістці (вже цитованій) арабського автора. Але ті окремі антські держави продовжували своє самостійне існування і щойно десь при кінці VIII або і в IX столітті де-які з них попали в певну васальну залежність від сусідніх не антських, отже і не слов'янських, держав (варягів, болгар, хозар). Таким чином увесь так би мовити «по антський» період займає життя й дальший економічний та суспільний розвиток тих же антив. Чому ж про цей період майже нічого немає зафіксованого в історичних пам'ятках і не було згадувано досі навіть українськими істориками?

Відповідь нами частково вже була дана; одною з таких причин був зник активності антив у відношенню до сусідів. Але поскільки сусіди, яких більше не турбували (і не викликали зацікавлення) антські війська, перестали згадувати про антив, постільки ми не знаходимо нічого так би мовити в чужинецьких історичних джерелах. Однак це не зясовує

чим чому ж не лишилося жодних слідів про існування тих античних держав так би мовити «власних»?

Відповідь на це питання слід шукати в рівні культурного розвитку антиків.

У попередньому розділі ми говорили про досить високу культуру антиків, при чому згадували про рівень їх хліборобської культури, розвиток ремесла, торгівлі і т. п. Але це все свідчило про розвиток матеріальної культури. Коли ми порівнюємо культурний рівень антиків з культурним рівнем греко-римського світа або із давнішими культурами Єгипту чи Індії та Китаю, то побачимо, що таке порівняння відразу виявить, що високій духовій культурі (літературі, науці та мистецтву) згаданих народів антики не мали що протиставити. Це і зрозуміло, бо й нині народи, що «зголошують свої права» дуже легко переймають від культурних народів здобутки матеріальної культури, використовують так би мовити плоди праці чужого розуму, але самі, поки-що, не встані зробити якийсь поважніший вклад у скарбницю всесвітньої науки.

Ціла всесвітня історія стверджує, як безсумнівний факт, що «на зміну» культурним народам все приходили некультурні, бо на жаль, певно це вже вкладено в саму людську натуру, людина досягнувши вищого культурного рівня, тратить енергію і бажання боротьби та войовничість, впарі з загартованістю. Картагину, яка воювала найманими військами, переміг тоді ще войовничий і відважний римський нарід. Але згодом, коли самі римляни стали випещеними сибаритами, які найбільше цінити свою власну особу і прагнули одного: «уживання життя» («Good time») — вони стали уникати боротьби, перестали цінити особисту відвагу та почали «воювати» легіонами складеними з германців, галлів, нубійців і т. д. і... втратили свою державу. Така ж доля спіткала, лише пізніше і Візантію. Ми могли би наводити ще й ще приклади, що стверджують закономірність цього явища, яке дає змогу й іншим народам зробити свій вклад в історію розвитку людського роду.

Отже наші предки в першому тисячолітті по Різдві Христовому щойно виступили на історичну арену і в розумінню рівня духової культури були майже такими ж «варварами» як франки, анґли, сакси, кельти, гали, нормани і т. д. і т. д.

З наведених причин ми не можемо дивуватися тому, що про цей період не лишилося слідів у писаних пам'ятках. Натомість пам'ятки матеріальної культури, хоча ще може й не такі численні, як ми того б хотіли, стверджують усе попереднє сказане. Ті ж пам'ятки стверджують з усією переконливістю, що «антський» і «по антський» період історії антських племен є частиною історії українського, і тільки українського, народу. Щоб не розпорошувати уваги читача і не займати місця на опис і аналізу знахідок археологічних, які мали місце в останньому півстолітті, наводимо тут довшу цитату з праці, автори якої стояли на цілком протилежному становищі (московському) в питаннях історії Сходу Європи, отже те, що ми наводимо, це *вимушене визнання не вигідних* для авторів того визнання *безсумнівних фактів*, визнання, яке вони намагаються безуспішно в цілій праці затерти своїми коментарями і фразами.

У цій праці читаємо: «Найбільш північними східнослов'янськими племенами були словени новгородські і кривичі. Перші з них вимальовуються в археологічних пам'ятках, відомих під назвою сопок. Сопки являють собою високі кургани, в яких містяться колективні поховання — до 10-12 трупоспалень з нечисленним інвентарем: предмети озброєння, прикраси, посудини і т. ін. Дата основної маси цих пам'яток — VII—VIII ст., але є й більше ранні. Найбільш пізні з них належать до IX—X ст. Територія поширення сопок дуже велика, вона охоплює басейн озера Ільмень, течії річок Ловати, Мсти, Волхова, район Валдайської височини і верхню течію Мологи.

Археологічними пам'ятками кривичів є друга група поховальних споруд — так зв. довгі кургани. Вони являють собою довгі валоподібні насипи, що, як і сопки, містять залишки багатьох трупоспалень. Вони також займають обширну територію; починаючи у верхній течії Західної Двіни, поширюються до Березини і зосереджуються у верхній течії Дніпра, головним чином у районі Смоленська. На північ ці пам'ятки розташовані вздовж східного берега Чудського озера. На основі речових знахідок довгі кургани датуються в досить широких межах, починаючи з II—III аж до VIII—IX ст.

Виявляється, що жили в басейні верхньої течії Оки і Дону, належать пам'ятки так званого боршевського типу, що відносяться до останньої чверті I тисячоліття н. е. Досліджені поодинокі городища в басейні Дону поблизу Воронежа і представлені городищами і могильниками. За своїм характером і речовим матеріалом городища цього типу подібні до роменських, часто їх об'єднують навіть в одну групу пам'яток роменсько-боршевського типу.

Боршевські городища супроводяться курганами могильниками. Кургани являють собою колективні усипальні. В них містяться дерев'яні домовини, в які вкладали урни з рештками багатьох трупоспалень.

Отже археологічні пам'ятки східнослов'янських племен другої половини I-го тисячоліття н. е. далеко не однорідні в типологічному відношенні.*) Відрізняючись від пам'яток навколишнього населення, вони самі становлять ряд територіальних груп, які свідчать про те, що напередодні виникнення Київської Русі східні слов'яни склалися з ряду етнографічних груп, що різнилися до деякої міри і рівнем соціально-економічного розвитку.

В сусідстві з східними слов'янськими племенами жили численні неслов'янські племена. На північному заході це були летто-литовські племена Прибалтики: ліви, жмудь, литва та інші. На півночі і північному сході жили племена угорфінські — чудь, весь, меря, мурома, мордва.

На південному сході сусідами східних слов'ян були племена, що населили широкі простори степів Східної Європи. Частина їх, мабуть, сарматсько-аланського походження. Ці племена залишили так звані салтово-маяцькі пам'ятки, що датуються VII—X ст. Вони поширені частково і на території Української РСР, в південно-східних її районах — басейні Сіверського Дінця, а місцями ще далі на захід, до Полтави (Мачуха) і навіть до закруту Дніпра в Надпоріжжі (Каширка).

Населення салтово-маяцької культури — це неукріплені селища, а також городища, укріплені земляними валами, іноді кам'яними стінами. З пам'яток цієї культури краще до-

* Підкреслення в цитованих рядках мої. — Р. М.

сліджено могильники, зокрема могильник біля с. Верхнього Салтова поблизу Харкова.

Могильники цього типу безкурганні з своєрідною будовою могил, найчастіше у вигляді катакомб, викопаних в матеріку. В таких могилах буває по кілька поховань. Інвентар їх досить різноманітний і дуже характерний. Похованих чоловіків супроводять посудини, предмети озброєння — тригранні наконечники стріл, бойові сокири і однолезові шаблі з дуже слабою кривизною, поясні прикраси і знаряддя праці — залізні мотики. В могилах знаходять також предмети кінського убору і спорядження — вудила, стремени, пряжки та інші. При жіночих і дитячих похованнях також зустрічаються кераміка і прикраси — перстні, ковтки (серги), намисто, і металеві дзеркала.

Посуд салтово-маяцьких пам'яток дуже своєрідний. Особливо виділяються різні види глеків — іноді з кулястим, сильно розширеним знизу корпусом, з вузькою і високою циліндричною шийкою, орнаментовані пролощеними лініями, що утворюють різні геометричні візерунки.*

Отже в наведеному уривкові мусіли автори його ствердити, що: 1) існували чотири різних типи слов'янських поховань і взагалі чотири типи пам'яток археологічних: українські («черняхівські») пам'ятки антської культури та роменські пам'ятки північно-східних українських племен, які імовірно до держави антів не належали, 2) білоруських («довгі» кургани кривичів), 3) «новгородські» («сопки») з колективними похованнями шляхом трупоспалення і 4) московські («боршевські» городища вятичів і місця колективних поховань з дерев'яними домовинами, в яких містилося рештки багатьох трупоспалень).

Ми знаємо, що такі звичаї, як напр., спосіб поховання мертвих, виникають у кожного народу на початку його існування і передаються з рода в рід та зберігаються народом віками. Отже вже це одне свідчить про виникнення в глибоку давнину, в часах, що попереджували часи від II до IX століття, чотирьох окремих слов'янських народностей.

* «Нариси стародавньої історії Української РСР» Акад. Наук, Інститут. Археології. Київ, 1959 р., стор. 367-368.

Одна з них, спочатку попала в орбіту впливу української Київської держави (в літописах навіть збереглися в формі легенд і оповідань певні тенденції новгородців конкурувати з Києвом за першенство). Сліди цього впливу лишилися й до нині в говірці новгородців. Пізніше однак новгородська самобутність була основно знищена москвинами, які за Івана IV Лютото, здобувши Новгород, повелися з новгородцями так, як з ворожим народом (вирізали кілька тисяч новгородців, 15.000 було переселено до Московщини, а в Новгород переселено пару десятків тисяч москвинів*), а після цього велася там нівеляційна політика протягом століть. З огляду на сказане зникла взагалі навіть з московських схем історії Сходу Європи новгородська «народність» і лишилася... «трієдіная Русь».

Таким чином ми також мусимо нині брати під увагу лише ті три народи, з яких два (словянські) хочуть москалі «проковтнути» і для улегшення собі того, всупереч усім науковим даним, оперують вигаданими ними «східньо-словянськими племенами», з яких наче б то мав «повстати» один «руський» східньо-словянський наріз, з якого, як вони твердять, щойно в XV—XVI віках починають «виділятися» українська і білоруська народности.

Тимчасом усталені наукою факти не лишають сумніву, що вже в першій половині першого тисячоліття по Христі згадані три народи існували. Вони ріжнилися своїми звичаями, побутом і політичною приналежністю, а все це, вкупі з мовними ріжницями, які і в XI столітті ясно виступають в творах писаних чужою старо-болгарською мовою (отже безперечно мусіли й значно раніше існувати.) дає цілко-

* Року 1569 москвини на чолі з Іваном IV рушили на Новгород. По дорозі його «опрічники» (щось подібне до сучасних віддлів НКВД.) нищили і вбивали мешканців, а вступивши в місто, спочатку москвини наказали зібратись значнійшим мешканцям купцям і духовенству. Зібраних, як пише літопис, «мучили невимовними муками», а потім скидали з моста в річку Волхов. Жінкам звязували ззаду руки з ногами, привязували до них дітєй і так кидали у Волхов. По річці їздили опрічники й сокирами добивали тих, хто не тонує відразу. «Пять тижнів тяглося безупину лютування цареве» пише літописець, а після цього їздив цар з опрічниками особисто по монастирях і селах, і вони палили збіжжя в стиртах, вбивали коней, корів і всяку худобу, нищили купецький крам, нищили крамниці, руйнували хати».

вите право говорити про існування вже в III віці по Христі тих трьох народів, а в кожному разі народу українського, хоча він, безумовно, себе так ще не звав.

Археологія мусіла ствердити, що район поширення культури «боршевського типу» — це і є район, в якому сиділи «вятічі».

Усіма істориками прийнята та мапа розселення словянських племен на Сході Європи, яку подаємо. Коли ми на цій мапі відмітимо ті міста, які існували в XIV—XV віці на території вятічей, то побачимо, що на тих землях були такі московські міста: Тверь, Ярославль, Ростов (Ярославської області), Владімір, Муром, Москва, Рязань, Тула, Суздаль, Переяславль Рязанській, Ніжній Новгород.

Наш «Початковий літопис» також стверджує, що «вятічі» сиділи «по Оці», самозрозуміло з її допливами.

Отже немає жодних підстав «забувати», що вятічі — це предки москвинів і тільки москвинів, які від другої половини першого тисячоліття вже осіли на Московщині і змішавшись з угро-фінськими тубільцями, створили сучасну московську націю.

З причин однак таких, що не мають нічого спільного з наукою, де-які московські історики «забувши» про існування вятічей, пробували заселювати московську землю втікачами й емігрантами з української князівської київської держави. Таким способом вони хотіли одержати право фігурувати в ролі співтворців імперії Володимира Великого і узасаднити свої безпідставні претензії на володіння українськими землями та трактовання українців як «бідних родичів» («кревних»).

Над цією теорією, якої штучність і незасадненість була доведена і вона втратила всяке значіння, тут спинятися не будемо, зрештою нам доведеться коротко порушити цю справу далі на властивому місці.

Патомість на цьому місці мусимо зі здивованням відмітити, що український археолог — Ярослав Пастернак у своїй праці «Археологія України» (вид. НТШ. Торонто 1961 р. ст. 790) на сторінці 538 намагається приписати повстання московського народу рівнож якимсь мітичним міграційним рухам київських і новгородських словян! Читаємо там дослів-

но: «історичним фактом є слов'янiзацiя угро-фiнських племен шляхом iмiграцiї та культурн. впливiв новгородських слов'ян i київської Русi». Отже вiн оповiщає чомусь таку потрiбну для москвинiв вигадку про «iмiграцiю»... усталеним «iсторичним фактом»! Але певно й цитований автор змiркував, що треба для пiдтримки наведеної вигадки щось зробити з вятiчами i тому на стор. 545 цитованої книги пробує вiн переконати своїх читачiв, що немов би то «Дрегови-чi, радимичi, кривичi, полочане й вятiчi — це предки бiлоруського народу... «Окреме мiсце займають новгородськi словени... Князями словенiв були до часу князювання в Київi Володимир Великий i Ярослав Мудрий i з того можливо часу походять подiбности мiж новгородцями i українським вокалiзмом». «Новгородськi словени i сусiднi кривичi, кольонiзували в басейнi Волги фiнськi племена (далi — вичисляються тi фiнськi племена Р. М.), слов'янизували казанських татар i таким чином витворився з часом новий схiдно-слов'янськiй московськiй нарiд» (Я. Пастернак «Археологiя України» стор. 545). Кiнчає цi свої теорiї, висновки й переповiдання Я. Пастернак словами: «Стiльки можна було довідатися з лiтопису про воєнно-полiтичнi подiї перших українських князiвств».

Це останнє неясно зредаговане твердження, має викликати враження, що всi наведенi попереднi «теорiї» поданi Я. Пастернаком, опертi на... лiтопису. Тимчасом, як це видно з поданих пiд сторiнками примiток (якими перевантажена книжка так, що робить де-коли вражiння бiблiографiчного довідника), взятi тi вiдомостi не з лiтопису, а тiльки з праць: Барсова «Очерки русской iсторической географiї» (1885), Спицина «Разселенiе древне-русских племен по археологическим данным» (1898), М. Грушевськiй «Исторiя України-Руси» (ст. 184-211), Третьякова «Разселенiе русских племен по археологическим данным» (1937) i ряд iнших.

Про конечну обережнiсть, коли маємо до дiла з московськими авторами, ми вже говорили. М. Грушевськiй вимагає тако ж обережности. Наводимо на доказ такий приклад. На стор. 189 (I тому) «Исторiї України-Руси» читаємо: «В центрi української кольонiзацiї сидить племя полян. „Повiсть” (лiтопис Р. М.) не означає їх територiї близче, каже тiльки, що вони „сiдоша по Днiпру i наркошася поляни” i очевидно при

тiм розумiє околицi їх столицi Київа, де жили «поляне київськi». Вона (це б то лiтопис Р. М.) пояснює ще, що поляни називались так тому, бо сидiли на полю, се б то на голiй рiвнинi». Тут М. Грушевськiй дає примiтку в якiй наводить слова iпатського списку «Занеже в полi сiдошу», а в тексті пiдкреслює, що околицi Київа були вкритi лiсом, а й лiтопис в iншому мiсцi каже: що поляни сидiли «по горах сим, в лiсi, на горах над рiчкою Днiпрською». Далi ж проф. М. Грушевськiй подає свої мiркування й аргументи, якi змушують його оселити полян «на полудне вiд Стугни де було бiльше рiвнини «чистого поля».

Тимчасом коли ми уважно перечитаємо наведенi слова то переконаємося, що то не лiтопис, тiльки М. Грушевськiй написав «сидiли на полю» i вiн же, без найменшого впливу лiтопису, додав власне пояснення «се б то на голiй рiвнинi». Того «пояснення» яке тiльки затемнює слова лiтопису, в лiтопису не було. Натомiсть за часiв лiтописця стало вживалося слово «поле» i в iншому значiннi, а саме: «йти в поле» могло значити i йти на вiйну i на полювання, а зовсiм не на косовицю. Слово «полювати» власне й походить вiд «поля» в цьому другому розумiннi. Отже ця назва (поляне) могла виникнути кiлька вiкiв перед тим як писав лiтопис, за тих часiв коли лови, полювання були одним з головних занять полян.

Ось другий приклад: «В напiв-кочовiм, войовничiм i розбiйничiм життi чорноморського розселення, антських начальників мусимо представляти собi на чолi воєнних ватаг...» («Исторiя України-Руси» т. I ст. 347) пише автор, а тимчасом здобутки археологiї виказали усю помиловiсть зацитованих слiв.

З наведених причин ми мусимо не брати беззастережно, на вiру твердження давнiйших авторiв, а тим бiльше не користуватись мiркуванням людей, що коментують лiтопис, тiльки мусимо користуватись самим лiтописом.

Вертаючися до нашої теми мусимо з притиском ствердити, що лiтопис свiдчить, що тi землi, якi всi вважають справдi московськими, кольонiзували ще до створення київсько-князiвської держави вятiчi, а про жодний широкий емиграцiйний рух на тi землi українцiв не маємо жодних даних. Рiвнож не маємо найменших пiдстав слов'янське племя в

тичів, яке самостійно сколонізувало фінські землі ще в передкиївську добу, землі, яких вятсько-фінське населення й було предками московського народу та залишилося московським і до нині — робити... білоруським племенем. Коли ще можна (і то без підстав) пробувати бачити в радмічах одне з білоруських племен, то вже в жодному разі не можемо заперечувати, що вятічі були предками московськими, хоча під оглядом антропологічним сучасні москвини різняться також і від вятічів, бо як твердить і український антрополог (Хв. Вовк) і московські історики (проф. Ключевській, Покровській), в крові сучасного москвина є не менше 80% угро-фінської крові. Але української крові у них не знайдете.

Під оглядом антропологічним українці, поляки, москвини і білоруси значно різняться між собою. Ось табличка, яка показує як стоїть справа.

ТАБЛИЧКА

Пересічний зріст:

Українець*	—	1685	мм
Білорус	—	1667	мм
Москвин	—	1657	мм
Поляк	—	1629	мм

Пересічний обсяг грудної клітини:

українця	—	55,04%	довжини	цілого	тіла
поляка	—	53,94%	„	„	„
білоруса	—	53,26%	„	„	„
москвина	—	52,34%	„	„	„

* Серед українців відзначаються найбільшим зростом українці околиць Запоріжжя, Кубанщини і Таврії — нащадки наших запорожців.

Пересічна довжина рук:

українця	—	45,63%	довжини	тіла
білоруса	—	45,67%	„	„
москвина	—	46,06%	„	„
поляка	—	46,21%	„	„

Пересічна довжина ніг:

українця	—	53,60%	довжини	тіла
поляка	—	52,10%	„	„
білоруса	—	51,20%	„	„
москвина	—	50,06%	„	„

Показник круглоголовости:

українці	—	83,30
москвини	—	82,41
поляки	—	82,35
білоруси	—	81,87

Цілком ясно, що такі різниці, як напр., в показниках круглоголовости, не могли виникнути в недавніх часах, а потребували дуже довгого часу.

Антропологі стверджують, а серед них відомий вчений Хведір Вовк, що український нарід в основному повстав від змішування раси круглоголовців-арменоїдів з довгоголовцями-нордійцями, а московський нарід повстав від змішання раси ляпоноїдів-круглоголовців з довгоголовцями. Це значить, що антропологі підкреслюють, що ще до створення української Київської імперії повстали з цілком різних первнів (елементів) два расово відмінні народи. Уже тому всякі спроби московських і москофільських істориків призначити на «виділення» українського народу XIV—XV вік — є просто смішні.

Природним наслідком постання цих народів з різних складників є та цілковита расова неподібність, яка є характеристична для москвина й українця; яка виключає їхнє «спільне походження».

Цікаво відмітити, що досліді суто-антропологічні (поміри голови, довжини рук, ніг, будова носа, розміщення очей, колір волосся і т. п.) в новітніх часах знайшли цілковите підтвердження в досліді над складом крові.

Сучасна наука розрізняє кров відповідно до її прикмет расових, носіями котрих є т. зв. гени. Чим є в істоті речі гени — вчені докладно не знають: одні вважають їх особливими ферментами, інші цілими системами, що їх виробляють ті ферменти і т. д.

Однак теорія генів пояснює дуже добре цілий ряд явищ спадковости. В залежності від того чи іншого роду генів (властиво їх комбінації) поділяють вчені кров на чотири групи: А, АВ, О, В.

Досліді довели, що незалежно від повної зміни оточення саме завдяки генам кров зберігає свої расові властивости. Кров'яний серум (це б то сукровиця крові, течиво жовтуватого коліру, в якому плавають кров'яні тільця) динарської раси дає при аналізі гени «А», «АВ» і «О» та зникаючо мало генів «В».

В українців цей ген майже не зустрічається. Він зустрічається лише в московських кольоністів. Щоб довести наче б то і українці мають цей тип крові, советські дослідники навмисне робили досліді серед мешканців де-яких фактично московських сіл на Слобожанщині. Справжні ж українці мають в своїй крові головню гени «А» з додатком «АВ» і «О».

Проф. Самойлов (советський вчений) в 1926 році ствердив, що при шлюбах москвини з татаркою або фінкою батько передає свої гени дітям. Шлюб москвини з чешкою, грекинею чи українкою не дає трійкої комбінації ген (доказ расової окремінности і далекости) та у дітей кров належить до тої ж групи, що й материнська. Це доводить, що расові прикмети москвини остільки відмінні, що вони при шлюбах зі західними і південними слов'янами набирають прикмет т. зв. «ознак рецесивних», це б то таких, які придушуються генами дужчої кровної групи. Московські кров'яні ознаки виявляються отже переважаючими у відношенню до татар та фінів.

Знова ж автор численних праць про походження басків д-р Рене Марсіаль у числі 172 журналу «Грір» з 1950 року

помилково (як і багато західних учених) вважаючи москвинів за слов'ян, усе ж на підставі своїх дослідів над кров'яними групами мусів дійти до таких висновків. «Гени групи „В” властиві азійським народам творять у крові французів 11,2%, у німців — 12,38%, в українців — 15 до 20%, у поляків — від 15 до 21%, у москвинів же від 21 до 28%.

Ми знаємо, що багато легше зденаціоналізувати нарід культурно, ані ж змінити його расові прикмети. Де-які антропологічні особливости (напр. форма голови, склад крові) протягом тисячоліть підпадають лише невеликим змінам, а тому дані антропологічні мають рішаче значення в таких питаннях, як напр., споріднення українського та московського народів.

Все сказане підтверджується також етнографами.

Існують де-які етнографічні особливости на перший погляд не істотні, але в дійсности такі, які мають багатовікову давність і ми мусимо їх мати на увазі, особливо в тому випадкові, коли вони доповнюють дані, які нам дає антропология, археология та історія.

Не підлягає напр., сумнівові, що ще за часів передантських українські слов'янські племена тримали корів і з молока робили сир, сметану і масло. Отже спосіб роблення масла залишився з сивої давнини, з часів передантських. Українці по цілій українській землі масло збивали, а москалі — відтоплювали. Українці від найдавніших часів їли куріпок, перепелиць і зайців зловлених у пастках. Москвини ж до недавна того не їли і осуджували українців за те, що вони їдять «удавленіну» і «заячїну».

Вироби господарські також ріжняться. Так напр., наші вози хоча й мають в де-яких місцевостях певні особливости, однак всі вони зроблені подібно як і в інших європейських народів, але ґрунтовно ріжняться від московської «телегі». Дуга вживається лише в тих місцевостях де близько сусідували українці з москалями або з білорусами. Дуже характерною особливістю, безперечно дуже давнього походження, є ношення тягарів. Ніхто з українців не носить тягарів на голові, як це роблять москвини. З ремесел безперечно до одного з найдавніших належало ткацтво. Назви частин кросен або ткацького варстату на Полтавщині й Чернігівщині є староукраїнські, спільні з сербськими й чеськими, але не

Скотарство, або краще сказати розведення худоби було також у нас розвинуте вже в ті часи. Розводили рогату худобу, коней, свиней, овець і кіз. Арабський автор Ібн-Русте подивляв велику кількість свиней, що їх годували наші предки, пишучи, що їх є цілі стада так, як овець на Сході.

З ремесел було розвинуте добування руди і виплавка заліза та криці. Існувало ковальство, зброярство, слюсарство і золотарство та ювелірна майстерність. Де-які з тих виробів були відомі далеко поза межами України. Про українського виробу мечи з похвалою згадує хорезмський письменник Аль Бірулі, а про добру якість вироблених нашими предками кольчуг згадує французький середньовічний автор.

Крім того існувало гончарство, сницарство, кушнірство, лимарство, гарбарництво і чинбарство, шевство, кравецтво, виробництво цегли, поливаних орнаментованих плиток і кахлів, скляне виробництво, різьбарство, теслярство, виробництво панчів і будівельна майстерність.

Де-що зі згадуваного стосується вже IX віку, але самозрозуміло, що до такої майстерності не могло прийти раптово, лише ремесла розвивалися поволі протягом довгого часу.

Могильників з VI—VII віків розкопано тимчасом ще дуже мало, а з VIII ж і IX віків є значно більше. Ще менше збереглося пам'яток пов'язаних з релігією наших предків з тих часів. Причиною тому є не лише нищення тих усіх будов після прийняття християнства, але й те, що більшість зображень старих богів були зроблені з дерева і тому вони не могли доховатися до нині. Храми були правдоподібно будовані в межах замків або біля них. До таких пам'яток слід зарахувати, напр., рештки поганського храму знайдені в селі Хребтійв над Дністром, які зараховують до VIII—IX віку. Там же було й городище, від якого залишилися дві лінії валів. У цьому городищі, ще в кінці минулого століття, стояла кам'яна статуя якогось поганського бога. Рівно ж у Києві було знайдено і розкопано ще в 1908 році залишки поганського храму, який повторно розкопувано в 1937 році.

Цей храм був збудований з каменю при чому до будови вжито було пісковика, граніту і кварциту. Ці два останні роди каменю були привезені з Волині, бо таких каменів на

Київщині немає. Храм був овальної форми і таку ж форму мав жертвник. Там же знайдено багато кісток свійських тварин. Це згоджується зі словами Прокопія (жив у VI віці), що анти і слов'яни уважають, що є «один лише бог, творець блискавок, він є володарем над усім і приносять йому в жертву биків та виконують інші священні обряди».

Городища (рештки замків), як ми вже казали, зустрічаються у великій кількості на українських землях, однак з найстарших нам відомих, є київське городище яке було збудоване імовірно десь при кінці VI початку VII віку. Цілий ряд даних дає підстави твердити, що цей «город», власне і є той «город Київ», якого за оповіданням літописця збудував полянський князь Кий.

На тому місці, де стоїть Київ, було вже багато віків давніше цілий ряд людських осель, були звичайно і оселі за часів побудови першого замку, більше того, ті оселі тоді вже мали майже характер міста, в них розвивалися ремесла і торгівля, а Київ уже тоді був значним політичним осередком.

До того ж часу належать городища Бабківське, Пліснеське, Хотомельське та інші. Оселями ж з розвинутим ремісничим виробництвом були оселі, де існували майстерні. Такі залишки майстерень з середини першого тисячоліття знайдено: в Гришинці (Київщина), Пастирському (Черкащина), Слободищі (Житомирщина), Неслухові (Львівщина) та інш.

Ми назвали Кия полянським князем не лише тому, що й літописець був тої думки, що це припущення є найбільше імовірним, але й з інших причин, які свідчать про те, що легенда про виникнення Київа має історичну основу.

В особі Кия можна бачити одного з антських князів, який після поразки в боротьбі з аварами пробував осісти на інших землях.

У Києві ж під час розкопок не раз було знайдено фібули, римські й візантійські монети, срібні браслети з насічкою, фібули з емаллю і рештки глиняного посуду та інш. Всі ці знахідки походять з часів VI—VIII століття.

Город Кия за часів літописця вже не існував, а його оборонні споруди були зліквідовані ще до X віку. Розмірів він

мають нічого спільного з московським. Ось напр., те, що москалі звуть «круг» на Чернігівщині зветься «воротило». Бондарство безперечно рівнож вже існувало за дуже давніх часів і знова наші назви виробів бондарства є цілком відмінні від московських. Ось напр., назви: барило, балія, діжа, діжка, жлукто, зрізок, коновка, мазниця, цебер. Спільні з московськими тільки новіші: відро, бочка.

Майже всі ковальські вироби і знаряддя праці мають слов'янсько-українські назви і лише новіші і більш удосконалені знаряддя (мутро, шрубстак, обценьки, лютринок), мають назви німецькі. Теслярство існувало рівнож віддавна і термінологія теслярська рівно ж є спільна для всіх українських земель і відмінна від московської.

Ще більше переконуюче є те, що й народні вірування українські в ріжних духів також не є тотожні з московськими, хоча і є в них досить спільних вірувань ще з праславянських часів; але дуже багато духів, якими заселив наш нарід довколишній світ москалі не знають (напр., потерчата, чугайстер, мавки, перелесник) вирій і т. д., а також де-які звичаї ще з поганських часів такі, як варення на Свят-Вечір куті, або звичай варити «коливо» на поминки. Всі ці стародавні етнографічні ріжниці між українським і московським народом наводимо на підставі праць відомого вченого антрополога й етнографа Хведора Вовка: «Студії з української етнографії та антропології» У.Г.В.Ф. Прага 1926.

Таким чином з усього попереднього сказаного впливає єдино можливий висновок, опертий на здобутках антропології, етнографії, археології й історії, а саме: ще в передантський період виділилася українська група слов'янських племен, ця група вже тоді ріжнилася значно від інших слов'янських племен і жила окремим політичним життям. Що та група себе не твара українською — це звичайно не грає жодної ролі, грає роллю лише те, що вона існувала. Слов'янська ж частина предків московського народу, а саме велике числом племінне об'єднання витічів — ріжнилася основно від тої української групи, а до того ж не брала жодної участі в стародавньому політичному життю української групи, бо безумовно до антської держави не належала.

Коли антська держава почала слабнути й поволі перетворилася в ряд дрібних князівств, культурне, економічне і суспільне життя йшло далі.

Під оглядом суспільним відбувається все виразніший поділ на групи. Все дужчав розвиток ремесел. Ремісники утворюють цілі майстерні, які продукують не лише на внутрішній ринок, але й на експорт. Міцніє купецтво, яке веде торгівлю на широку скалю. В звязку з тим повстають численні осередки міського типу. Впарі з тим відбувається повільна феодалізація відносин і антську країну починають вкривати замки. Уживане нашим літописом слово «город» означає не те, що воно стало нині значити. «Город» часів літописця це не місто тільки власне замок і все нові й нові розкопи археологів, які вже виявили руїни десятків городів («городищ») стверджують правильність такого розуміння слова «город».

Нормани, які вперше з'явилися на українських землях в IX віці, назвали Україну «Гардаріке» це б то «державою замків». За тих часів, природно, міст не було аж так багато, але замків було так багато, що ця назва була цілком узasadнена.

Основним заняттям українського народу в передкиївську добу, як це усталила археологія, було хліборобство. Вже в VIII—IX столітті панує на Україні трьохпільля. Сіють жито, пшеницю, ячмінь, гречку, просо і овес. Вирощують горох, сочевицю, а також сіють льон і коноплі. Стосують для обробки землі плуг і рало, а крім того борони. Збирали врожай за допомогою залізних серпів подібних формою до вживаних нині на Україні, а також кіс-горбуш, які нині можна бачити у якутів і в С.Ш.П.А., вони не ріжуть стебло, а перебивають його. Зжаний хліб наші предки звязували в снопи і складали в копи, а потім звозили до клунь. Молотили ціпами, а вимолочене зерно зберегали в обмазаних глиною і обпалених ямах. Мололи зерно переважно жорнами, але були вже й млини і то так збудовані, що в них можна було навіть регулювати грубість помолу. Водяні млини появилися щойно в XI—XII ст. Отже, з того впливає, що хліборобство було на досить високому рівні.

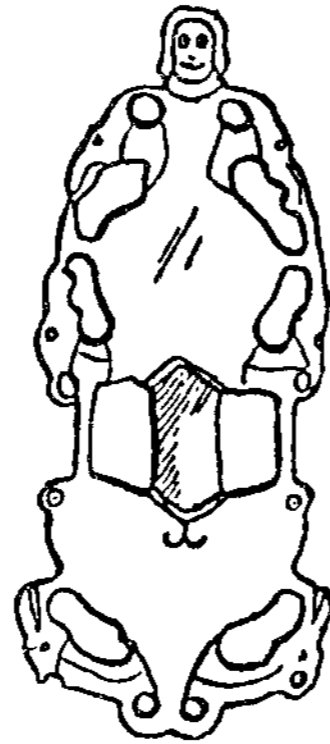
Городництво й садівництво розвивається значно пізніше і досягає більшого розвитку щойно в X столітті.

був не великих, не перевищував і 2 гектарів, а довжина рову доходила до 150 метрів. Рів був глибиною в 4 метри і таку ж висоту мав вал, а на його верху була зроблена огорожа з палів закопаних у землю.

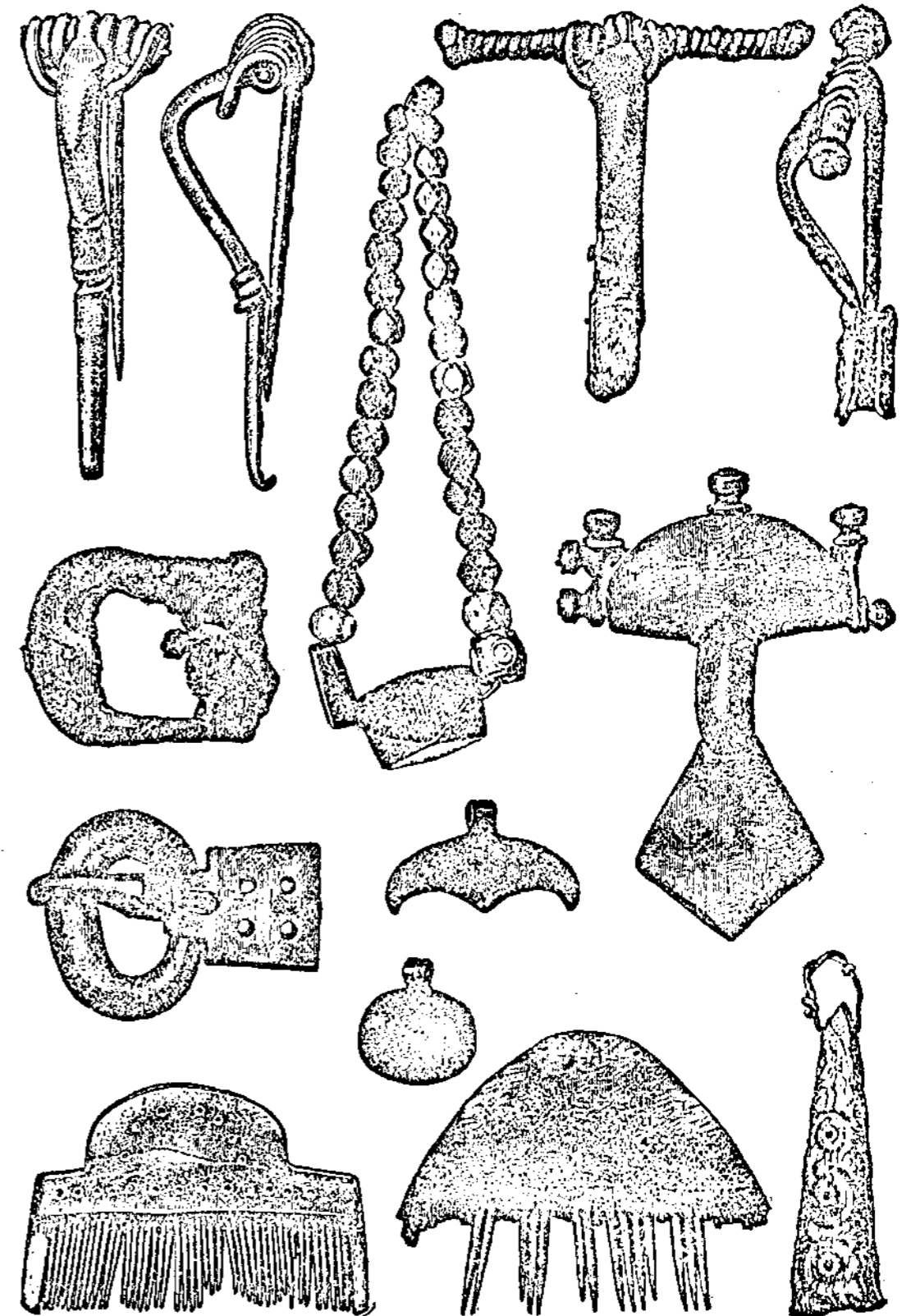
Серед монет, які досі було знайдено на терені Київа дуже великий відсоток становлять римські монети III—IV століття, які досить рідко зустрічаються на решті українських земель. Ці монети, а також візантійські з V і VI віку, вказують, як тоді зростала торгівля Київа, який в тому періоді ще так не звався. Протягом VII—X століття, як видно зі знахідок монет (числа і походження їх), торгівля все зростає і майже не було випадків знаходження скарбів, у яких були б лише монети X століття, як це трапляється в інших українських місцевостях. Знаходяться рівно ж і монети арабські. Так, напр., в садибі Сікорського в Київі було знайдено казан, в якому було сховано 2930 монет, а з них було 2458 арабських.

Але на скарби знайдені на території Київа з перших п'яти століть по Р. Х. припадає до 6 тисяч римських монет. Знахідки ж з VIII—X віків мають коло 10-11 тисяч візантійських і арабських монет, але самих знахідок з тих часів знайдено менше.

Московські історики і археологи, і ті хто йде їх слідами, припускають, що багато з тих скарбів було закопано підчас монгольської навали. Та це твердження є мало узasadнене і подиктоване бажанням приховати роллю москвинів у зруйнуванні київської держави. Коли ж ми собі пригадаємо, що Київ у половині XII століття кілька разів захоплювали москвини, а захопивши останній раз розграбували його доценту, то стане ясним, що кияне ховали своє майно власне від москвинів. Тому ж що в 1169 році Київ був ними зруйнований і розграбований



Фібула VII ст., знайдена на Мало-Житомирській вулиці.



Прикраси і побутові речі з Черняхівського могильника.

то майже немає скарбів, у яких були б монети з другої половини XII століття.

Але це справи, про які ми будемо говорити далі, тут же обмежимося заввагою про те, що Київ у XII столітті вже занепадає цілком, а розцвіт його припадає на X століття, до якого він ішов поволі від IV- -V століття.

Взагалі період від VI століття до IX — це період, в якому увага наших предків була скерована на господарську діяльність, а не на зовнішню політику. Власне на цей період припадає і будівництво городів та зріст економічного добробуту, що був кінцевою передумовою майбутньої могутності Києва та сили й значіння Київської імперії часів Володимира Великого.

Знахідки з VI—VIII віків дали підставу М. Брайчевському («Коли і як виник Київ». В-во Академії Наук УРСР, 1963 рік, ст. 73-76) зробити такий висновок: «Описані знахідки, свідчать, що у V—VIII ст. н. е. життя на стародавній горі не припинялось і що населення, яке виникло тут ще в часи зарубинецької культури продовжувало існувати і в часи побудови найдавнішого Київського городища». І теж торкається Замкової гори, Щековиці і Подола. Рід же знахідок приводить його до висновку, що «серед тогочасного київського населення були представники заможних верств суспільства, що як найкраще вяжуться з уявленнями про Київ VI—VII ст., як ранній політичний центр середньої Наддніпрянини... Знахідки VI—VIII століття фіксують наявність людського життя на всіх трьох горах, зв'язаних з іменами Кия, Щека і Хорива».

Ювелірна майстерність стояла високо вже в VI—VII ст. (т. зв. культура пальчастих фібул), у антських племен та була показником їх загального рівня та самобутності.

З початку ж IX століття ми маємо знахідки, які вказують на великий розвиток ювелірного майстрества, яке стосувало інкрустацію, накладання позолоти, оздоблювання срібних виробів «черню», емалеві інкрустації, обробку дорогоцінного каміння.

Торговля велася головню трьома шляхами: «із варяг у греки», «Залозним шляхом» (до Озівського моря) і «Соляним шляхом», що йшов через Підкарпаття на Захід.

Жодних доказів існування шляху (переволоки) з Десни до Оки немає, навпаки є докази проти існування такої можливості («Літопис», «Поучення Володимира Мономаха») отже зносин між московськими предками й українськими племенами за тих часів були майже неможливі. Московські ж предки торгують Волгою зі Сходом.

В обігу були головню чужі гроші і щойно згодом появляються в київській державі власні гроші; гривня (срібна) рівна 20 нагатам, рівна 25 кунам і 100 виверицям або 100 векшам.

Слід ще зазначити, що згадувана не раз «черняхівська культура» (від с. Черняхів Кагарлицького району Київщини, де її вперше було виявлено) не була продовженням т. зв. Корчуватсько-Зарубинецької культури, яка тому генетично з нею не зв'язана.

Черняхівського типу могильники знайдено було і в розкопках в 1952—54 роках в околицях Переяслава Хмельницького. В тому ж році того ж типу могильники знайдено біля села Гаврилівка (Херсонщина) і два могильники біля села Ізи Хустівського району Закарпаття (1948 р.) й села Жуківці на Київщині; рівнож виявлені такі й на Полтавщині, Кіровоградщині та долішньому Дністрі.

Це також показує, що цей тип могильників міг належати лише антським племенам.

Черняхівська культура охоплювала терени Побужжя, Наддністрянщини, Північного Підкарпаття, Південної Волині і Наддніпрянини (Середньої).

Таким чином, хоча за період часу від занепаду антської держави до виникнення київської не маємо історичних свідчень, археологічні знахідки доводять, що життя йшло далі, що більшість антських племен не схилили шиї, не дала себе знищити і лише князівства, які сусідували з дужчими державами, позбавлені єдиного проводу і підтримки решти українських племен, мусіли бути погодитися на васальну залежність від тої чи іншої держави. Однак така залежність не в'язала аж так діяльності на полі господарчому і тому могли в тих князівствах поволі наростати засоби, що вибухли з такою силою в київській державі.

Правда, ті землі, які творили ядро антської держави (Волинь, Поділля) були найбільше виснажені боротьбою і тому після занепаду антської держави політичний і економічний осередок пересувається на Київщину під захист лісів.

У світлі поданих фактів та висновків стає ясним, що найбільшою помилкою було б уважати норманів за творців першої української держави! Наші предки жили державним життям вже кілька століть перед їх появою і, як побачимо далі, варяги лише використали той багатовіковий досвід, ставши на чолі полянського об'єднання, приєднали інші українські племена і самі злилися з українською стихією.

IV

СЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА, ЩО БРАЛИ УЧАСТЬ У ТВОРЕННЮ КИЇВСЬКОЇ КНЯЗІВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА.

Серед історичних джерел до яких мусимо звернутися, щоб з'ясувати собі, хто власне брав безпосередню участь у творенні Київської Князівської держави, самозрозуміло, не можемо поминути т. зв. «Літопис Нестора».

Цей літопис у дійсності, як ствердили дослідники, не є твором одної людини, а кількох. Початок написаний одним літописцем, пізніше ж до нього дописували інші, що жили після нього і не раз змінювали де-що з писаного попередником.

«Початковий літопис» почали писати в Києві й тому найдавніші події списані в ньому українцем. Є навіть певні підстави припускати, що літописець походив з „племені” полян. Початок літопису мав назву «Повість чорноризця Феодосієва монастиря Печерського про минулі літа, відки пішла Руська земля і хто в ній почав найперше князувати».

До нас цей літопис доховався:

а) в т. зв. «Іпатському списку»*), який був у збірникові тієї ж назви, яка походить від назви монастиря (Іпатський) в Костромі на Московщині. Дослідами ustaleno, що писаний він був на Волині і лише закінчення одержав у Іпатському монастирі де був писаний коло 1425 року.

Починається цей «список» згадуваною «Повістю про минулі літа», а далі йде «Київський літопис» (від 1111 року до 1199 р. включно) і «Галицько-Волинський літопис».

б) у т. зв. «Лаврентієвському списку», який є московського походження. Складений був «суздальцем» (москвином) Лаврентієм і вівся імовірно в Суздалі. Списаний був коло 1377 року. Починається цей «список» також згадуваною вже «Повістю» про минулі літа...» але далі вже ґрунтовно різниться від Іпатського, бо замість «Київського» та «Галицько-Волинського» літописів іде «Суздальський літопис». Крім цих найважливіших для нас «списків» маємо ще цілий ряд інших списків і редакцій. Слід ще згадати «Радивилівський або Кенігсбергський літопис», який має ряд дуже цікавих ілюстрацій, що дають нам уяву про давні часи.

Наш літопис є таким же як і інші подібні тогочасні хроніки, це б то не тільки автор не мав змоги всіх відомостей перевірити, але й легендарні оповідання та перекази трактував як безсумнівну правду. Однак, як і інші автори, літописець намагався бути докладним і сумлінним у всьому і як інші, нехотючи, несвідомо навіть виявлює також і свої національні та особисті погляди. Власне ці погляди мають для нас у де-яких випадках особливу вартість.

Тексти з літопису подаємо далі за виданням «Полное собрание русских летописей» із даною по височайшому повеленню Археографіческой Комісіїю, том первий: I-II Лаврентьевская і Троицкая летописи» Санкт-Петербург 1846, XX плюс 206 стор.

і «Полное собрание русских летописей» із даною по височайшому повеленню Імперат. Археографіческой Комісіїю. Том

* «Список» — це б то копія, відпис. Звичайно і такий «список» списувався можливо також не з оригіналу, тільки з іншого «списка».

второй: Платьевская летопись. Издание второе С.—Петербург 1908 г. XVI плюс 938 плюс 84 ст.

Комісія користувалася 138 списками літописів, а серед них «Літописом Нестора».

В передмові до цього видання сказано: «В історическом смысле летописи разделяются на: а) Южнорусския, в) северния, сев. восточния...»

... В первых двух отделах заключаются первобитные памятники нашего летописания, отличающиеся языком и изложением от позднейших (Московских), цикл первою отдела, содержащий в себе летописи Югозападной Руси, Киевскую и других княжеств, оканчивается нашествием монголов и завоеванием Западной Руси литовцами XIII—XIV века, а второй отдел, к которому относятся Летописи Новгородския и Псковския» (том I, ст. VII). Ці літописі закінчуються підбиттям москвинами Новгороду.

У наведеній нами попереду цитаті слова «отличаюшіеся языком и изложением» підкреслені нами, щоб звернути увагу на те, що й москвини мусять відмічати різницю між українськими і московськими творами, як мовну так і в характері викладу. Вправді мова там і про Новгородські та Псковські літописи, але і ті різняться від суздальських, та мали, як про це була мова в розділі III, багато спільного з київськими.

Про словян взагалі пише перший літописець двічі: перший раз на самому початку після згадок, про змішання мов Богом і виникнення 72 мов, з яких одна мала бути словянською, а другий раз — трохи згодом, коли треба було докладніше розповісти про ті словянські племена, які взагалі осіли в східній Європі.

Перший раз подає літописець такі загальні інформації про всіх словян взагалі:

«По мнозих же временех сели суть Словени по Дунаеві гдѣ есть нинѣ Угорская земля и Болгарская. И от тих Словен разидошася по землі и прозвашася імени своїми, гдѣ сідше на котором місті; яко пришедше сідоша на ріці іменем Морава и прозвашася Морава, а друзіи Чесі нарекошася; а се ті же Словіне: Хорваті Біліі, і Серпъ, і Хорутані. Волохом бо нашедшим на словени на Дунайские, і сідшим в них і насіля-

ющим ім, Словіне ж ові пришедше і сідоша на Вислі, і прозвашася Ляхове, а от тих Ляхов прозвашася Поляне Ляхове, друзіи Лутичі, ініі Мазовшане іні Поморяне. Такожє і ті Словіне пришедше і сідоша по Дніпру, і нарекошася Поляне, а друзіи Деревляне, зане сідоша в лісіх, а друзіи сідоша межю Припїтью і Двиною і нарекошася Дреговичі; а ініі сідоша на Двині і нарекошася Полочане, річкы ради, яка втечеть в Двину, іменем Полота, от сея прозвашася Полочане. Словіне же сідоша около озера Ілмера і прозвашася своїм іменем, і сділаша город і нарекоша і Новгород; а друзіи же сідоша по Десні, і по Семі, і по Сулі, і нарекошася Сіверо. І тако розідєся Словіньск язык, тімже і грамота прозвася Словеньская».

В перекладі цей уривок звучить так:

«По довгому часі осіли Словяне по Дунаєві, де нині є угорська земля і болгарська. І від тих же Словян розійшлися по землях і почали зватися своїми іменами, де оселились на якому місці; як прийшли й оселилися вздовж ріки, що зветься Морава то й стала зватися «Морава», а інші Чехами назвалися, а це тіж самі словяни: Хорвати Білі і Серби і Хорутани. Волохи бо найшли (вдерлися в країну Р. М.) на словян дунайських і оселилися у них і чинили насилля. Словяни ж ті, прийшовши оселилися на Вислі і одержали назву Ляхи, а з тих Ляхів стали зватися одні Полянами, інші Ляхи — Лутичами, інші — Мазовшанами, інші — Поморянами.

Рівно ж і ті Словяни, що прийшовши осіли по Дніпру назвалися Поляни, а інші — Деревлянами тому, що оселилися серед лісів, а інші оселилися між Прип'яттю і Двиною і назвалися Дреговичами; інші оселилися на Двині і назвалися Полочане задля річки, що вливалася у Двину, назвою Полота, від неї і назвалися Полочани. Словяни живуть і коло озера Ілмеря і назвалися своїм іменем і збудували город і назвали його Новгород, а інші осіли по Десні і по Сеймі, і по Сулі і назвалися Сівер («Сівер» значить «Північ», отже для групи українських племен північ України була «північню» взагалі Р. М.).

І так розійшлася словянська мова, тому ж і грамота (писання Р. М.) назвалася «словянська».

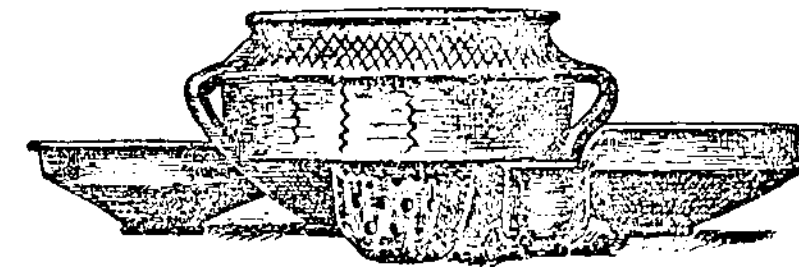
У наведеному оповіданні, як бачимо, літописець вважає прабатьківщиною словян землі над Дунаєм, отже не ува-

жає українців автохтонами на Україні і при цій нагоді вичисляє взагалі всі більші йому відомі племена. З наведеного уривка видно, що жодного поділу на групи племен у нього нема, жодного поділу на «східні» чи «західні» слов'яни він не знає. Далі дуже докладно оповідає літописець про дві великі водні магістралі, які пересікаються на північ від України, а саме про шлях «із варяг у греки», це б то з Балтики й Скандинавії до Візантії, який ішов Дніпром через Київ і другий — на Схід Волгою, до Каспія. Цей шлях ішов поза Україною.

Далі «Літопис», описавши заснування Києва, якого засновники і володарі мали бути родом зі слов'янського племені полян, говорить, що вони стали княжити у полян. Про полян же, що жили коло Києва і в Києві читаємо: «Бяше около града ліс і бор велик і бяху ловаща звірь, бяху мужі мудрі і смислені поляне». З наведених слів бачимо, що навіть літопис не міг виводити назву «поляни» від «поля» в сучасному розумінні, бо каже про ліси і бори великі. Рівно ж це не може походити від зайняття бо: 1) хліборобів звали за тих часів «ратаями» і 2) коли б від зайняття — то літописець би згадав про хліборобство, а він говорячи про полян того не зробив, натомість говорячи про деревлян написав, що зветься вони так «зане сідоша в лісах», але говорячи про те, чим займаються пише: «ділають ниви своя і землі своя». Отже і хліборобством можна займатися живучи серед лісів.

Згадує тут про інші слов'янські і не слов'янські племена, які жили самостійним життям. Ось це місце:

«І по сеї братї почаша род іх (князя Кия, Р. М.) княженіс в Полях, а в Деревлях свос, а Дрьговичі свос, а Словіне свос в Новігороді, а другос на Полоті, іже Полочане. От них же Кривичі, іже сідять на верх Волги, і наверх Двини і наверх Дніпра, іхже город есть Смоленськ; туди бо сідять Кривичі. Таже сіверо от них на Біліозері сідять Весь, а на Ростовськом озері Меря, а на Клєщині озері Меря же. А по Оці ріці, где втечєть в Волгу, Мурома язык свой, Мурома і Черемиси свой язык, Мордва свой язык. Се бо токмо Словінеск язык в Руси Поляне, Деревляне, Ноугородьци, Полочане, Дреговичі, Сіверо, Бужане, зане сідять по Бугу, послі же Волиняне. І се суть інші язиці, іже дань дають Руси: Чюдь,



Поховальний інвентар з Переяслав-Хмельницького могильника.



Ливарні формочки для відливки ювелірних виробів. Київ.

Меря, Вєсь, Мурома, Черемись, Мордва, Пермь, Печера, Ямь, Литва, Земигола, Корсь, Норова* Либь; сі суть свой язык імуце, от коліна Афетова, іже живуть в странах полуношних».

Ось переклад цього уривка:

«І по цих братах почав рід їхній князювання в Полях, а в Деревлях своє, а Дреговичі своє, в Словінах своє в Новгороді, а інше в Полоті, де Полочани. Від них же Кривичі, що оселилися на верхівях Двини і на верхівях Дніпро, іхже город с Смоленськ, тут бо сидять Кривичі. Та ще на північ від них на Білозері сидить (живе Р. М.) Вєсь, а на Ростовському Меря, а на Клешинському озері Меря ж. А по Оці-річці де вливається у Волгу, Мурома, окремих нарід, Мордва — окремих нарід. Це бо тільки словянський нарід у Русі: Поляни, Деревляни, Новгородці, Полочани, Дреговичі, Сівер, Бужани, тому що сидять по Бугу, опісля — Волиняни.

А це інші народи, що дають данину Русі: Чудь, Меря, Вєсь, Мурома, Чемерись, Мордва, Пермь, Печера, Ямь, Литва, Земигола, Корсь, Норова, Либь, ці всі окрему мову мають з коліна Афетового, що живуть в країнах північних».

Як бачимо з наведеного, було тут згадано не лише українські словянські племена та білоруські (кривичі, які жили значно далі), але й численні не словянські — фінські, однак серед них усіх не було цілком, як і в першому описі, згадано племен московських (радїмічей і вятїчей).

Враховуючи те, що літописець ставився до своєї праці дуже уважно і хотів дати найдокладніші відомості — промовчання вятїчів і радїмічів можна зясувати собі лише тим, що літописець подавав тут назви і розміщення тих племен, які жили за часів Кия, цеб то за часів заснування Київа, яке припадає приблизно на кінець VI початок VII віку або й ще раніше. Літописець же далі, в іншому місці каже, що радїмічі та вятїчі прийшли на теперішні московські землі не тоді, коли розселилися згадані ним словянські племена і тим більше не тоді, коли українські предки, а значно пізніше. Ці, чужі українським словянським племенам, радїмічі й вятїчі, до яких поляни, в тому й літописець, як далі

* Перероблено в списку на «Нерома» з «Мурома» чи чогось іншого.

побачимо, ставилися з виразною нехїттю й призи́рством, тоді ще жили десь на землях свого первісного оселення і перед появою болгар їх ще не було. Тому ж, що тут не згадується про антїв — дивуватися не можемо бо, як знаємо, анти самі себе так не звали.

Далі оповідає літописець про прихїд болгарської орди, далі про мандрівку угрів, а далі про аварські напади на словян і підбиття дулібів.

Потім мова йде про упадок аварської держави і винищення аварів. Є згодом згадка про появу печенігів і про перехід через Україну «чорних угрів». Щойно після згадки про всі ці події, ще втретє пише літописець про полян та інші словянські племена, що потрапили в орбіту впливів Київа і щойно тут згадує вперше й московські племена, однак виразно відокремлює їх, не зачисляючи до одної групи з численними українськими племенами, тільки пише, що то поляне і деревляне — «от словін же», а «радїмічі бо і вятїчі от ляхов. Бяста бо 2 брата в лясїх, Радїм, а другий Вятко і пришедша сїдоста Радїм на Сожю, і прозвашася радїмічі, а Вятко сїде с родом своїм по Оці, от него же прозвашася вятїчі». Далі ще згадано хорватів, дулібів, що жили по Бугу, де нині волиняни і тиверцїв та уличїв. І всі ці словянські племена зі собою не воювали.

Отже з наведеного ясно, що сучасники літописця не тільки не зачисляли московських предків до одної групи з племенами українськими а ще й підкреслювали, що ті племена прийшли пізнійше і не були споріднені з українськими племенами, бо походили від «ляхів».

З цієї нагоди московський відомий історик — проф. Ключевський у своєму «Краткому пособію» говорить: «Літопис не памятаючи про прихїд словян (треба розуміти українських предків Р. М.) із-за Карпат, памятає один з останніх моментів розселення словян по східньо-європейській рівнині». Розміщуючи словян, літопис розповідає, що були «в ляхах» два брати Радим і Вятко, які прийшли зі своїми родинами та й оселилися: Радим у поріччі Сожа, а Вятко — Оки. «Оселення цих племен за Дніпром доводить, що їх прихїд був останньою хвилиєю словянської кольонізації, нові прихїдьки вже не знайшли собі місця на правому боці Дні-

пра (і взагалі в межах України Р. М.) та мусіли рушати далі на схід за Дніпро», а місцевість, з котрої вони прийшли, думас Ключевський, «ще тоді уважалася „лядською” країною».

Тут ще слід звернути увагу на те, що московські предки звали всі гроші (навіть арабські) шлягами (з німецької), що вказувало на їх ближче сусідство і зносини з німцями до оселення в районі Ока—Волга, тоді, як українці вживали або слова «куни», або для дрібних монет «ногати» (естонське «nahat» — кожух, певно дісталася через Новгород) та, що цитований московський професор навмисне уникає згадки про поріччя Волги, промовчуючи також, значення водних шляхів при переселюваннях за тих часів, не згадує про прослий пралісом вододіл між сточищем Волги і Дніпра та імовірно від початку інший шлях мандрівок цих племен. Робить він це з очевидним наміром створити все ж враження приналежності тих племен до вигаданої етнічної групи «східніх словян».

Та цього мало! Той же літопис підкреслює культурну і всяку іншу вищість українського племені — полян так: «Поляни бо своїх отець обичай імаху, кроток і тих... і стидінне к снохам своїм і матерям своїм... брачні обичаї імаху: не ходяше жених по невісту, но приводяху вечер, а завтра приношаху на неї что вдадуче».

Пишучи про св. апостола Андрія Первозванного та його мандрівку по словянських землях, вкладає в уста апостола Андрію такі слова, в яких виразно проглядає іронічне ставлення літописця до запозиченого у фінів *не українськими* племенами звичаю «паритися» в лазні. Ось ці слова: «І приде в Словіни, ідеже нині Новгород, і видів ту люди суцая, како есть обичай ім, і како ся миють, і хвоцются, і удивився ім. І іде в Варяги і приде в Рим, і ісповіда, елико научи і елико віде і рече ім: „дивно видіх в землі Словеньсті ідуцю мі сімо; видіх бані древняни, і пережьгуть я вельми, і совлекуться, і будуть наці, і обіліються мителью і возмут на ся пруте младое* і бьють ся самі, і того собі добьють, одва

* В «іпатському» списку тут написано «і возьмуть вінники і почнуть хвостатися».

слізуть ле живі, і обліються водою студеною, і тако оживуть; і то творять по вся дні немучимі ніким же, а самі ся мучать, і то творять мовенье собі, а не мученье. Слешаша же се дивляхуся».

Самозрозуміло, не апостол Андрій, а лише український літописець глузував з чужого для нього звичаю, якого не було в українських племен і який зберігся у москвинів до нині.

Московських же предків літописець описує, підкреслюючи в своєму описі ті негативні риси, з яких де-якими й до нині відзначається нарід московський. Ось цей опис: «І Радімічі, і Вятічі, і Сівер один обичай імаху: живяху в лісах, якоже і всякий звір, ядуще все нечисто і сромословье в них пред отьци і пред снохами, а браци не биваху в них, но ігрища межі сели. Схожахуся на ігрища, і ту умикаху жени собі, с нею же кто свіщашеся, імахуть же по дві і по три жени».

Наведене виключає всяке припущення про можливість існування етнічно відмінної «групи східніх словян», яка б тоді мусіла мати якісь спільні риси, в першу чергу в ділянці культури і звичаїв та *почувати себе спорідненими*. Як ми бачили, український літописець підкреслює брак того споріднення і з явною несимпатією ставиться до московських звичаїв.

Отже, як бачимо, є поважні докази того, що не існувало ніколи жодної, вигаданої москвинами *етнічної* групи «східніх словян». Однак тут же ми мусимо підкреслити, що весь час ми говоримо про *неіснування етнічної групи східньо-словянських племен*, що однак не має нічого спільного з безсумнівним існуванням групи *східньо-словянських мов*. Щоб було всім ясно в чому справа, звертаємося до аналогії: безсумніву існують «романські мови», але не існує жодної «групи романських народів». Стара німецька мова безперечно близько споріднена з жидівською мовою («ідіш»), але жиди, як етнічна цілість, цілком чужі німцям.

Група «романських мов» повстала наслідком дуже великого впливу в районі поширення тих мов, мови латинської ще за часів римського панування. Отже вона не є ознакою споріднення тих народів, тільки є наслідком спільного пере-

бування під владою Риму, сполученого з великим культурним впливом його на тих землях. Споріднення «ідіш» з німецькою мовою — також є наслідок довгого перебування жидів на німецькій території.

Цілком подібно мається справа і зі східно-словянськими мовами. Після створення українцями Київської імперії, ця імперія накінула всім підбитим племенам (в тому числі і московським) християнство з богослужбовою (і книжною) мовою старо-болгарською (солунська говірка). Вплив цієї мови, яка вживалася протягом кількох віків у церкві, школі і письменстві всіма згаданими народами був остільки великий (як цього й треба було сподіватися), що в усіх тих трьох мовах виник ряд спільних форм і зворотів... Таким чином існування східно-словянської мовної групи немає нічого спільного з походженням чи спорідненням цих народів і тої мовної групи безперечно не існувало до поширення християнства, отже східно-словянська мовна група повстала щойно після поширення християнства і до того ж повстала не відразу.

Ми легко розрізняємо, кому належать ті чи інші літературні старі пам'ятки, бо в них стало прориваються вислови й форми живої мови авторів тих пам'яток, яка була різна вже в початках Київського періоду у всіх трьох народів.

Природно, що наше твердження про неіснування жодної етнічної групи східно-словянських племен, а навпаки про існування окремої групи українських племен, відмінних від групи московських племен уже в передкиївський період, базується не лише на нашому літопису та на твердженню фільольогів (акад. проф. С. Смаль-Стоцький).

Наше твердження підперте цілим рядом незаперечних аргументів, які дає нам антропология й археология, які були подані вже в попередньому розділі.

На основі всіх цих даних відомий антрополог і етнограф проф. Хв. Вовк (1847—1918), що написав і опублікував понад 450 праць (з них велика кількість була друкована у французьких наукових виданнях) і що з 1917 року був професором Петроградського університету, прийшов до такого висновку:

«Українці досить одноманітний нарід, темноволосий, темноокий, росту вищого за середній чи й високого, кругло-

головий, розмірно високоголовий, з рівним і досить вузьким носом і з розмірно короткими горішніми та довщими — долішніми кінцівками. Порівнюючи антропологічні особливості українців з такими самими особливостями інших словянських народів, ми бачимо, що українці безперечно виявляють найбільшу спорідненість із слов'янами південними та західними (за винятком поляків): їх слід зачислити до т. зв. ядранської або динарської раси».

Звичайно, всі ці твердження були надзвичайно некорисні, більше того — небезпечні для московської асиміляційної політики і тому московський географ Д. Анучін, оповістив твердження Вовка «неправильною буржуазною наукою», а писання Вовка в ССР заборонені. Рівнож виняті з обігу московською большевицькою владою праці проф. Самойлова над кров'яними групами. Така ж доля спіткала праці московського комуністичного історика М. Покровського (1868-1932), які було оголошено «немарксистськими» і змобілізовано істориків, щоб вони «викорінили» його погляди. Проф. Покровський, як ми вже згадували, написав таке: «Великоросія (Московщина) создана на костях інородцев і в жилах современнаво великороса (москвина) течьот по крайней мере 80 процентов фінской крови».

Природно, що вятічі в момент приходу на ті землі, де вони оселилися і живуть до нині, тої фінської крові не мали, але й тоді вони вже ріжнилися від групи українських племен не менше ніж ріжнилися чехи чи кашуби, підбили ж їх за шостим разом київські князі і включили (скорше тільки формально) в склад своєї держави вже тоді, коли вони встигли не тільки сколонізувати фінські землі, але й расово змішатися з фінськими племенами.

Це змішання відбилося не лише на фізичному типі москвина, але й на його духовості. Навіть в такій абстрактній і глибоко інтимній ділянці як музика москвини основно ріжняється від українців. Москвин Серов, композитор і музичний критик, підкреслив велику ріжницю в музиці між українською і московською народньою піснею. Для української пісні існуючих нотних значків не вистарчає — писав він. Знова ж проф. князь Трубецкой в 1921 році написав ось що: «Московські народні пісні в більшості складені в пяти-

тонній або індокитайській гамі, з пропуском 4 і 7 ступенів (фа, сі). Ця гама фінських і тюркських племен басейну Волги й Ками, поширена у башкірів, у сибірських татар, у тюрків Туркестану і у всіх монголів. Для поширення цієї гами маємо пряму лінію зі Сходу (Китай, Сіам, Бірма і інш.) на Захід в Європу. Тут ця лінія на москвинах обривається і потім зустрічається її залишки в Шотландії. В українців гама європейська — семитонна. Гама п'ятитонна трапляється в дуже рідких випадках.

Названі літописцем українські племена (і не українські) не слід уявляти собі так, як ми тепер собі уявляємо «племя». Зрештою й літопис говорить про «полян», «деревлян», чи «дулібів», але ніколи не вживає слова «племя». Є всі підстави припускати, що ті, як ми звикли говорити, «племена» були в дійсності кожне політичним об'єднанням, союзом декількох племен. Ці політичні об'єднання мали своїх князів, які або були цілком незалежними або були у васальній залежності від тих чи інших сусідів. Літопис зве напр. Кия полянським князем, згадує рівнож деревлянського князя Мала. Безпосередній попередник київської князівської держави — антська держава розпалася власне на такі менші держави, але вже при кінці VIII віку полянське князівство починає зростати на значенню і починає зарисовуватися на історичному обрії новий центр — Київ.

V

ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ «РУСЬ»

I НАЗВИ «УКРАЇНА»

Питання про походження назви «Русь», назви, що її мала та держава, яка була спадкоємицею антської держави, держава, яка мала ту ж культуру і той же етнічний склад, що й антська держава — має не лише чисто наукове значення,

але й значення політичне. Річ у тому, що по 1709 році (рік поразки шведсько-українських військ під Полтавою) московський цар Петро I, незважаючи навіть на протести деяких держав (в тому — Франції Людовіка XIV) відкинув загально-вживану назву «Московія» чи «Московщина» і наказав звати московську державу «Россія» (що є візантійською формою назви «Русь»).

Звичайно, ця зміна була зроблена не моментально після московської перемоги і тим більше не відразу вдалося їм її ввести в життя. Московський історик Солов'єв у XVII томі «Історії Росії» на стор. 400 подає, що року 1713 Меншиков з наказу Петра I написав московському послу в Копенгазі В. Долгорукому слідуюче: «Во всех курантах* печатают государство наше Московским, а не Российским и таво ради извольте у себя сіе перестеречь, штоби печаталі Российским, о чьом і к прочім ко всем дворам пісано». Наводимо в перекладі на українську мову: «У всіх урядових бюлетенях звать державу нашу Московською, а не Російською, і з огляду на це будьте ласкаві у себе допильнувати, щоб у друкові звали її Російською, про що й до інших усіх урядів було писано».

Це привласнення чужої назви послідовно протягом дальших часів вводиться в життя. Воно поволі нарешті прийнялося в світі і улекшило москвинам не лише баламучення інших народів, але й привласнення собі цілого блискучого періоду чужої їм української історії, періоду «київського», хоча, як побачимо далі, вони в життю Київської князівської держави жодної участі не брали і брати не могли.

Нині навіть учені західнього світу безкритично прийняли фантастичну і цілком неuzasadнену москвинами схему історії Сходу Європи, яка в першу чергу спирається на цю назву («Русь»), а в другу — на династичному моменті. Але ще не так давно було досить вчених і політиків, які виразно розрізняли москвинів і «руських» — українців.

Для прикладу наводимо тут цитату з публікації Делямарра, члена законодавчої палати Франції часів другої імперії („Un peuple europeen... oublie devant l'histoire", 1869).

* «Курантами» звався рукописний часопис, який від XVII ст. виводився в «посольському приказі» для царського двору, а потім звали так урядові бюлетені інших держав.

Ось ці слова: «Москвини присвоїли собі назву русинів, щоб надати собі очевидні права на володіння цим народом. Це змішування дало можливість москвинам загарбати собі історію русинів... покиньмо безнастанно змішувати в однім спільнім імені росіян: русинів — без сумніву слов'ян і москвинів, слов'янство яких більш ніж сумнівне».

(Делямарр, член законодавчої палати II Імперії 1869).

В дійсності для з'ясування собі минулого життя українського народу походження назви «Русь» не має аж такого рішучого значення, бо ми знаємо, що, напр., назва Румунії («Romania») аж ніяк не доводить споріднення румун з римлянами, назва «Британія» є лише традиційна залишка — спогад про тих бритів, що лишили в крові сучасного англійця лише незначний відсоток своєї крові, уживана раніше назва «Вест-Індія», як і назва «індіяни», є лише зафіксованням тої помилки, яку зробив Колумб і його сучасники і не вказує на будь-яке споріднення «індіян» з «індусами» і т. д. і т. д.

Назва «Русь» появляється в чужинецьких історичних пам'ятках і документах IX—X століття і тоді вже де-хто з авторів, вперше говорячи про «Русь», пробував визначити місце Русі серед інших відомих йому народів, а трохи пізніше ми зустрічаємося з цією ж назвою в нашому ж літопису.

Літописець наш, звичайно, не вживає, говорячи на самому початку літопису, про групу українських племен назви «український», але це не має істотного значення, досить ствердження факту, що така група існувала.

Варягами, як видно з літопису, зве наш літописець усіх чужинців, бо напр. оповідаючи легенду про Андрія Первозванного, пише: «пішов до варягів і дійшов до Риму». В іншому місці знов пише: «варяжським морем можна дійти до Риму».

Оповідання літопису про покликання варягів княжити і володіти тим слов'янським народом більшість учених уважає за легенду, складену пізніше, однак ніхто з учених не заперечує, що: 1) Балтійське море (правдоподібно разом з Атлантиком, а може й Середземним морем) звали за часів літописця «Варяжським», так, як Каспійське звали «Хвалинським». 2) чужинців усіх загалом, що мешкали в Західній Європі, звали варягами, 3) існували за часів київських кня-

зів окремі варяжські полки. Грецькі писані пам'ятки розрізняють мову слов'янську від мови руської, а подані в цій останній мові назви Дніпрових порогів є виразно норманські, назви ж «слов'янські» — це назви українські.

Константин Порфірогенет в своїй праці «De administrando imperio» каже виразно, що Руссю зветься тільки князівська дружина (яка, як ми знаємо з нашого літопису, складалася тоді переважно з варягів) і можливо, додає він, так зветься «основний край». З того не випливає ясно, чи се є країна, з котрої походять варяги, їх «основна країна», чи ті місцевості, в котрих вони сконцентрувалися в державі київській. Усі інші племена та їхні землі приналежні до Київської держави зве він «зовнішньою Руссю», землями позаруськими. Це робить власне імовірним друге припущення.

Він же подає, як щойно було згадане, назви порогів Дніпрових на двох мовах: руській і слов'янській. Ці останні є не лише слов'янські, але безумовно і українські, так як перші є безсумніву не слов'янські, що можемо пізнати навіть у тій перекрученій формі, яку прийняли ці назви в устах грека, що не знав ані одної з тих мов.

Так напр. другий поріг зветься по руськи — Ульворси, а по «слов'янськи» — Островуніпраг (Острівний поріг). Четвертий поріг по руськи — Айфар, по «слов'янськи» — Неясить (це б то такий, що не має насичення «Ненаситець»). Так зветься і нині четвертий від Візантії поріг.

П'ятий поріг по руськи — Варуфарос, а по «слов'янськи»: — Вульніпраг, шостий по руськи — Леанті, а по «слов'янськи» — Веручи (Вируючий) і сьомий по руськи — Струвун, а по «слов'янськи» — На презі».

За Константином Порфірогенетом до тої «Зовнішньої Русі» це б то невластивої, несправжньої Русі належать усі слов'янські (українські) племена, і що-року в осені князь «з усією Руссю», це б то з усіма варягами, їздить збирати серед них данину («полюддя»).

Арабський автор Ібн Даст з X віку подає, що руси не займалися хліборобством, тільки торгівлею і війною. Те, що арабський автор Ібн Хордадбег пише: «Що до русів, то вони є племя з слов'ян» — нічого не доводить, бо по перше — цей вислів не є вистарчаючо ясний, він може означати «з землі слов'ян», де справді були тоді «руси»-варяги, а по друге, ко-

ли нині за вищого стану культури для більшості людей Заходу напр. дуже й дуже неясні є взаємини між москвинами та українцями — що ж говорити про ті часи і країну таку від арабських центрів далеку.

У «Бертинських анналах» під 839 роком говориться про послів руського князя, які зясували, що вони є «з роду Свенонів» (це б то Шведів). «Антинорманісти» на це завважують, що могли бути це справді найняті шведи. Чого не може бути! Так можна сказати, що й «руські» назви порогів подав найнятий перекладач у своїй мові, а наш літописець написав, що Русь не була словянським племенем та говорила не словянською мовою — бо сам був «норманістом»!

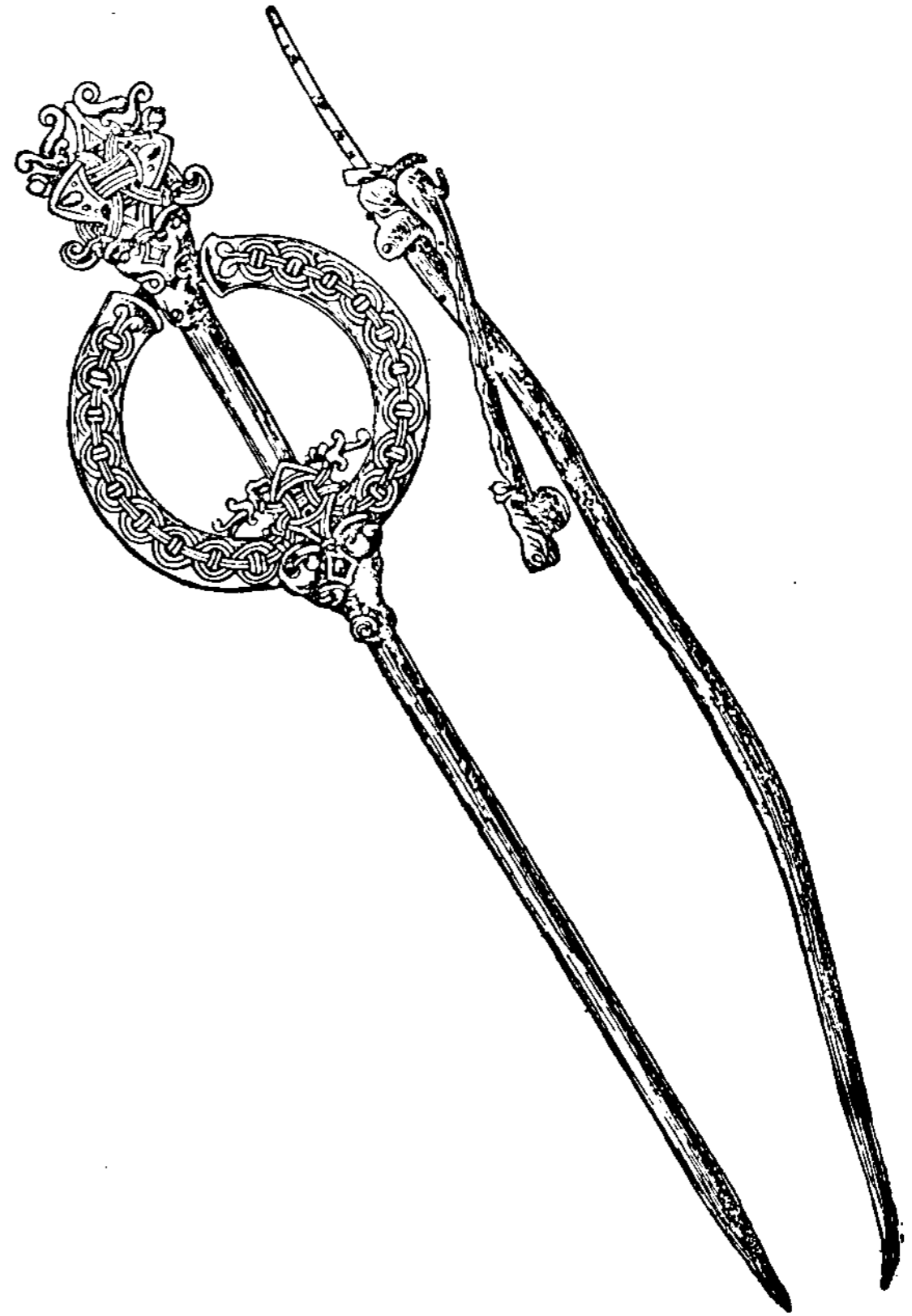
У венеціанській хроніці Івана Диякона (XI вік) оповідається про похід Русів на Царгород, як про похід «Gentes Normannorum».

В «Monum. Germ. Histor. script.» т. IV, читасмо: «На північ живе нарід, званий греками з огляду на його зовнішній вигляд — русами, а ми називасмо його по положенню його країни — норманами».

Це ж твердження повторюється на стор. 227, де перечисляються народи, що живуть на північ: Болгари, Паціонаки (Печеніги), Хозари, і Руси й до того додається: «яких ми звемо іншим імям — норманами».

Ми занотували тут усі ці згадки лише тому, щоб підкреслити, що твердження у цій справі кількох старих авторів, кількох хронік (автори яких при всьому невисокому рівні знання однак не пробували зробити русів ні хозарами ні готами, ні кельтами ні германами, але лише — норманами) цілком збігаються з твердженнями нашого найдавнішого літопису, що безумовно у цих питаннях був найбільше компетентним.

Проти цього виступили з причин безумовно політично-патріотичних москвини — Іловайській та Геденов, які, не заперечуючи того, що назви «словянські» порогів є назви українські («южно-руські»), пробували лише переконати світ, а в першу чергу москвинів і нас, що назва «руські» це є назва дана або москвинам узагалі, або, на їхню думку, етнічно-московському населенню новгородських земель. Словом їм було треба представити все так, немов би то вони, москвини, створили Київську Державу.



Фібула-пряжка з поховання IX—X ст.

З тою ж метою і в тому ж напрямці писав цілий ряд московських антинорманістів. Цим же знова політичним моментом керувався і модерний московський норманіст — проф. Смірнов у своїй праці «Волзький шлях і стародавні Руси» (у нього «Русь» була між Окою і Волгою вже від VI віку, отже москвини мали бути саме нащадками тих русів — це б то знова творцями Київської Держави, на яку вони рефлектують і до створення якої не знають, як себе причепити).

В своїй праці проф. Смірнов твердить, що в старовину Волга звалася «Рус», автор покликається на «мапу Росії XII-го стол.» (ст. 9). Але хоча б навіть на цій мапі й була така назва, то чи це доводить, що дійсно Волгу тоді так звали? Де докази, що невідомий автор звав саме Росією ту територію, яку так зве проф. Смірнов?

Також тяжко погодитися на припущення професора, що назва «Рус-Рос» була в ужитку від V до XVI віку для означення Волги «де небудь серед народів східньої Європи». Для цього бо треба мати цілий ряд фактів і тому таке хистке припущення не можна «визнати за факт» і покласти в основу розв'язки питання про походження імени «Русь».

Крім того, дані про Волзький шлях, а також і рештки культури (зв'язаної зі Скандинавією), знайдені у поріччі Волги, ще не можна розглядати як підставу для твердження про скандинавську колонізацію тих місцевостей та ще й до того — саме «Русами».

Необережністю є будувати ряд припущень на «можливості» бачити в слові «роце» латинізовану форму «руотсі», тобто «роси» (як фіни звали шведів). Так можна і з проф. Смірнова зробити мешканця Смирни!

На ст. 43 автор, подаючи за літописом перелік племен відомих літописцеві, відносить Русь до групи варязьких, хоча варяги названі в літопису окремо і ми властиво не маємо підстав гадати, що ця назва збірна. Проф. С. читаючи перелік племен відносить Русь до Варягів з двох причин: 1) бо йому це потрібно для доведення своєї теорії і 2) бо як він каже «тільки до землі Аглянської сидять варяги».

Але справа в тому, що саме ці дві «причини» є властиво тим, що слід довести, і вміщення літописцем назви Русь у перелік племен після Варягів, Свеїв, Урман і Готів перед Аг-

лянами і Галичанами не дає до того жодних підстав, бо ми не знаємо, чи називав їх літописець у певному порядку і в якому саме.

На стор. 64 автор з певним апльомбом заявляє, що є «достить підстав» під *Arheimar*-ом «розуміти готську столицю на місці сучасного Києва», одначе зі зробленої до цього примітки бачимо, що найголовнішою підставою є... «блискучий здогад» акад. Веселовського!

Думаю, що в науковій праці слід обережніше висловлюватися і не годиться речі непевні трактувати як майже доведені.

Проф. Смірнов довільно пояснює темні місця стародавніх документів, як напр., на ст. 75, де під Булгарами розуміє вже фінську людність, котра на його думку пізніше мала передавати своє імя Тюркам-Болгарам.

Також та основна легенда, яку використовує п. Смірнов, вона властиво не дає нічого певного з огляду на неясну нам номенклатуру і неправильні уявлення географічні та анахронізми, властиві всякій легенді.

На стор. 91 автор пише про використовувани ним звістки про Русів: «Кожна зокрема ця звістка викликає законний сумнів і не має в історичній науці кредиту але взяті разом, коли вважати на все сказане вище, подають не позбавлений цікавості матеріал».

Дивна теорія, яка спирається в трьох четвертих на такому «матеріалі». Взагалі проф. Смірнов вірить усім тим звісткам стародавніх авторів, які йому можуть придатися, яко доказ для теорії. Так, на ст. 96 він пише про відомості Церковної історії, що її «без ніяких силуваних пояснень можна зрозуміти, як повідомлення про народи, що справді існували». Згодимося з його думкою, але що ж тоді буде, коли ми так будемо підходити до кожної пам'ятки? Що буде зі звістками напр., про «амазонок», або про «песиголовців», які так, як і Руси, жили по свідоцтвам стародавніх завжди десь «дуже далеко» і в кожного в іншому місці. Та й сам проф. Смірнов цитує слова Ібн-Хордадбега (ст. 99), який каже, що «Руси належать до слов'янських народів», а на ст. 171 цитує Ідрісію, що запевняє, буцім «в Кокіяні живуть Турки, відомі під іменем Руси».

Як і слід сподіватися, на ці запевнення проф. Смірнов не звертає уваги тому, що йому потрібні відомості про Русів, як відрубний наріз і від слов'ян і від болгар і від хозар.

На ст. 100 знаходимо принагідно таке речення: «на території Росії — на північному Кавказі, в поріччі Дону» і т. д. і т. д. Таке розуміння «Росії» служить грізним *memento*, остерігаючи перед робленням необережних висновків із старих документів. Коли історик через десять років після розпаду Російської імперії при сучасному стані науки й знайомості з етнографією, думаємо багато докладнішою ніж у перських авторів що-до пів-легендарної Русі, може звати Росією місцевості в дійсності не російські, то тим більше помилок могли допускатися стародавні письменники, які майже всі користали з неперевіраних чуток про далеку й невідому їм країну.

Цікаво, що навіть цитовані автором уривки можуть хіба стверджувати повну непоінформованість про Русів стародавніх письменників, і так напр., угорські автори містять Новгород біля Богемії, а Рутени є у західньо-європейських хроністів раз — слов'янами, а раз тими ж русами (ст. 141).

На стор. 146 проф. Смірнов ділиться своїми міркуваннями про лінію зруйнованих (на його думку — уграми) городищ Русів, але чомусь не звертає уваги на те, що ця лінія була звершена на південь, хоча ворог (як каже автор) — угри сиділи тоді на півночі — отже стало загрожували з протилежного боку.

На стор. 179 звертає увагу тенденційний підхід і трактування стародавніх авторів. Проф. Смірнов надає значення змальованій одним хронографом «руської» редакції картини рогітці людності після навали угрів (яка, припускає автор, тікала з польського шляху) зате цілком ігнорує дальше свідчення цитованого документу: «они же паки Дунавъ к прежним родом своим на старожитные страны возвратишася». На думку проф. Смірнова «В наслідок цього впливу і повинна була повстати руська еміграція за море, найшвидше в Скандинавію, бо природно було русам тікати «кь прежним родам своим на старожитные страны».

Пояснення досить «сміливе»: автор фактові втечі вірить (бо він йому підходить), фактові втечі «на старожитные

страны» — теж вірить, бо цей факт можна погодити з його теорією, а от словам «паки Дунавъ» воліє краще не надавати значення («не помітити») і пояснити самому — «в Скандинавію!»

До твердження византійського цісаря Теофіля поставився проф. Смірнов аналогічно; пояснює його так, що змушує руських послів їхати Доном (а не напр. Дніпром) серед угрів, які, не зруйновуючи ще руського каганату, якимось аж туди дісталися.

Отже тому цієї «теорії» як видно навіть московські вчені не наважилися прийняти.

Знова ж проф. М. Грушевський, а тепер ще й Б. Рибаків і М. Брайчевський пробують довести, що назва Русь — повязана з полянами і що власне стосувалася вона полян і полянської землі. Проф. М. Грушевський вважає, що літопис має «комбінований» характер і що його автори (пізніше) стояли на ґрунті «норманської теорії» і тому «підганяли» текст.

Отже, ставлячись критично до тексту літопису, проф. М. Грушевський, спираючись на той же літопис доводить, що наче б то через те, що в «княжій службі було багато варягів... в Візантії не відрізняли часом цих варяжських зайд від русинів-слов'ян» («Історія України-Руси» Грушевського т. I, ст. 386). Однак з тим аж ніяк не можемо погодитися, бо навіть уже цитовані нами византійські автори, як видно з їх слів, дуже докладно розрізняли «русів» і «слов'ян». Слушно вказує далі М. Грушевський на те, що наш літописець виразно вяже з назвою «Русь» землі Київщини та суміжні райони, але і в тому випадкові, коли б ця назва була принесена варягами, які згуртувалися коло державного осередка та в його околицях — поскільки була мова про поїздки до того державного осередка могло б уживатися просто вислову «поїхав на Русь» це б то туди де концентрувалося все, що вязалося в уяві населення з Русью, з руською державою.

Свідоцтво арабських авторів, на жаль, є досить невиразне. Самі араби не бували в «славянській країні» чи у «русів», бо Аль Джайгані (IX вік) твердить, що «русь» (а це не значить «слов'яни») займаються торгівлею з чужими краями, але «нікому про свій край нічого не оповідають», та наче б то кожного, що туди дістанеться — негайно вбивають.

Цей же автор, не відомо на підставі яких відомостей, у країні «Русів» виділює окрему країну — «Славію», Ібн Руст каже, що у русів були перекладачами євнухи-слов'яни.

Нарешті, як ми вже згадували, Аль Масуді розрізняє слов'ян і русів — отже немає причин надавати такої ваги словам Ібн Хордадбега, які до речі можна розуміти й так «що до русів, то вони є племя з країни слов'ян».

Таким чином усі прихильники автохтонності назви «Русь», крім різних льогічних здогадів і гіпотез, нічого не можуть подати такого, що могло б перекреслити ясні свідчення численних джерел, а в першу чергу — нашого літопису.

Наш літопис не раз і пізніше, говорячи про те, як той чи інший князь русів наймати «варягів» (напр. Володимир Великий, щоб здобути Київ), завжди вказував виразно, що такий князь їхав через Новгород у країну, де можна знайти тих варягів.

Пробу пов'язати Русь з Таманню — з огляду на слабкість аргументів — не беремо під увагу цілком (свідчення Ібн Даста з X віку, якого ми згадували, загалом баламутне, але не говорить про вітчизну Русів нічого). З того всього можна зробити висновок, який стоїть у повній згоді з нашим літописом, а саме: незалежно від того, чи кликав хто «варягів» чи ні, але вони прийшли й коротко панували над нашим народом, дуже швидко однак українізувались. Літописець не раз стверджує, що то варяжське племя звалось «Русь», а група українських племен, про які писав літописець, такої назви не мала, лише її накинули їй ті варяги. Початково всі відрізняли мову слов'янську і нарід від мови руської, але вже очевидячки за часів літописця це треба було не раз ще й пояснювати, бо вже назва «Русь» почала вживатися як державна, а прикметник «руський» у відношенні до народу став означати державну приналежність і це почало викликати плутанину. В літопису читасмо так:

«Слов'янський нарід і руський — це те ж саме, бо то від варягів перейшла назва «Русь», а перше звалися слов'яни, бо хоч і полянами звалися, то мали слов'янську мову».

Навіть значно пізніше інший літописець оповідаючи про заснування Данилом Холма, пише:

«Коли побачив князь Данило, що Богові миле це місце,

почав притягати приходьків; німців і русь — людей чужої мови». (Галицько-Волинський літопис).

З наведеного ясно, що назва руський є не наша стара, але накинута нам чужинцями, назва «людей чужої мови». Крім того видно, що та «руська мова», якою говорили варяги, зникла і ми тепер не маємо крім кількох назв та імен жодних її слідів.

Літопис же стверджує на початку, що над цими слов'янськими народами панувала неслов'янська Русь. Зпочатку так дослівно пише літопис: «В році 6367 (859) побирали дань варяги, що приходили зза-моря: від чуді (фінське племя) і від слов'ян, від Мері, від Весі та Кривичів, а Хозари, від Сівер'ян і від Полян».

З наведеного виходить, що по зруйнуванні власної антської української держави наші предки попали під чужу владу. Пізніше були повстали, визволилися, але потім знов ті ж варяги панували у нас. Літописець каже, що наче б то їх «покликали», каже «Пішли послы за море до варягів*, що звалися «Русь» так, як інші варяги — зветься шведи, інші — англійці, інші — готи» і покликали їх. Так чи інакше, але бачимо з усього, що «Русь», то є назва не наша і навіть не слов'янська! Та цей же літописець далі так просто й каже: «від тих же варягів і дістала назву Руська земля».

Отже бачимо, повстала ця назва цілком так, як в щоденному вжитку починала повставати за Польщі назва для Волині «польської землі». Українці — волиняки з поспільства поза межами Польщі говорили, що вони «з Польщі» та й на самій Волині люди вже по двацятьох літах говорили «ми живемо в Польщі». Звичайно, це говорили менш свідомі, але ж не забуваймо, що це діялося у XX віці та й належала ця земля до польської держави лише трохи більше 20 років.

Той же наш літопис, оповідаючи про князя Олега, пише, що були у нього «Варяги і Слов'яни й інші народи, а всі звалися «Русь». Це й зрозуміло: слова «варяги і слов'яни» виступають як назви національні, а назва «Русь» тут вжита, сказавши по теперішньому, як державна, а не національ-

* З того випливає, що «варяг» — це взагалі «чужинець».

ни нічого. Данину платили тоді і Слов'яни і Кривичі й фінські племена. (Чудь, Меря та інш.), а *Варяги не платили*, бо, як каже літописець, ця дань саме для них, Варягів і збиралася!

З наведеного бачимо, що літописець так виразно це з'ясував і так часто повторював, що не може бути жодного сумніву в тому, що він собі уявляв справу саме так, як ми з'ясуємо. Мусів він мати таку уяву на основі ще цілком певних відомостей і навіть особистих спостережень, але вже тоді починалася певне плутанина з тими назвами, саме тому він уважав потрібним з'ясувати це при кожній нагоді. Далі правдоподібно, коли вже писали інші літописці, які вже не мали самі про те надто виразної уяви, а люди звикли до неправильного вживання назви «Руський», тай сама «Русь» (варяжського роду) зукраїнізувалася, літописці цієї справи вже більше так виразно не з'ясували.

Ми не маємо жадних причин уважати першого нашого літописця в цій справі, яку він сам особисто міг пізнати, менше компетентним за сучасних чужих істориків.

Крім того не лише в нашому літопису, але також у багатьох чужих літописах (грецьких та арабських), всюди виразно зазначено, що «Русь» — це чуже, не слов'янське плем'я, яке говорило іншою, зовсім не слов'янською мовою. Ті «руські», слова, що збереглися в документах, цілком нам не зрозумілі, а «слов'янські» — це наші, українські.

Про неукраїнське походження «Русі» свідчать напр., імена «руських» послів від князя «руського» Олега, які збереглися в тексті умови з греками. В цій умові читаємо дослівно так: «Ми з руського роду Карли, Інегелд, Фарлоф, Веремуд, Рулав, Гуди, Руальд, Карн, Фрелав, Рюар, Актеву, Труан, Лідулфост...»

Знова ж, як вже згадувалося, у т. зв. «Бертинських анналах» (Monum. Germ. Histor. scriptor. т. I. ст. 434) пишеться про прибувших до імператора Людовика I Побожного в Інгугленгайм разом з візантійськими послами, послів від русів, від їхнього князя, якого вони звали «Хаканом» (каганом — з хозарського) і там читаємо: «Старанно розвідавши імператор уставив, що належать до народу шведського».

Безумовно міг Людовик I, чи краще сказати його оточення, не дуже відрізнити шведів від норвежців, але безсумні-

ну не могло бути помилки щодо скандинавського походження цих послів. І ось ці варяги, ця варяжська князівська родина, яких сто літ пізніше майже нічим вже не різнилася від українського населення. Але й далі князі спроваджують час від часу наємні відділи зі Скандинавії — варягів (так, як із інших місцевостей печенігів або торків).

Це чужинецьке плем'я «Русь» (хоча ми не маємо переконуючих доказів, що то було справді плем'я, це б то чоловіки, жінки й діти, а не в своїй масі — лише самі чоловіки племені «Русь») протягом яких 100 років цілком зукраїнізувалося, забуло свою мову, перемішалася з нашими людьми, а наші люди звикли себе звати людьми руського князя (так, як недавно звали себе польськими громадянами) в скороченню звали себе «руськими» чи русинами.

Треба ще тепер лише в'яснити, що треба розуміти під назвою «слов'янської мови», це б то яку мову так зве літопис.

За тих часів майже всі народи Європи писали не тою мовою, яку вживали в розмові: лише на Заході, яко книжна мова панувала переважно мова латинська. До нас прийшло християнство з Візантії, однак богослужбові книжки і перші священики — з Болгарії, а тому, яко мова богослужбова і книжна ввійшла в ужиток мова староболгарська. Староболгарська мова була подібна до мови української, остільки, що наші предки, хоча й не цілком докладно, все ж більш-менш розуміли її. Ця мова мала також такі згуки, яких українська мова не мала цілком і, звичайно, мала для двох з них дві різні літери. Їх читали болгари подібно до польських *ą* і *ę* («он» і «ен»). Здебільшого в словах подібних в обох мовах, коли траплялися ці літери — в старій українській мові, їх вимовлялося як «у» та як «я». Тому українці почали читати ці літери по своєму. Але з огляду на те, що болгари мали також свої літери «у» і «я» українець в своїй книжній мові мав дві літери, які читав як «я» і дві, які читав як «у». Крім того болгари мали ще такий дивний для нас звук, як коротке замкнуте «о», яке писали так: «ъ», а наші предки того звуку не мали і тому перестали читати його цілком. Були ще й інші різниці.

Так виглядала та чужа книжна мова, яка пізніше була

також прийнята чи краще сказати нами накинута московським племенам.

Ось як сталося, що тою староболгарською мовою писали болгари, українці, москвини й білоруси, але кожний нарід вимовляв те писане дещо інакше, по своєму. Та цього мало! Коли письменник якогось з тих народів писав щось книжною мовою (бо інакше писати було не прийнято), він завжди, не хотючи, перекручував де-які слова по своєму, а де-які через помилку просто заміняв своїми.

Де-які давні приказки, або найстарші наші колядки, що збереглися до нині можуть бути доказом, що наші далекі предки вже тоді говорили таки українською мовою, це ж доводять і ті наші слова, або помилкові форми, на підставі яких вчені без жодного сумніву означають, що саме писане українцем, а що москвином.

Отже, коли літописець говорить (у наведеній попереду цитаті) про мову, якою розмовляли поляни, — то тут говорить про мову староукраїнську, хоча він її зве «словянською» (зрештою так само назвав би він і чеську чи сербську), коли ж говорити про мову літературну часів трохи пізніших і свого часу, звучи її також «словянською» або вже й «руською», то мова йде про трохи зукраїнчену староболгарську мову, подібну де-що до тої, яку у нас неправильно звали під московською окупацією до 1917 р. і подекуди ще звать і тепер церковнословянською (це знов — трохи змосковцена староболгарська мова).

З усього попереду сказаного мусимо зробити такі висновки:

1) під накиненою нам варягами назвою «руських» треба розуміти на Україні українців, а під вживаною де-коли нашими літописцями, коли була мова про Московщину, як частинно підлеглої нашим князям «руської землі» (бо її завоювали князі «руського роду», прилучивши силою до організованої без московської участі держави «Руської») під назвою «руських» треба розуміти москвинів, звичайно, коли зі змісту не випливає, що мова йде про властивих «руських», це б то варягів. Самі москвини так як неохоче перебували під «руською» владою, так ще більше неохоче вживали цього імени, як державно-політичного, звучи себе

«суждальцями», пізніше «московськими людьми», а «руськими» почали звати себе щойно після Петра I, коли Петро назвав московську державу «Росією».

Тому чужа і українцям і москвинам варяжська назва «Русь», яка проте прийнята була українським народом, не може служити підставою для будь-яких мірковань про спорідненість українців з москвинами. Це не є ані племінна, ані етнічна назва українського народу, але вона, яко назва Імперії Української, заснованої династією руського (варяжського) роду належить по праву тільки українцям. Однак тому, щоб не викликати плутанини у чужинців і не улескувати москвинам їхньої пропаганди — ми, аж до часу відновлення своєї суверенної держави з неї користатися не хочемо і вживаємо нині тої нашої національної назви (українці), яка поки-що є для всіх ясна, яка є наша і яку вживає наш нарід.

2. що спільна книжка мова москвинів, болгар і українців в жодному разі не доводить, що ці народи говорили спільною мовою, як напр., факт вживання протягом кількох століть німцями, французами, поляками і еспанцями латинської мови не доводить, що ці народи тоді, в давнину говорили тою одною мовою, і 3) що властивості (відмінності) тої книжної мови у нас (українізми), а також старовинні колядки й приказки та свідоцтва літописів — переконують нас в існуванні вже тисячу літ тому окремої української мови, якою говорили наші предки, хоча вони початково не мали для неї окремої назви, а себе, хоч і відрізняли від москвинів і поляків, однак звали — слов'янами, племінними назвами, або й «руськими» це б то людьми руського князя.

Тут слід ще згадати, що проф. Шелухин виступив у 1929 році («Звідкіля походить Русь») з кельтійською теорією походження назви Русь. У своїй праці він пояснює слово «варяг», як «чужинець», «закордонець» той, що живе за західною границею України, а морем варяжським на його думку зве літопис усі морські води від Балтику до Босфору.

А далі він пробує довести, що гальське (кельтійське) плем'я «рутенців» або «русів» з південної Франції в V віці перемандрували до Норіку і Панонії, а також морським шляхом на півостров Тамань між Озівським і Чорним морем та що

власне ця Русь і захопила потім підступом валду в Києві та стала правлячою верствою на Україні, накинувши їй свою назву.

З таким розумінням «варяжського моря» ще можемо погодитися, але безперечно не можемо погодитися з тим, що за часів літописця і навіть «Слова про похід Ігоря», була жива свідомість звязку українців власне з галами, що навіть, як думає С. Шелухин, полки Ігоря зветься тому «галици стади», бо, як знаємо, за тих часів уже взагалі не має згадок про будь-які варяжські полки на службі наших князів.

Що ж до захоплення цією Руссю Києва то на це бракує доказів, а з окрема наш літопис виразно вяже тих «варяжських» князів, які мали прийти до Києва, з Новгородом і описує як вони звідти прийшли до Києва (Олег і Ігор), як потім вразі потреби кидалися наймати собі варяжські дружини до того ж Новгорода. Звязки з Францією (напр. одруження доньки Ярослава Мудрого Анни з французьким королем), на які вказує Шелухин, не переконують, бо такі ж звязки існували і зі Скандинавією, а Гаральд Сміливий, норвежський король, був рівно ж одружений з другою донькою Ярослава Мудрого. Коли б, як припускає Шелухин, ціле плем'я (з жінками й дітьми) прийшло на Україну про це б на тільки лишилися згадки, але й не одружувалися б уже перші князі з українками та взагалі «варяги-Русь» довше збрігали б свою самобутність і не зникли б так скоро в так відмінному мовою українському морі.

Рівно ж не переконують лінгвістичні докази. Напр., сам автор подає відому назву гальського вождя «Верцінгеторіс» латинською мовою і тут же писане це ім'я українськими літерами «Верцінгеторик», міняючи його так і тим улегшуючи собі ствердження тотожності кінцівки «рик» з кінцівкою імени «Рюрик».

Натомість вартій уваги хоч би такий аргумент Шелухина, як наведення ним вислову візантійського автора Симеона Льогофета, який побачивши з берега як князь Ігор з русинами підплив у 941 році до Царгороду записав «Підпливали до Царгороду Руси, що називаються також Дромітами, вони суть з народу Франків на 10 тисяч човнів». Цю цитату навів автор за працею Грушевського («Виїмки з жерел до Історії України-Руси», Львів 1895).

Однак існує ціла література на тему перських і візантійських відомостей про Русь, яка в сумі виказує усю непевність тих звісток з окрема в компіляціях. Так напр., великого шуму наробила персидська переробка Баламі тексту Табарі про прикавказьку Русь (з другої половини X віку), який взятий з його оповідання про похід Омаревого воеводи Шахріяра на Хозарів (643 р.). Після опублікування цієї звістки розгорілася полеміка між тими хто уважав ту Русь — турецькою і тими хто уважав її слов'янською. Але коли вдалося дістати оригінальний текст Табарі то виявилось, що там взагалі не було згадки про Русь!

Шелухин, слідом за де-якими авторами (А. Кримський) бачить в словах Ібн Русте, що Русь жила далеко на схід на великому острові, який мав простір на 3 дні ходи, був вкритий лісом та болотами, вказівку на Тамань, де мала б первісно вона оселитися. Де-хто підтримує цю згадку ще словами взятими з «Життя Стефана Суразького» про те, що «По смерті ж святого мало літ минуоу приїде рать велика роусская із Новограда, князь Бравлін силен зіло», незважаючи на те, що тут сказано «з Новограда». (Письменник Істахрі «Книга кліматів»). На Тамані ж шукали те «третє» плем'я Русів арабського письменника Істахрі («Книга кліматів») Арсанію.*

Та і це все є непевним і не усталеним бо вже нині знова, після нових знахідок і розкопів, висунуте припущення, що тим «островом на три дні ходи» був острів, який тоді існував на Дніпрі, який на південь від Каніва розділювався на два рукави.

Отже ми не можемо дати жодної певної цілком відповіді на питання про походження назви Русь, але можемо ствердити натомість, що звалася Руссю в IX, X і XI віках — Україна (Київ та його околиці, а потім також Волинь і Галичина).

Переглядаючи літопис кожний може переконатися, що в період існування Київської Князівської держави назва «Русь» не стосувалася до земель не слов'янських і також до земель московських. Владімірська, Муромська, Ростовська, Рязанська Суздальська земля і Москва не звалися Руссю,

* Є також докази, що той уривок був неправильно переписаний.

але самі звали Русью виключно Київ і землі з ним пов'язані. В літопису ж зустрічаємо «Суждальська область» (але не «Русь»), «вся Московська земля» (Лаврентьєвській список рік 1257). Зустрічаємо і такі вирази «іде с Москви в Русь», або під 1252 роком читаємо, що «Александр Ярославич випросив у татарського хана «собі княженіє над всею Руською і Московською землею». Отже тоді не уважали Московщину Русью.

Літопис протиставляє ряд земель, що підлягали «Русі» властивій Русі, говорячи про поїздки «на Русь» з: Новгород, Смоленська, Полоцька, Рязані і т. д.

Коли визбирати всі такі місця, то покажеться, що за межами Русі опиняться: Новгород, Владімір, Ростов, Суздаль, Рязань, Смоленськ, Полоцьк і області вятчів, радімічів та деревлян.

Нині московські автори твердять, що таке розуміння Русі є «пережитком» з часів «коли східнословянські землі не були ще об'єднані в єдиній державі», але це твердження не витримує критики тому, що 1) не існувало й тієї свідомості того, що ті слов'яни, які живуть на Сході Європи є одним народом. 2) творці Київської Князівської Держави, названої Русью, як це видно з історії, зовсім не керувалися приєднуючи силою меча неукраїнські землі жодним етнічним моментом, доказом того є підбиття ряду не московських земель. 3) те, що руські (це б то українські) князі, підбивши ті землі, казали про них, як про «руську землю» аж ніяк не доводить, що в гру входив етнічний момент; німці під час другої світової війни приєднали ряд не німецьких земель до «великонімецької держави», але це не свідчить про те, щоб вони ненімецьке населення тих земель уважали за німців. І землі чуді, і мері, і торків і чорних клобуків стали землями «руськими», але смішно трактувати опанування тих земель як «об'єднання руських земель», а власне це й роблять москвини, 4) такі повстання, як описане в літопису повстання деревлянське, мали виразно характер соціально-політичний (викликане було безпідставним поновним збиранням щойно зібраної данини), але на загал українські слов'янські племена не провадили війн з метою незалежнитися від Києва, а московські племена, як це далі побачимо, боролися завзято і вперто проти київських князів, 5) про «об'єднання східно-

слов'янських земель в одній державі» (і то примусове!) можна говорити лише по приблизно 100—150 роках існування князівської держави.

Таким чином незалежно від того хто носив ім'я Русі ще в початках IX віку, незалежно від того чи це була назва одного з українських племен чи чужа, накинута — вона стосувалася в IX, X, і XI віці до українських земель, нею в XI віці почали звати українські слов'янські племена і не вважали нікого іншого за русинів.

Але очевидячки вже в тих часах існує народня назва для тих же земель, для тої ж Русі — назва України. Літопис уживає цієї назви вперше в 1187 році. Від того часу ця народня назва часто зустрічається в літописах, при чому, напр. Галичина вже в 1189 р. зветься в «Літопису» («Іпатський список») «Україною», інші українські землі рівнож згадуються під назвою України навіть в ті далекі часи.

Цю ж назву ми зустрічаємо і у багатьох чужих авторів, які пишуть про наші землі, згадати хоча б праці Левассера де Бопляна (1650 р.); Пера Шевале 1663 р. який зве українців «мешканцями України»); Вольтера (1731 р.), Карла Лессюра (1812), Гондіуса (1651), Графа де Броглі, Пейсанеля, (1765) та інші.

Український наріз у своїх стародавніх думах, історичних піснях, а також у своїй новій літературі (від XIX віку) вживає стало назви «Україна».

Москвини в своїм інтересі намагаються переконати світ (а та пими, на жаль, і т. зв. «Енциклопедія Українознавства», як в українському так і в англійському виданнях, в українському на ст. 14 тому I.), що українці звали свою країну «Малою Руссю», а назву «Україна» виводять від «Окраїна» — цебто, прикордонна земля.

Автор тих слів «мовознавець», але такий, що не надто знає українську мову, (спеціально — лексику) доводить ніби то назва «Україна» тотожна з московським словом «окраїна», це б то далеке «пограниччя». Тимчасом у всіх майже наших пам'ятках історичних і в піснях народніх ця назва вживалася в значінню взагалі країни, землі, області, але не пограниччя і такої назви для пограниччя згідно з законами української мови повстати не могло.

Таке пояснення виглядає правдоподібним тільки тому хто

звук до московської мови, а не знає гаразд української. Москвин скаже «он стоял у окна», растьот у края скали, «у края леса», «у края дороги», але й москвин пограниччя зве «окраіной». Українець скаже в таких випадках: «він стояв біля вікна», «росте на краю скелі», «на краю лісу», «край дороги» або «на краю дороги».

У всіх сих випадках коли слово «Україна» вживається, то вживається тільки в розумінні землі, області і то здебільшого (за рідкими винятками) — землі української.

Москвини хочуть напр. пояснювати вислів літописця про князя Ростислава Берладника, що він приїхав «ко Україні Галичккой», не як приїхав «до землі галицьккой» тільки до «пограниччя», але чому ж тоді не знаходимо висловів «Ростовська Україна», «Смоленська Україна», «Муромська Україна», «Нижне-Новгородская Україна» (засновано місто було в 1221 р.) — адже ж то були все «пограничні» землі і то більше далекі від Києва, аніж Галичина, Волинь, Переяславщина і т. д. і т. д.? І тим більш неправильно так пояснювати вираз «ко Україні Галичккой», що в т. зв. «Срмолаевському списку» стоїть тут «к країні галицьккой».

Коли в літопису пишеться, що по князеві Володимирі (Глібовичу) «плакашася по нем всі переяславці... о нем же Україна много постона» то це в розумінні всієї землі, а не «пограниччя».

Наведені слова написані були під роком 1187, а під роком 1185 в тому ж літопису з нагоди поранення того ж князя (Вол. Гліб.) написано, що з того приводу «Русь затужила». Отже те, що літопис не згадує говорячи про смерть князя вже «Руси», а тільки «Україну» можна собі пояснити тільки тим, що Русь була в уяві літописця або тотожна з Україною або була частиною тої ж України.

Стефан Баторій зве й цілу Київщину, разом з Київом «Україною», а Київ за Стефана Баторого — не був жодним «пограниччям»!

Ще виразніше свідчать про те, що не вільно розуміти назви України, як пограниччя слова Зорки, писаря військового, в його слові на смерть гетьмана Богдана. Він сказав дослівно, що «вся Річ Посполита Українська» (це б то — Республіка Українська) сповнила серця свої «непогамованим жалем»!

У народніх думах та історичних піснях неможливо підмінити слова «Україна» словом «пограниччя», бо виходить абсурд. Напр., в думі про Байду мав султан турецький обіцяти йому за зраду віри християнської «зробити його „паном” (володарем, на всю Україну». В пісні про смерть чумака співається про його просьбу насипати високу могилу, щоб було видно Україну і щоб про його смерть «пішла славонька на всю Україну». Ще яскравіше підкреслена суть назви Україна в популярній пісні «Побратався сокіл з сизокрилим орлом», де сокіл каже: «даю тобі брате всі «области мої... а сам я полину в чужу україну, в чужу вкраїноньку, в чужу сторононьку».

Коли в пісні про Залізняка співається про його приїзд із Запоріжжя, яке звичайно багато ближче до кордону як Умань — співається «Максим козак Залізник, козак з Запоріжжя, як виїхав на Вкраїну, як повная рожа».

Як показує дума про похід на Молдавію (державу молдавську, а не «пограниччя») Хмельницького, мав би Потоцький відповідати: «Ей Василю Молдавський, Господарю волоцький, коли ж ти хотів на своїй україні (це б то в цілій молдавській землі, яка не є нічим «пограниччям») проживати, було б тобі Хмельницького у вічні часи не займати»...

Отже ясно з усього наведеного, що в ті давні часи, український нарід чудово розумів значіння слова «україна», розумів він його, як *самостійна «земля»*, як окрема «країна», а не як «пограниччя» тої чи іншої чужої держави».

Цікаво також тут пригадати, що власне на тих землях, куди згідно з твором Прокопія ходили походом анти, є на південь від Коринтії над Адріатиком область, яка зветься й до шиї «Країна». Наш літописець твердить під роком 898, що тут жили слов'яни і від тих слов'ян «і ми есьми».

Цікаве також кидає світло на розуміння слова Україна в XVI столітті лист поляка, київського єпископа Верещинського до польського короля з року 1594, в якому він каже: «Україна, яка є довша і ширша ніж Волинь і Мала Польща і таке широке і велике панство (це значить в польській мові держава) утратити, або віддати на шарпання поганству!»

Автор листа не міг розуміти назву України як «пограниччя», тільки як окрему країну, окрему, хоч і не суверен-

ну, державу, що так звалася. Могла бути під одним монархом Австрія і Угорщина так може бути під королем польським Польща, Литва і Україна і тому її назвав автор листа «панством». Величко, український хроніст, у своєму творі також вживає виразу «*панство Українське*».

«Літопис Самовидця» (1670 р.) також вживає для означення Московщини й москалів виразу «Москва» і їй протиставиться як окрема цілість «Україна». В Андрусівській умові складеній між Московщиною і Польщею без участі і відома українців — обидві сторони Дніпра, цебто *всю нашу етнографічну територію*, звуть «Україною».

Нарешті слід згадати і те, що не лише ряд географів і картографів чужинецьких з XVI—XVIII вживає назви «Україна», яка є тотожна з Руссю чи Русією (напр. — мапа Європи, Азії й Африки з 1508 року де Московщину названо «Московія», а цілу Україну, разом з Галичиною названо «Русією»), але є й цілий ряд мап на котрих крім України є й терени названі «Окрайной». Так є напр. на глобусі зробленім в 1697 році італійськими майстрами де є «Україна або земля козаків» і є рівно ж на північ від Чернігівської та Сіверської землі (отже *поза межами України*) — також «окрайна».

На мапі, що збереглася у Львові в бібліотеці Баворовських (з кінця XVII віку) також є напис «Україна» в англійській мові, який іде від Дністра аж до «Малої Татарії» і є «Окрайна», який проходить через Вороніжчину і землі північної Слобожанщини та південно-східні московські землі.

Нарешті не можемо не згадати про книжку, автор якої замість призвища поставив якісь літери, Месьє Ф.С.Г.В.Д.В. «Фальшивий Петро III або життя і пригоди Ємельяна Пугачова. З увагами історичними й політичними». Лондон 1775.

Зберігається ця книжка в Парижській Національній Бібліотеці. Авторство її приписують французькому послові в Московщині і думають, що вона в дійсности друкована в Парижі. В ній є таке: «Треба розрізняти Україну, яку географи звуть також землею козаків і «україну» чи «окраїну»... Перша (земля козаків) міститься між Польщею й Росією, є дуже родючою землею, яка зволожується кількома великими річками. Окрайна ж навпаки є земля поросла лі-

сом, майже не оброблена, заселена татарами, що платять данину і не мають міст і містечок. Вона лежить між південною Московщиною і Малою Татарією (кримського хана)» (названа книжка ст. 30).

З усього сказаного можна зробити висновок, що назва Україна, правдоподібно давніша ще за назву «Русь». Назва «Русь» імовірно була накинута чужою династією спочатку полянам, а потім і іншим українським племенам і вживалася як урядова і книжна, поруч з народною.

В 1713 році «урядово» і безправно була загарбана москалями політична назва другої вже української держави — держави київської і ті ж москалі заборонили вживати стару народню назву «Україна». Таким способом хотіли вони присилувати український нарід забути своє славне минуле і погодитись на понижуюче становище «бідних родичів» москалів.

Хто б бажав ознайомитися з дуже багатим матеріалом що-до вживання в минулому нашими й чужими авторами назви Україна, того відсилаємо до праці проф. Шелухина «Україна — назва нашої землі з найдавніших часів», Прага 1936, ст. 248, за якою ми могли собі дозволити подати лише кілька аргументів та історичних цитат.

VI

ПОВСТАННЯ І ЗРІСТ КИЇВСЬКОЇ КНЯЗІВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Винятково догідне в розумінню економічному географічне положення Києва, а також сприятливий уклад сил, який стимулював торгівлю (коли б напр. значно *раніше* на руїнах Візантії повсталала турецька держава — «шлях з варяг у греки» — завмер би й втратив значіння) — все сприяло роз-

цвітові й зросту Київа. Можна бути цілковито певним того, що коли б на арені цій не появилися варяги — то і то з неухильною konieczністю почав би Київ об'єднувати довкола себе землі колишньої антської держави і так на ґрунті старих традицій та економічних вимог — повстала б Київська держава.

Поява варягів та поява таких талановитих володарів, як Володимир Великий, в жилах якого текло менше варяжської як української крові, лише може прискорили формування цієї держави, але не дали нічого нового.

Більшість істориків уважає оповідання літопису про «покликання варягів» за легенду, яка мала зміцнювати авторитет київської династії рюриковичів. Літопис оповідає, що наче б то колись ті словянські племена, які ввійшли в склад Київської держави, не захотіли платити варягам данини і вигнали варягів геть. Далі довідуємося, наче б то племена ворогували між собою і нарешті словянські та фінські племена спільно покликали варягів племені «Русь», що прийшли з князями Рюриком, Синеусом і Трувором на чолі. Рюрик мав осісти в м. Ладозі, Синеус — на Білому морі, а Трувор — в Изборську. З того випливає не лише, що ті горді варяги були в тих містах приходьками, а не автохтонами, але й те, що хоча літописець сам живе в Києві, а всіх чужинців первісно зве варягами — усе ж тих, що звалились «Русю» оселює виразно на півночі недалеко Балтику.

Сам факт покликання викликає цілком узасаднені застереження. Рівно ж не ясним є оповідання літопису про те, що князь Олег (про котрого перед тим не було згадки) по смерті наче б то «покликаною» новгородськими слов'янами Рюрика, рушає з його сином Ігорем на південь і тут, підходячи до Київа, довідується, що в ньому князюють раніше їм відпущені варяжські ватажки: Аскольд і Дир. Дуже дивно виглядає також, що ці, ніби то одночасно князюючі варяги, вибираються кожен окремо у табір Олега на його запрошення і той їх, кожного в іншому місці, наказує вбити, мотивуючи це тим, що вони не княжого роду.

Після цього Олег виступає в ролі творця Київської князівської держави.

В цілому цьому оповіданню є, звичайно, ряд натяків на якісь історичні події. Є досить підстав уважати і Аскольда

і Дира за постаті історичні, а що до Олега — то його існування й діяльність (походи та завоювання) не викликають сумніву і їх підтверджують також чужинецькі джерела, але його поява в Києві є, безперечно, не зясована належно.

Олег, запанувавши в Києві, взявся спочатку за об'єднання всіх українських племен в одну велику державу. Самозрозуміло, що Олег оточив себе головно варягами, які були не тільки його одноплемінниками, але й були добрими вояками. Нормани в тих часах вславилися своїми сміливими нападами на ряд європейських держав. Вони відзначалися карністю та вірністю своїм ватажкам. Однак, звичайно, коли б українці не були також добрими вояками й творцями великої антської держави — Олегові не вдалося б покласти тривали підвалини під будову могутньої держави.

Одним з важливіших державних завдань того часу було забезпечити торг з Візантією, яка хотіла торгувати з українськими племенами, але хотіла ту торгівлю тримати в своїх руках і не була охоча бачити у себе українських купців.

Літопис оповідає про дуже вдалі походи на Візантію під роками 906 (6415) і 911 (6420). Під роком 906 (6415) читаємо: «Олег появ же множество варяг і словін, і чудь, і кривічі, і мерю, деревляни, і радимічі, і поляни, і сівер, і вятічі, і хорвати, і дуліби і тіверці». Отже з наведених слів випливає, що або якийсь відділ вятичів брав примусово участь у цьому поході (бо з дальшого тексту видно, що вони до київської держави не належали), або, що є більш імовірно, вятічі не брали в ньому участі, бо їх не згадано цілком в Іпатському списку літопису, а тільки вписано пізніше в «Новгородський», з якого взята ця цитата.

Цей похід, як оповідає літопис, відбув Олег на чолі великого війська, яке посувалося кораблями і на конях і на знак перемоги над Візантією, прибив на брамі Царгорода свого щита.

Літопис оповідає, що греки, щоб не допустити його до Царгороду, замкнули ланцюгом Босфорську протоку, але Олег перехитрив їх: наказав війську поставити човни, в яких приїхали, на колеса і коли знявся вітер, напнялися вітрила і човни підїхали під Царгород. Налякані греки почали блавити взяти данину, але не займати місто. Олег наказав дати

по 6 фунтів срібла на кожного вояка і на тих дружинників і князів, що лишилися по містах України.

Олег склав з Візантією дуже користні торговельні умови, обєднав під своєю владою українські племена, підбив де-які словянські неукраїнські та фінські, що платили перед тим данину здебільшого хозарам. Умер, як оповідає переказ, від ужалення гадини (легенда про його смерть змістом нагадує цілком норвежську легенду одної зі скандинавських саг — про Оддура). Літопис зве Олега «Віщим», оспіваний він був у «билінах» і безперечно він був основником української імперії, а легенда про «щит на Царгородській брамі» будила національну гордість протягом ряду віків.

Після того князем Русі стає Ігор. Хоча Ігор не відзначався здібностями Олега (від 912—945), походи його на Візантію були невдалі і привели до значно гіршої торговельної умови, однак Ігор потрапив втримати в своїх руках майже всі землі здобуті Олегом. Походи на Візантію були викликані прикордонними непорозуміннями з грецькими кольоніями на узбережжях Чорного моря. Безперечно важливішим пунктом нової умови ніж зменшення торговельних привілеїв, була обіцянка зректись володінь в гирлі Дніпра — та на берегах Чорного моря. Згідно з літописом походів на греків було два: один року 941, коли греки знищили «грецьким вогнем» українську флоту і другий — року 944 коли в похід пішли русь, поляни, словени, кривичі, тіверці і найняті печеніги. Тут слід звернути увагу на те, що вятічі і радимічі не згадані. До боротьби тоді не прийшло і кінчилося мирною торговельною умовою.

Приборкав усе ж Ігор непокірні фінські племена і ходив на хозар, що мали свою державу над Дніпром та ходив західним побережжям Каспію аж до Закавказзя.

Підчас цього походу (943 р.) війська князя Ігоря, як про це свідчать чужі історичні джерела (вірменський історик Каганкатаваці та арабський — Ібн ель Атір), у здобутій ними Бердаї, що була столицею Агованії (пізнійше — Карабагу), продержалися більше півроку і покинули її в наслідок пощесті, що поширилася серед війська.

Тут варто звернути увагу на те, що за свідченням Ібн Міскавейха провід Ігоревих військ оголосив мешканцям міста, здобувши його: «Немає між нами і вами незгоди у вірі. Ми

бажимо тільки одного — влади. Але на нас лежить обов'язок добре ставитися до вас, а на вас — коритися нам».

III одне джерело не говорить про те, щоб українсько-руське військо грабувало місцевих мешканців. Бердаю належали тоді арабам, яких розбили Ігорені війська, але навіть арабські джерела пишуть, що «руси», які обіцяли боронити інтереси мешканців — «дотримали свого слова і треба їм слава — вони вели себе стримано». (Ібн ель-Касір Джезері).

Араби намагалися здобути знову Бердаю, бо це було найбільше місто Закавказзя і для того зібрали 30 тисяч військо, яке однак не змогло одержати перемоги, а війська Ігоря здобули ще одно місто. Араби тоді зібрали ще більше війська і шість разів підходили до Бердаю, але їх було кожного разу розбито. Щойно за севим разом збільшеним військовим силам вдалося одержати перемогу і примусити війська Київського князя замкнутись у замку. Але замка взяти араби не змогли. Щойно пощесть змусила руські війська покинути місто і вернутись на батьківщину.

За Ігоря ж були включені в склад Київської держави майже всі українські племена, а з окрема — уличі.

Київська держава за Ігоря була керована на місцях меншими князями, підлеглими великому князеві київському, що їх він призначив, але до неї належали й землі, які визнавали зверхність Києва, але не брали участі в життю держави і були керовані своїми місцевими племінними князями (до таких імовірно коротко належали землі не українського племені вятічів).

Як оповідає літопис, князь Ігор мав допуститися повторного витискання данини з українського племені деревлян і цим викликав повстання підчас якого його вбили.

Син Ігоря мав вже чисто словянське ім'я, яке показує швидкість процесу українізації. Замість Олега (Гельгі), Ігоря (Інгвар) маємо тепер Святослава.

Після смерті Ігоря, поки підріс Святослав, деякий час керувала державою його мати Ольга (945—959), яка була слов'янкою, а не вар'язкою. Ця українська княгиня в 958 році прийняла християнство, яке тоді вже мало на Русі багато прихильників й визнавців. Фотій в своєму обіжнику-посланні з 866 року говорить, що «руси змінили нечистиве поганство на чисту і непорочну Христову віру».

За княгині Ольги, яка була безперечно визначною особистістю, починають відогравати при княжому дворі видатну роль і українці.

Зі справою прийняття християнства, вязалась подорож княгині Ольги (957) до Царгороду, а пізніше (959) посольства до царя Оттона Великого, з проською, надіслати для Русі єпископа. Треба думати, що це посольство спричинене було невдоволенням княгині з політичних наслідків її розмов у Візантії, та, як подає літопис, із задовгого чекання на авдієнцію у візантійського імператора. Цісар на це погодився, але ще до приїзду місії владу перебрав у свої руки Святослав, який не захотів прийняти християнства.

Святослав відзначався надзвичайною войовничістю і поширив значно межі держави. Підбив він ряд племен і народів у східній Європі. Тут мусимо нагадати, що ми звертали увагу вже перед тим, що численне московське плем'я вятичів до київської держави не належало та лише може коротко підлягало за Ігоря, а може і ні. На це вказує таке оповідання того ж літопису про князя Святослава.

Записане воно під роком 964—965: «князь Святослав», каже літопис, «Іде на ріку Оку і на Волгу і *налізе вятічі, і рече вятічам: „кому дань дасте? оні же реща: „хозарам по шелягу от рала даем».*

— Отже з того випливає, що під ту пору московські племена не належали до київської держави, а князь київський Святослав не знав навіть про те, кому вони підлягають.

У слідуючому році пішов Святослав на хозарів і «одоле Святослав хозаром і град їх Білувежу взя». І того ж року «Яси побіди і Косоги». З того випливає, що Святослав хотів опанувати землі на північ від кавказького хребта до Чорного і Каспійського моря.

Щойно під роком 966 читаємо про таку (єдину в тому році) подію: «Вятічі победі Святослав і дань на них возложи». Однак, як побачимо, було б величезною помилкою думати, що бодай від того року належали ці московські племена до Київської держави! Очевидячки Святослав їх переміг, данину наклав і може залишив когось наглядати за виконанням зобов'язань, а може й ні. Це останнє, враховуючи те, як важко було прямим шляхом дістатися в цю фінсько-московську

землю, було більш імовірним і тому Святослав одержав лише ту данину, яку взяв від них сам. На цьому справа й закінчилася.

Проф. М. Грушевський на сторінці 460 тому першого пробує безпідставно зредувати кількість Святославових походів на вятичів з двох до одного, роблячи помилку. Згідно з його міркуваннями мав би Святослав, довідавшись, що вятичі платять данину хозарам, задовольнитися цією інформацією і лишити їх у спокої, а щойно по зруйнуванню хозарської держави піти підбивати вятичів! Доказів на це немає, з літопису ж випливає, що він вятичів, як і інших, підбив, а кілька років пізніше, по зруйнуванню хозарської держави — мусів знова їх підбивати. Адже ж про перший похід літопис ясно каже, що то був похід з метою приєднання земель на Оці і Волзі. Вятічі ж воліли хозарську зверхність, а не Київської держави.

Потім докладніше оповідається про те, як Святослав підбив фінські племена, що сиділи над Волгою, зруйнував міста і землі, що належали до Болгар (Великий Болгар — фінська держава волжських болгар), зруйнував досить сильну і добре організовану хозарську державу, здобувши її головні міста (Саркел та Ітиль). Після того підбив він Ясів (осетинів) та косогів (черкесів) на Кавказі і здобув Тмуторокань, колишню колонію грецьку на острові Тамані.

Так Святослав-Завойовник, будуючи велику українську імперію, посував її межі на Волгу і Каспій, але причини географічного характеру не дали змоги закріпити цих земель за нами. Столище Волги на північному Сході було відділене від України непрохідними лісами без жодних шляхів, а над Волгою мешкали майже вже змішані з фінами, чужі українцям, московські племена, на сході ж воно було відділене степами, на яких могли жити лише кочовики.

Це дало змогу волжським болгарам відбудувати свою державу.

Зруйнування ж хозарської держави мало також і не користні наслідки. Хозарська держава стримувала своїми сторожевими відділами кочовиків, що зі сходу тиснули на захід.

Як бачимо, держава Святослава виходила далеко за національні межі і з повним правом може зватися імперією. В

створенню цієї імперії, як це вже ми мали змогу переконалися, московські племена жодної участі не брали і брати не могли.

Святослав Завойовник, як оповідає літопис, жив просто і перший ішов на ворога, своєю войовничістю він вславився не тільки серед сучасників, але й серед нащадків. Воювати любив і тому легко його було намовити на війну. Так напр. за намовою Візантії рушив Святослав на південь, на Дунай проти болгарів, що також були не словянського походження, але віддавна словянізувалися і були для Візантії неспокоїними та небажаними сусідами, що загрожували Візантії. Можливо, що й якісь перекази та легенди про походи антів вплинули на Святослава. Він переміг болгарів і осівся в Болгарії. Візантії такий сусід ще більше не подобався. Далі оповідає Літопис, таке:

На Київ, користаючи відсутністю князя й дружини, — напали печеніги (це була турецька орда, яка дісталася на наші степи після ослаблення Хозарської держави). Княгиня Ольга з онуками замкнулася в місті, але почав дошкуляти голод. Воевода князя Святослава — Претич з військом був за Дніпром і не було як йому дати знати. Але знайшовся в Києві відважний хлопець, який вмів говорити по печеніжськи. Він з уздечкою в руках пішов поміж печенігів і питався зустрічних «чи не бачили мого коня?» Так він дістався до Дніпра, люди з другого берега побачили його й перевезли човном. Печеніги помітили свою помилку, та вже було запізно. Претич на світанку з військом дістався човнами до Києва й голосним згуком сурм оповістив свій прихід. Печеніги думали, що прибув сам Святослав й відступили від міста.

Та кияни були невдоволені тим, що їх князь живе десь на чужині, послали йому звістку про небезпеку, в якій була столиця і тому переказали йому «ти, княже, чужої землі шукаєш і бережеш, а своєї мало не втратив».

На заклик з України Святослав вернувся до Києва, впорядкував державні справи, поділив землі між синів і призначив хто має їм допомагати в управі їхніми землями і мав намір знову рушити до Болгарії, однак на прохання хворої матері затримався ще трохи. Але коли княгиня Ольга вмерла — він поховав її і почувши, що в Болгарії проти нього

почалося повстання — рушив до Болгарії. Місто Преслава замкнуло перед ним брами.

Візантії не було вигідним поширення і зміцнення України і тому на допомогу болгарам вислала Візантія велике військо. Святослав з малими силами опинився проти дуже численних ворогів, але він не злякався, тільки звернувся до вояків зі словами: «Мусимо стати до бою, то ж не зробимо сорому своїй землі. Краще вмерти, як дістатися до полону». Військо однодушно відповіло: «Де ти, княже, голову положиш, там і ми свої голови зложимо». Святослав і його військо кинулося в бій і в битві, яка тривала протягом цілого дня переміг болгар і здобув місто Преславу.

Рушив далі через Балкани і здобував місто за містом. Нарешті вирішив іти на Візантію і своїм звичаєм заповів «Іду на вас».

У Візантії не лише був голод і араби загрожували зі сходу, а ще й Цимисхій вбив візантійського імператора і себе проголосив імператором. Тому Цимисхій хотів миру зі Святославом, але Святослав диктував неможливі до прийняття умови. Візантія тоді стала погрожувати знищенням цілого війська і нагадала про поразку Ігоря. Та це ще більше обурило Святослава і він відповів, що немає пощо імператор трудитися і йти зі своїм військом йому на зустріч — сам Святослав поставить свої шатра перед брамами Візантії.

Звичайно переговори ведені такою мовою не довели ні до чого. Святослав зайняв Тракію і рушив на Царгород. Недалеко Адріанополя дійшло до дуже кривавого бою з великим візантійським військом. Довго щастя служило то одним то другим, але нарешті вдалося одному з візантійських полків зайти з заду й викликати у війську Святослава замішання, яке й рішило бій на нашу некористь. Це змусило Святослава відійти за Балкани до Болгарії, звідки послав Святослав свої полки спустошити візантійські землі.

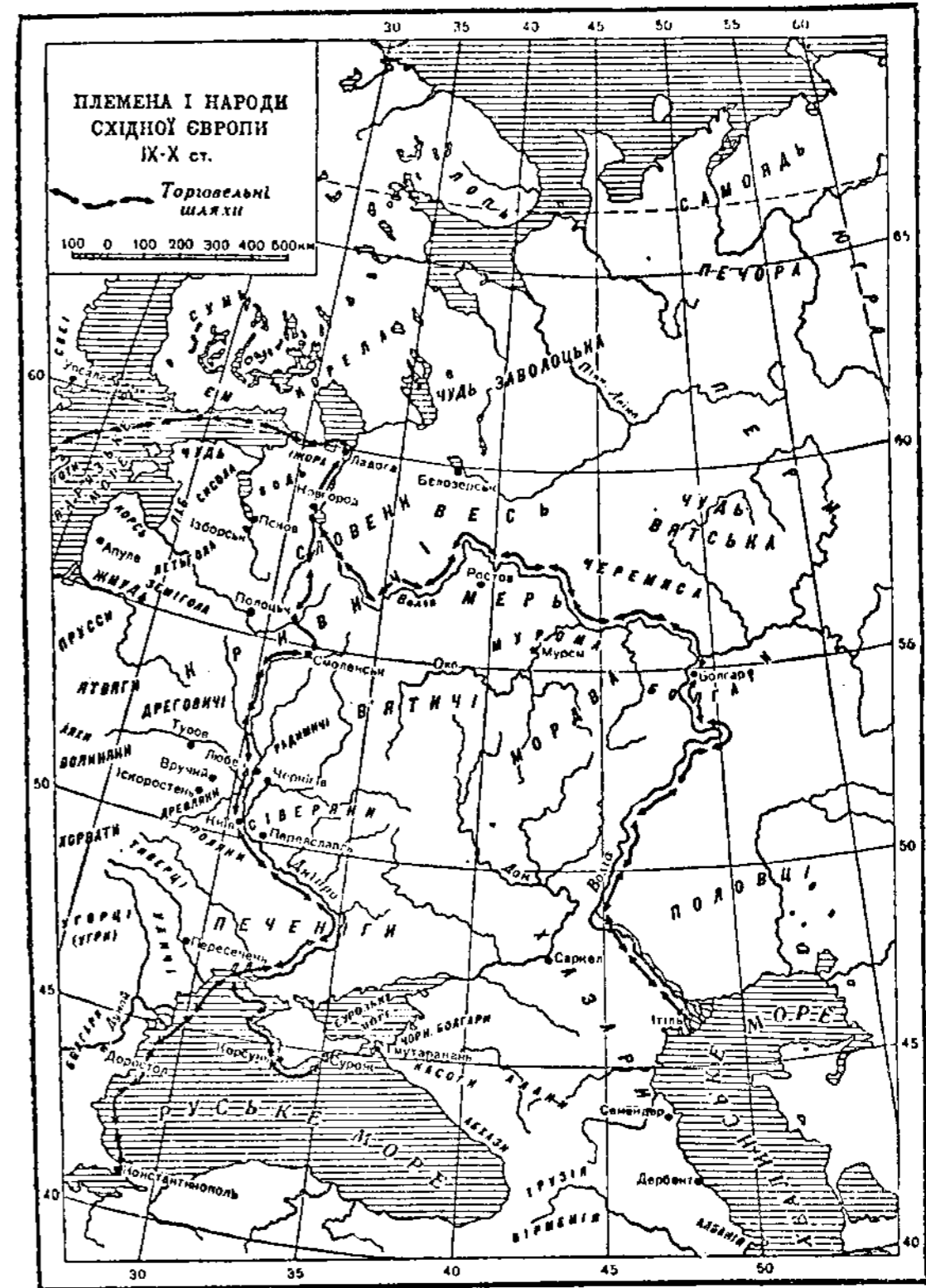
Візантійці тоді склали союз з болгарами і рушили разом на українців. Понісши величезні втрати, за допомогою боєвих машин вдалося візантійцям здобути Преславу, яку оборонив старий воевода Ігоря — Свинельд, але воевода Свинельд з палаючого замку болгарського царя пробився зі своїм відділом до Святослава. Останній рішучий бій відбув-

ся під Доростолом над Дунаєм де засів Святослав, а атакувала його не лише велика візантійська армія, але й флот в складі якої були кораблі, що стріляли вогнем. Святославові полки прийняли бій перед мурами міста і протягом дня відбили всі ворожі атаки. Лише під вечір, коли заатакувала наше військо візантійська кіннота — мусив Святослав відступити до міста. Почалася правильна облога міста, під час якої втратило військо Святослава двох визначних воєвод і багато славних воєнків. Однієї ночі; як настав молодик, військо Святослава вийшло в поле, познаходило своїх покійників, спалили їхні тіла за старовинним звичаєм і справило тризну. Та важкі невдачі пригнобили дух війська і лише Святослав не зневірився і підбадьорював воєнків. Військо вирішило, що не може осоромити своєї землі, а краще загинути зі славою й знова вдарило на греків. Святослав був ранений, а один з визначніших полководців був вбитий. Греки кинулися тікати, та знялася раптом буря і засипала очі піском воєнкам Святослава. Греки отямилися й почали наступати знову й змусили Святослава знова вернутися до міста.

Обидві сторони були знесилені і Святослав подав свої умови миру. Він мав покинути Доростол та повернути полонених, а греки мали доставити війську харчі, яких уже забракло і без перешкод пропустити човни Святослава з військом. Торговельні умови мали лишитися старі. Греки погодилися на переговори, але хотіли хитрістю довідатися скільки має Святослав війська і запропонували обдарувати кожного воєнка, але Святослав мав подати число дарунків. Святослав подав двічі більше число. Літопис оповідає, що греки хотіли довідатися про те, чого прагне Святослав й прислали йому золото і дорогі тканини, а послам доручили придивлятися як князь то все прийме. Та Святослав і не глянув на них тільки наказав сховати. Тоді спробували послати йому зброю. Святослав почав милуватися тою зброєю і наказав передати подяку імператорові. Це мало рішити про konieczність замирення.*

Дня 24 липня 971 року склали умову, якою Святослав зобов'язувався не воювати з Візантією. Збіжжя було видано на

* Про війни Візантії зі Святославом пише візантійський історик Лев Діакон.



підставі умови Святослава на 22 тисячі вояків, а війну цю почав Святослав маючи 60 тисяч! Серед вояків Святослава *не було полків московських предків — вятчів!*

Перед відходом забажав Святослав зустрітися з Цимисхієм і цю зустріч описав візантійський автор, який був сам її свідком. Він же описав як виглядав Святослав Завойовник. Ось його опис: «Святослав був середнього зросту, брови мав густі, ніс короткий, голену бороду, а на верхній губі густі й довгі вуса. Голова була зовсім обголена, лише з одного боку висів довгий чуб, що означав значний рід.. одяг на ньому був білий і нічим не відрізнявся від інших крім чистоти».

Прочитавши цей докладний опис бачимо перед собою немов живого запорожця пізніших часів.

Святослав, складаючи умову, зобов'язав греків зажадати від печенігів, які були «союзниками» Візантії, пропустити без перешкод війська Святослава. Греки зобов'язалися це зробити, але Візантія відзначалася віроломністю і певно власне вона і заохотила печенігів до нападу на війська Святослава. Печеніги засіли на Дніпрових порогах в тих місцях де треба було витягати човни на беріг.

Святослав переконавшись як стоїть справа, не захотів послухати ради Свинельда: з малою дружиною кінно бічними шляхами пробувати дістатися до Київа, лишивши решту війська за порогами, тільки хотів бути разом з військом і залишився зимувати в степах. Холод і голод дуже далися взнаки війську. Зїли весь хліб, мусіли зїдати коні. Ціна за кінську голову почала доходити до пів хунта срібла! Весною рушив Святослав Завойовник, але печеніги чатували й далі на порогах. Довелося пробиватися. На чолі війська, в першій лаві завжди йшов Святослав і його відтяли печеніги від решти війська і сміливий, вславлений безліччю перемог князь поліг у бою. Багато полягло вояків і лише частина під проводом Свинельда пробилася до Київа.

Святослав Завойовник мав далекосяглі пляни і заклав підвалини могутньої імперії. Щоб створити імперію, яка на сході сягала Уралу і Баку, на півдні проходила через Тракію, на заході спиралася на Карпати й доходила до Висли, а на півночі — до берегів Балтики й Фінської затоки — треба було мати величезну добре зорганізовану армію, проложені

шляхи подібні до римських, щоб уможливлювали зв'язок, ряд фортець і зорганізовану адміністрацію. Всього того Святослав не мав і мати не міг, бо на те, щоб те все створити, треба кілька віків.

Тому Святослав міг лише намітити куди слід було українцям скеровувати свої зусилля, він показав, що ті землі здобути можна, але вдержати він їх не міг. Наступники Святослава повинні були досягнути закріплення тих земель за Україною.

По смерті Святослава його син Ярополк, що був князем Київським, за намовою Свинельда пішов на Олега, що панував над деревлянами. Переміг Ярополк і князь Олег загинув підчас втечи.

Володимир, третій брат Ярополка князував у Новгороді. *Мати Володимира була україркою з Любеча, а дорадником був воевода Добриня.*

Володимир довідався, що Ярополк задумує відібрати й його землі — подався за море й найняв варягів, з якими вернувся, здобув назад Новгород і послав попередити брата, що йде на нього («Йду на тебе, готуйся!»). Ярополк замкнувся в Київі, але його хитроцями спонукали покинути Київ, а потім вбили.

Володимир став володарем цілої держави в році 980.

Зі смертю Ярополка починаються де-що інші відносини в Київській державі: князі та їх варяжські дружинники *остаточно українізуються, а зв'язок їх з місцевим українським населенням стає міцнішим, вони починають більше керуватися інтересами того населення.* Тут треба підкреслити і кровне споріднення, бо приходили варяги без жінок. Уже княгиня Ольга була словянкою, мати Володимира була рівнож україркою. Мати князя Володимира була Малуша, сестра воеводи Добрині, а їх батьком був Малк із Любеча на Сіверщині.

VII.

КИЇВСЬКА ІМПЕРІЯ В РОЗЦВІТІ.

ЧАСИ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО

ТА ЯРОСЛАВА МУДРОГО.

Здобувши Київ і ставши володарем цілої держави, Володимир у першу чергу відіслав найнятих варягів, маючи намір спиратися на власні українські військові сили.

Після того він виявив надзвичайну енергію в справі зміцнення держави та поширення її меж. Він скерував свою увагу на західні українські землі, які імовірно не так давно перед цим потрапили в певну залежність від Чехії. Отже в році 980—981 Володимир здобуває старі міста, які з певністю існували вже за часів існування антської держави: Червень, Перемишль, Белз та інш. Можливо, що тоді ж його війська звільнили й Закарпаття. Після цього в році 983 йде Володимир на ятвягів і тоді звільняє наші землі у верхівях Буга і Дністра. Але й на початку свого панування Володимир не обмежується до визволення українських племен від чужої залежності. Він був справді великим державним мужем і політиком, а тому розумів, що той, хто хоче створити могутню державу, не може її кордони уставлявати лише по лінії етнографічних кордонів, не беручи під увагу жодних інших міркувань крім міркувань етнічних. Зовнішньополітичні ж обставини мають рішучий вплив на те, в якому порядку може мудрий володар держави провадити війни за прислання тих чи інших земель.

Перед тим як перейти до вичислення дальших походів Володимира, слід отже згадати про те, що його великі попередники Олег і Святослав Завойовник здобували також землі заселені не українськими племенами, зокрема землі вятічів і радимичів.

Ті племена (як хоч би щойно названі) часто не лише не почували жодного споріднення з Київською державою, але не мали від приналежності до неї найменшої користі, бо

жили не в сточищі Дніпра, а в сточищі Волги чи інших рік. Податок платити вони мусіли, а з тих умов з Царгородом, з торгу «великим водним шляхом з варяг у греки» — вони в практиці не користали. Їх інтереси були пов'язані з Каспієм, а цим напрямком знова не дуже цікавилися київські князі. Тому предки москвинів скористалися першою ж нагодою — боротьбою між князями київськими і зірвали навіть номінальний зв'язок. Тому мусів Володимир аж двічі ходити походами на вятічів (981—982), а потім і на радимичів (984) та на волзьських болгар.

Про перемогу над вятічами пише літопис під роком 981 таке: «В сем же місті і вятічі побіди і ізложи на ня дань от плуга, якоже і отець його імаше».

Але звичайно, і потім, вятічі, чужі українським племенам і їх князеві, не хотіли належати до української держави і зараз же після того відірвались. Тому під роком 982 пише літопис: «заратишася вятічі і іде на них Володимир і побіди і второе» (це б то «збройно виступили проти вятічі і довелося Володимирові йти на них і переміг він їх у друге»). Тут треба нагадати, що це вже у шосте протягом не цілих сто років мусять київські князі підбивати вятічів і що вже самий цей факт свідчить про усю безпідставність претензій московських істориків на співучасть москвинів у творенні та розвитку київської князівської держави.

Під роком 984 читаємо: «Іде Володимир на радимічі у бою над річкою Піщанкою військо Володимира ізнов побіди». Тому ж що літописець був свідомий того, що радимічі були чужі українцям етнічно і що треба пояснити чому вони, як і інші московські племена не хочуть належати до української держави, він же в цьому місці ще раз нагадує: «Биша же радимічі от ляхов; пришедше тут ся вселити» і додає, що тепер «платяць дань руси».

Наведені слова знова свідчать, що московські твердження ніби київська держава є спільним твором — безпідставна вигадка не тільки ні на чому не обперта, але й до 985 року абсолютно навіть формально неможлива. Тоді й чудь та мєрґя можуть претендувати на назву співтворців! Ці слова, досить скупого на зайві подробиці літописця, доводять, що літописець уважав, що ті племена цілком чужі творцям київської імперії, чужі українським племенам і свідомість

того примушує ще й ще нагадувати про ту чужість їх і примусовість залежності.

Після цього ходив Володимир походом на волжських болгар.

Підчас походу на волжських болгар українські війська просувалися в човнах по Оці та Волзі. Болгар Володимир переміг, але не маючи технічних спроможностей вдержати їх (відсутність між українськими землями й Болгарією інших шляхів крім водного, що переривався вододілом) мусив обмежитися до складення з ними мирної умови. В «Житті Володимира» згадується ще без подання ближчих подробиць про похід Володимира на хозарів.

Усі згадані походи закінчилися перемогою Володимира і в році 987 його держава вже була великою і могутньою імперією.

На це мусіли ми звернути увагу, щоб зрозуміти правильно дальші події, які відіграли не-аби яку роллю у нашій історії.

На півдні України над берегами Чорного моря і на південь від нього простяглася Візантійська імперія, з якою провадили успішні війни ще «антська» держава, а також попередники Володимира і з якою провадили жвавий торг. Під ту пору Візантія переживала важкі часи не лише наслідком постійного натиску на неї «варварських» (це б то — не грецьких) народів, але й в наслідок постійних державних переворотів і внутрішньої боротьби.

Такий стан річей був причиною ослаблення імперії, яка, не зважаючи на зручну (й підступну) політику, переживала стало важкі часи і навіть її столиця надто часто бачила ворогів під своїми мурами та не раз мусіла годитися на сплату упокорюючої данини. Але, не зважаючи на це все, Візантія, як перед тим Рим, в очах майже всіх сусідніх народів була символом величчя, могутності й багатства. Володарям сусідніх з Візантією країн імпонувала не лише висока грецька культура, але й пишнота візантійського двору та скомплікований церемоніал, з яким були сполучені авдієнції у візантійських імператорів. З огляду на сказане, володарі сусідніх держав добивалися як особливої чести одержання тих чи інших візантійських титулів, регалій або бажали порід-

нитися з візантійськими імператорами. До цього їх штовхало не лише славолюбство, але й реальні міркування. Адже ж одержання візантійських регалій чи титулів, а тим більше — споріднення — підіймало престиж такого володаря у власній державі, серед власних підданих, а рівнож і серед інших володарів. Про це прекрасно знали візантійські імператори і уживали різних хитрощів, щоб навіть найпотрібнішим союзникам не дати ані регалій, ані тим більше не ввійти в родинні звязки. Ще імператор Констянтин Порфирородний залишив поучення як треба відмовляти тим, хто хотів би щось з того мати. Він писав: «Як-що хозари або турки (угри) або Русь . . . почне просити й домогатися, щоб їм було прислано царський одяг або корону . . . за якусь допомогу, то треба відмовлятися тим, що ознаки або корони звані камелавками роблені не людьми, але передані від Бога янголами імператору Констянтиніві і не можуть бути взяті зі святої Софії». Коли б же звернулися ті народи «з іншого роду безглуздими й ганебними жаданнями . . . посвоячення з імператором Ромеїв . . . треба їм відмовляти в тому недоречному жаданню, кажучи, що й в цій справі є страшна і непорушна постанова святого і великого Констянтина».

Такі були погляди на подібні справи візантійських володарів і двору, а до того за тих часів, часів феодалізму, свято зберігалася всіма народами певна градація. Князь, навіть могутньої держави, вважався нижчим за короля, а король — за імператора.

Руські князі при візантійському дворі, з огляду на згадане, уважались де-що нижчими за хозарських каганів.

Все це треба пам'ятати, щоб зрозуміти правильно дальший перебіг подій.

Року 987 Варда Фока, небіж імператора Никифора Фоки, підняв повстання проти імператора Василя і оголосив себе імператором. Щастя йому служило і його війська підійшли до столиці.

За таких обставин імператор Василь змушений був звернутися до могутнього володаря Руси — князя Володимира, просячи у нього допомоги. Володимир вирішив використати нагоду і зажадав за допомогу руку візантійської царівни — сестри імператора. Жадання було, як впливає з попереду

сказаного, доцільне і розумне. Гордий володар Візантії мусів на це домагання погодитися, жадаючи лише, щоб Володимир прийняв християнство. Князь Володимир тоді (у 988 р.) надіслав візантійському імператорові досить значні військові сили, які й брали участь у бою під Абідосом, де було розбито повстанчі війська, а самого Варду Фоку вбито, і так порятував імператора від упадку, а може й від смерті.

Природно, що коли біда проминула, то візантійський імператор почав затягати виконання обіцянки і викручуватися.

Тоді Володимир року 989 вирішує присилувати Візантію до виконання своєї обіцянки і вирушає на чолі великого війська на Кримський півострів здобувати візантійські колонії. Володимир здобуває всі більші міста і починає облогу столиці тих візантійських земель — Херсонесу. Добре забезпечене і укріплене місто завзято боронилося і облога тяглася досить довго. Ми можемо зробити висновок з візантійських та інших джерел, що Херсонес здобув Володимир влітку 989 року. Про здобуття Херсонесу (літописного — Корсуня) докладно оповідає і наш літопис, тільки те оповідання має рівнож і певні легендарні подробиці.

Упадок Херсонеса стався саме тоді, коли імператор мав поважні клопоти з новим повстанням (Скліра) і важкою війною з Болгарією, війська якої здобули міцну візантійську фортецю — Верію й загрожували Солуневі.*

З огляду на те все довелося Візантії таки, всупереч власній волі, додержати умови і віддати сестру імператора Володимиру за дружину.

Хрещення самого Володимира (що одержав при охрещенню ім'я Василь), як все на те вказує, мусіло відбутися ще перед походом на кримські володіння Візантії. Грецька царівна Ганна прибула до Корсуня, а звідти з князем Володимиром до Києва, де й відбувся шлюб.

З царівною прибули грецькі священники і вчителі, а також певно були й болгарські, бо богослуження відбувалися по болгарськи.

З численних джерел знаємо, що християнство ширилося на Україні й раніше, що серед дружини, бояр і купецтва бу-

* Сальоникам.

ло досить християн — отже рішення Володимира зліквідувати стару поганську віру і хрестити нарід, а в першу чергу — киян, було природним і можливим до переведення.

Треба думати, що князь Володимир керувався тут не лише мотивами релігійно-моральними, але й державними. Велика й могутня ріжнонаціональна імперія потребувала якогось «цементу», який би міг бути використаний для її зцементування. Таким «цементом» могло бути християнство і культура, яку в ті часи плекали церковні кола і яка ширилася тому впарі з релігією.

Ідолів з наказу князя знищили, поганські храми зруйновано і, як оповідає літопис, наказано нехристиянській частині населення Києва у призначену пору прийти на беріг Дніпра і там його охрещено. Безперечно за Києвом пішли більші українські міста, а менші міста й села мусіли хреститися з де-яким спізненням.

Літопис подає 988 рік, як рік хрещення *українських земель*.

Як твердять наші літописні пам'ятки, «не бисть ні єдиного противлящеся благочестивому його повелінню: да аще хто і не любовію, но страхом повелівшаго крещахуся...»

Але не так було на землях заселених не українськими племенами. Так, напр., як подають наші джерела, вже в Новгороді, хоч він і був віддавна тісніше зв'язаний з Києвом, в якому певно була й більша українська колонія — і то населення ставило опір, який остаточно мусів зламати силою, не спинившись навіть перед спаленням частини міста, воевода Добриня... З того мала виникнути й приказка «Путята хрестив мечем, а Добриня — вогнем».

Всі однак ці події майже не торкнулися московських земель, зокрема не може бути й мови про хрещення в 988 році московських племен і тих фінських племен, що їх землі колонізували вятічі. Вони навіть формально лишилися поганями. Літопис та «Життя» оповідають, що св. Леонтій щойно в другій половині XI віку хрестив лише мешканців міста Ростова,* а щойно в першій половині XII віку серед вятчів почали місіонери з України пирити християнство,

* Ростов над озером Неро, пізніше відомий під назвою Ростова Великого, був тоді головним містом Ростово-Суздальської Землі.

але вони його не хотіли і вбили св. Кукшу та його учня — Никона за проповідь науки Христової.

І пізніше згадують дітописці про збройний навіть опір християнству, чинений московськими предками та фінськими племенами під проводом «волхвів», це б то поганських жерців.

Рівно ж згадується, що в тому ж Новгороді в семидесятих роках XI століття наступило повернення до поганства. Тоді там пішло все населення за волхвом, який почав поборювати християнство. Лишилися по боці християнської церкви лише князь зі своєю дружиною, що безперечно складалася з українців, про релігію ж читаємо: «людье всі ідоша за волхва».

Ці факти не лишають сумніву, що московські предки не тільки не брали жодної участі у творенні імперії Володимира, але й по її створенню не брали участі не лише в її життю політичному, але й в культурному та релігійному.

Володимир же енергійно береться за ширення християнства та його укріплення. Він підтримує заходи щодо організації церкви та береться до будови церков. У самому Києві побудував Володимир церкву св. Василія та церкву Богородиці. Ця остання одержала назву «Десятинної», бо на її удержання призначив Володимир десятину своїх прибутків. Ця церква, якої підмурки тепер розкопані, була розміром трохи менша за церкву св. Софії і правдоподібно була головною церквою, при якій організовано було митрополічу та єпископську катедри. Організується навчання релігії, яке має підготовлювати власних священників, які мають заступити спроваджених з Болгарії. Але безперечно Володимир дбає також про поширення освіти серед вищих українських верств, на що вказують слова літопису «нача поімати у нарочитої чаді діти і даяти на ученіє книжное»^{*}). Ряд інших заходів Володимира вказують на його бажання прищепити українському народові візантійську культуру та ввести свою імперію в число культурних держав.

Володимир дбав про ширення власне культури в цілому, як такої, хоча, звичайно, тодішня освіта була тісно пов'язана

^{*} Почав забирати у сліти (що допомагала керувати державою) дітей і віддавати їх вчитися.

з релігією, але він дбав про спровадження книжок взагалі, про мистецькі прикраси не лише релігійного характеру в новобудованих храмах.

Дуже красномовним у цьому відношенні є напр., такий факт: по здобуттю Корсуня наказав Володимир забрати звідти й перевезти до Києва чотири бронзових фігури коней, а також дві бронзові статуї, які й були поставлені недалеко княжого палацу.

Зі сказаного ясно, що Володимир, якому слушно дали назву «Великого», а церква назвала «рівноапостольним», був таким державним мужем і політиком, які не часто з'являються! Він створив імперію, викроюючи українським мечем її межі, і він же вжив усіх конечних заходів, щоб створена ним імперія не була твором хвилими, щоб вона не розпалася зараз же по його смерті. Він віддав грекам їхні кольонії разом зі здобутим Херсонесом (Корсунем) не лише за руку візантійської царівни, але й за візантійську духову культуру, за візантійську велич і блиск.

Безперечно він одержав також перед одруженням і якісь візантійські титули і може царську корону. В кожному разі вже сучасники Володимира Великого розуміли усю неспівмірність князівського титулу зі справжньою силою й могутністю володаря імперії і тому не раз титулували його «великим каганом», а чужинці — царем (напр., сирійський автор Ібн Яхя зве його в своїх писаннях — «царем»). На це ж вказує і те, що на золотих і срібних монетах, які вперше почали бити за Володимира Великого на візантійський зразок, бачимо на одному боці фігуру Володимира *сидячу на троні в царській короні й регаліях* з хрестом у руках, а коло нього герб, який ми зустрічаємо не лише на монетах, але навіть на цеглах Десятинної церкви.

Можна різно оцінювати це, безперечно свідоме, наближення Володимира до Візантії, але мусимо признати, що тодішня Візантія стояла під оглядом культурним незмірно вище за перейнявшу марні рештки західно-римської культури півварварську Німеччину, що ширила свої впливи серед західних слов'ян.

По охрещенню України вся увага Володимира була скерована на внутрішнє зміцнення великої імперії і за той період (28 років) його панування маємо тільки згадки про записа-

ний без подання року його похід на пороги, може для забезпечення шляху Дніпром до Візантії і поданий під 993 роком похід на хорватів, у якому правдоподібно ходило властиво про забезпечення закарпатських земель.

Імперія Володимира обіймала разом простір яких 800.000 кв. км., була одною з найбільших в Європі, але українські землі не перевищували в ній одної третини, однак саме українці були вже за Володимира «пануючим» народом. Отже тут слід підкреслити цілковиту неузасадненість таких слів Костомарова: «В Україні-Русі не видно й найменшого змагання до підбою сусідів, до асимілювання чужинців, що осіли між її корінними мешканцями». Від часів Володимира Великого українська держава була державою многонаціональною, чужинці не просто «осіли між корінними мешканцями», лише в багатьох випадках вони були тільки лишками автохтонів на завойованих землях і звичайно також підпадали асиміляції (москвини, торки, берендії, хозари і інші).

Київська імперія за часів Володимира Великого має вже цілком український характер: князівська рада, в якій засідали київські «луччі люди», воєвода, дружина, урядовці князя — все українці, все сини української землі, у великій мірі землі київської.

Ясно, що москвини не можуть мати найменших підстав уважати Київську Українську Імперію — «спільним твором усіх руських племен», бо ні в періоді першому (коли виразна була варяжська перевага, пануюче їхнє становище) — *московські предки не брали в її творенні жодної участі і такої участі брати не могли, бо до неї фактично не належали*; ні в другому періоді (коли держава стала цілком українською) — *не може бути мови про їхню участь (активну участь) чи в закінченні усталення її кордонів, чи в організаційно-державній праці, бо і тоді участі брати не могли хоч би тому, що як знаємо, коли Володимир їх підбив (вже в п'яте) — вони знова повстали і довелося Володимирові підбивати їх ще раз, а після цього, навіть християнство у них не поширилося, а з ним і культура. Пізніше ж мусіли наступники Володимира Великого їх приборкувати, бо вони й політично дуже слабо були пов'язані з українською державою, якої були далекою кольонією.*

Імперія Володимира Великого, а також її столиця Київ, робили на чужинців велике враження і де-які подробиці, які збереглися у творах тих чужинців, вказують, що їх подив був цілком узасаднений. Так, напр., як свідчить місіонар архієпископ Бруно, Володимир збудував систему укріплень, що оперезували з боку степу на великому протязі державу Володимира і складалися з валів та огорожі з брамами. Це все разом свідчить що Київська Князівська держава була великою й організованою імперією. Столиця Київської держави — Київ, був, як ми вже писали, великим і багатим містом, про що можуть свідчити слова чужоземного мандрівника — Тітмаря Мерзебурського, що побував 1018 року в Києві. Він пише, що Київ мав 400 церков, 8 базарів і «незчисленну скількість мешканців».

Без сумніву держава Володимира була одною з наймогутніших імперій тогочасного світу й була пов'язана з його володарями, що, як і нині — шанували силу. Торговельні й культурні зв'язки також виявлювалися в зв'язках династичних. Син Володимира, Ярослав, був одружений з донькою шведського короля, другий — з донькою польського короля, зятями ж були угорський король і німецький маркграф.

Нарешті слід підкреслити ще раз, що одруження Володимира з візантійською царівною збільшувало в очах тогочасного світу значення України-Руси.

Та говорячи про те, що зробив для України Володимир, не можемо промовчати величезного значення того, що Володимир обрав саме візантійське християнство, а не римське. Нині різно розцінюють цей його крок, найчастіше керуючися власними релігійними переконаннями. Тимчасом така оцінка безперечно і надто поверхова і неправильна.

Цей крок Володимира мав і свої темні сторони і свої додатні. Оскільки мова про темні сторони узалежнення України від візантійських патріархів, то не можемо проминути мовчанкою того, що цей крок: 1) спиняв зусилля наших предків до опановання берегів Чорного моря, бо Візантія відповідно впливала на такий напрямок політики через церкву і тим самим підтримувані Візантією товклися на півдні стало кочові народи, що ослаблювали міць Київської держави; 2) віддавав нашу церкву на довгі літа під владу чужинців, бо ще довгі літа присилала Візантія єпископів в Ук-

раїну лише греків (до 1240 р. було в Україні 22 митрополити, але з них було лише два українці та й ті були проти волі Візантії поставлені князями — решта була греками!). Навіть серед перших священиків, крім болгар були й греки: серце їх належало Візантії чи Болгарії, і 3) за тих часів церква ширила освіту, а що митрополити часто не знали жодної слов'янської мови, ті ж котрі знали (як і нижче духовенство) знали лише мову болгарську й були під впливами культури дунайських болгар і Візантії, то ту мову, поруч з візантійсько-болгарськими впливами й накинули Україні. Під тими ж впливами перебували і виховані ними з числа українців священики та ченці. Вся наука велася чужою болгарською мовою і ніхто навіть не пробував хоч би достосувати чужий правис до нашої мови.

Але мусимо також відмітити й додатні моменти цього кроку: 1) Україна входила в тісний контакт з культурою значно вищою за ту, яку могла в ті часи одержувати з Заходу; 2) одержувала книжки в мові слов'янській, в головних рисах зрозумілій широким масам і приступнійшій за тогочасну латину. На Заході (напр. в Польщі) латинська мова, як мова науки й літератури, вдержалась не менше тільки довше як у нас старо-болгарська; 3) В зв'язку з політичним упадком Візантії, який незабаром прийшов, скорше наша церква унезалежнилась від надто великого впливу чужинецького церковного центру; 4) по упадку нашої князівської держави, коли наші землі дісталися під владу католицької Польщі — християнство прийняте з Візантії було тим чинником, який *перешкодив* Польщі в здійсненню її плянів, який *протиставився* колонізаційній акції і *відограв* величезну роль під час боротьби Богдана Хмельницького за відновлення української державності.

Нині часто вказують історики на те, що мовляв у Галичині греко-католицька церква («уніятська») була церквою національно-українською і *відограла позитивну роль* в нашій боротьбі за збереження українського характеру західніх земель. Але ті історики забувають, що греко-католицька церква в кінці XVIII століття *тої ролі не відограла*, тільки навпаки *затратила* була національний характер і справа змінилася на краще в великій мірі під впливом політики віденського уряду, а потім митрополита Шептицького. Коли б

ті наші землі лишилися під владою Польщі (це б то, коли б Польща не була поділена сусідами) — безперечно ця церква не *відограла б позитивної ролі*, навпаки вона, подібно православної українській церкві на східних землях, після узалежнення її від Москви — *служила б засобом для денационалізації населення*.

Безперечно *було б найкраще*, коли б Україна від початку унезалежнилася цілком від впливів як Східньої так і Західньої церкви і створила б власну національну українську церкву та почала *плекати українську національну культуру*, але на жаль, власне це було цілком неможливим. Ані культуру, ані літературу, ані науку не можливо створити в короткому часі і тому народи звичайно «запозичаються», це б то *підпадають під вплив у дану хвилину культурнішого народу*, з під якого потім поволі визволяються і стають на власні ноги.

У нас, як і на Заході, церква опанувала все духовне життя держави і сприяла підвищенню моралі та освіти, хоча освіта завдяки нерідній мові все ж *ширилися повільніше* чим могла б. Міцна церковно-освітня організація так з одного боку стала тим *цементом*, що утримував єдність Володимирової держави, а з другого — *сприяв затемненню української національної свідомості*, накинувши ріжнонаціональним частинам держави одну, початково — *неукраїнську*, церковну організацію з одною *неукраїнською мовою* і одну державну ідею. Звичайно, коли б як мова церкви так і духовенство були українські — вони *сприяли б українізації* того всього. Цим не хочемо сказати, що ми проти *накидання* одної державної ідеї, одної організації (творення імперії) або *уважаємо це помилкою Володимира*. Цілком ні! Ми не забуваємо, що Володимир *дивився на ті справи так*, як тоді *дивилися*, не забуваємо *рівнож*, що, коли б до нині *вдержалася б держава Володимира* то все в ній би було фактично українське, але ми просто *відмічаємо негативні наслідки* для нащадків, які *впливали з того*, що церковна ієрархія була чужа і чужа була богослужбова та книжна мова, а держава *упала не закріпивши безсумнівно пануючої ролі української нації*.

Підсумовуючи все сказане про часи Володимира Великого, мусимо ствердити, що він *доконав великого чину* —

він властиво обєднав українські землі, опанував багато інших земель, створив велику імперію і зорганізував її життя духове, політичне й економічне.

Сучасники Володимира Великого і безпосередні нащадки оцінювали належно, як значення імперії, так і могутність її володаря і тому, як ми вже це відмічали, їх не задовольняв титул «великого князя» і вони залюбки звали Володимира — Великим Каганом (титул володарів Хозарської держави).

«Бертинські аннали» рівно ж свідчать, що ті послы князя Володимира, які вертаючи з Константинополя прибули 18 травня 839 року разом з візантійським посольством до імператора франків Людвика Побожного, звали свого володаря — «Каганом».

Нарід також оцінив величезні заслуги Володимира Великого і створив цілий ряд епічних пісень відомих під назвою «старинок» або як її назвав московський дослідник — «билін». У тих «билінах», що збереглися в де-що спотвореному вигляді на далекій півночі, оспівуються «багатирі» — лицарі, що гуртувалися довкола князя Володимира, якого стало звать у тих «билінах» «ласкавим князем» і «красним сонечком».

На останку нагадаємо ще раз, що ця наша держава мала «урядову» назву «Русь» і так її звали й чужинці. Для чужинців усі піддані Київського Великого Князя були «руськими», як нині всі громадяни Сполучених Штатів Америки (навіть включаючи муринів) є для світа «амреиканцями». Лише нині в Америці люди різних національностей мешкають всуміш, а в імперії Володимира — мали свої окремі землі. Творцями ж імперії, активними співробітниками князя Володимира, в жилах котрих текло певно більше ніж 90% української крові — були українські племена. Тому ми, щоб не забували читачі того, хто був творцем тої держави, чия то була фактично держава, звемо її або «київською київською державою» або українською державою. І це є цілком узагадане, бо напр. за часів Августа в склад римської імперії входили найрізніші народи, але ніхто не буде звати творцями римської імперії (або — співтворцями) германські племена, галів, нумідійців, єгиптян і т. д. і т. д. Лише у відношенні до українців легко допускаються люди тої помилки завдяки тому, що москвини загарбали і стали

вживати назву «руських». Отже ми, не користаючися за часто в тексті назвою «Русь», «руський», хочемо лише тим самим запобігти ширенню баламутства.

Київська Імперія кінця панування Володимира Великого відома під назвою «Русь», досягла своєї сили і розцвіту політичної могутності власне в цьому періоді. Щоб сучасний читач міг собі краще уявити чим була під цим оглядом, порівняємо її площу з площею інших відомих тодішніх держав. Отже «Русь» часів Володимира Великого — Великого Кагана Руської землі, своєю площею незначно перевищувала Візантійську Імперію, приблизно двічі перевищувала Гевтонське Королівство, рівно ж двічі перевищувала Королівство Францію, а незначно перевищувала імперію Карла Великого часів її розцвіту (814 р.), тричі ж перевищувала Кордовський Каліфат і в одинайцять разів перевищувала Англійське Королівство.

Хоча тамті держави вирости на культурно опрацьованому ґрунті — на землях колишньої Римської Імперії й могли використовувати залишки високої римської культури і полегнені в основу правосвідомости населення норми високо-розвинутого римського права, однак Імперія Володимира Великого, в основу якої лягли землі, що належали до першої української великої держави — держави антів та запозичені у Візантії письменство, наука і почасти церковне право — не стояли і під цим оглядом нижче. Освіта наша часів Володимира Великого, а особливо його наступника — Ярослава Мудрого стояла високо і коли ми порівняємо наші літературні пам'ятки тих часів з тодішніми західно-європейськими, то побачимо, що наші пам'ятки перевищують широтою думки і не стоять нижче під оглядом читаности авторів.

У Франції після т. зв. каролінського відродження наступив у віках X і половини XI виразний занепад культури, який доходив до того, що навіть більша частина духовенства не вмiла ані читати ані писати! В монастирських архівах Франції припадали верствою все густішого порошу нечитані ніким великі твори старої класичної літератури, а ведені по тих монастирях літописи свідчили, що їхні автори стояли на нижчому рівні культури за наших літописців.

Москвини нині, користаючися необізнаністю загалу з історичними пам'ятками і використовуючи можливості, які дає

держава (це б то титули «академіків» для своїх вчених та фінансові державні засоби, які дають змогу засипати світ книжками виданими на різних мовах і забезпечених фірмою їхніх наукових установ) всупереч правді намагаються переконати, що і їхні предки брали участь у творенні тої імперії.

Тимчасом немає жодних доказів будь-якої участі московських племен у творенні імперії, до якої вони властиво навіть не належали. Уважно студіюючи Київський початковий літопис, ми не можемо не помітити, що літописець: а) виразно відмежовується від московських словянських племен і не раз підкреслює, як їхню дикість, некультурність так і *чужість* племенам українським, в) виразно підкреслює їхній пізнійший, окремий від українських племен, прихід на терен Східної Європи, с) протягом цілого періода нами описаного говорить про війни двох типів: 1) династичні — між братами за владу, в яких беруть участь наймані варяжські дружини і українські словянські племена, а також кривичі (білоруси), словіни і де-коли фінські племена, але ніколи в цих війнах не беруть участь московські племена, бо вони не належать до Київської української держави і 2) говорить про війни з чужинцями, з *народами чи племенами*, на яких або йдуть війною українські київські князі, або вони нападають на українські землі. В цьому (другому) випадкові здебільшого або не згадується жодних князів чужинських, тільки згадується назви тих народів чи племен, з якими велися війни, або згадується їх лише між іншим.

Які ж то були чужі племена і народи, з якими воювали володарі Києва?

А ось які: греки, хозари, печеніги, вятічі, радимічі, болгари, ляхи, ятвяги, косоги, торки, яси й хорвати. Чи не було **війн** з українськими племенами. Лише в момент творення держави Київської, бо в таких випадках здебільшого підпорядковується споріднені племена також силою. Отже й князь Олег — засновник майбутньої імперії «примучив деревляни» «побіди сіверяни» і «возложи на них дань легку». Поза тим занотує лише літопис повстання деревлян спричинене незаконним повторним стягненням князем Ігорем уже взятої ним данини. Московські ж племена доводилося все на ново підбивати і літопис занотує в описаному вже

періоді, як протягом того часу усе наново доводилося (аж шість разів) завойовувати московські племена, а і після Володимира доводилося київським князям ходити придушувати бунти і воювати з повстанцями — вятічами. Наведені факти вже самі за себе свідчать. Мало того — майже всі літературні пам'ятки того часу, писані старо-болгарською мовою, мають дуже велику кількість слів і зворотів властивих українській народній мові і цілком чужі мові московській. Автори, пишучи «книжною мовою», несамохіть висловлювалися не раз так, як вони стало говорили, своєю рідною мовою.

Звичайно, московські історики про це промовчують, а навіть чужинці вірять їм. Прекрасним прикладом може бути хоч би таке: У всіх історичних працях писаних англійською мовою зветь князя Володимира Великого «Vladimir» у «The American College Dictionary» ed. Clarence L. Barnhart вид. 1958 р. стоїть дослівно така «інформація»: «Vladimir — grand prince of Russia, a. d. 980—1015, first Christian Russian, ruler of Russia».*

Тимчасом у літопису це ім'я зустрічається кілька десятків разів і всюди зветь цього князя в цьому історичному документі «Wolodymer» (читається «Володимир») це б то так, як і до нині зветь своїх Володимирів українці, а не так, як москвини, що не вживають імени «Володимир», а тільки «Владімір». Таких українізмів як «Володимир» в літопису надто багато і вони вказують, що жива мова, якою розмовляли творці Київської імперії була українська та що ця мова українська збереглася в основному незмінною до нині, лише нині розвинулася, доповнюючися новими словами.

Державну єдність хотів затримати Володимир Великий шляхом єдності династії, але, як показує історія багатьох народів, цей шлях не є певним, особливо в тих випадках, коли брати походять від різних матерей. Ще за життя Во-

* Звичайно можна лише подивляти некомпетентність автора «інформації», бо, самозрозуміло не був Володимир великим князем Росії, тої «Росії», яку нині знають американці, не був першим християнином російським, бо не був москвином, а коли мова про українську Русь — то навіть бабка Володимира не була першою християнкою Київської держави.

лодимира були певні факти, які вказували на непевність цього способу.

Ми знаємо, що Володимир одружив свого сина Ярополка з донькою польського короля Болеслава, який палко прагнув поширити свої володіння коштом держави Володимира. З донькою Болеслава, яка була католичкою, приїхав, як її капелян, єпископ Рейнберн. Він намовляв Святополка почати проти батька повстання в порозумінню з поляками, які хотіли скористатися з того і удержував таємні звязки з Болеславом. Про підготовання до повстання й змову довідався Володимир і був примушений увязнити сина та єпископа. Сина він пізніше певно звільнив з вязниці й лишив під доглядом, а Рейнберн помер у вязниці.

Перед самою хворобою Володимира і другий син його — Ярослав виявив непослух і не хотів прислати до Київа належної данини. Володимир почав готуватися до походу на Новгород, де княжив його син, коли раптово захворів і помер року 1015.

В цей час князівська дружина вертала з походу проти печенігів, а командував нею молодший син князя Володимира — Борис. Святополк використав відсутність військ у Київі і захопив майно й скарбницю Володимира і почав за батьківські гроші купувати собі в Київі прихильників. Одночасно послав послів до Бориса з пропозицією погодитися. Борис затримався з військом над рікою Альтою. Не знати чи нерішуче заховання князя Бориса було тому причиною чи діяли серед війська підіслані Святополком люди, але одного дня князь лишився сам з невеличкою кількістю своєї обслуги — військо його покинуло. А потім серед того гурту знайшлися підіслані вбивники, які вбили князя десять день по смерті батька. Рівно ж загинув з рук скритовбивців і другий син Володимира, від тої ж матері — Гліб. Третього князя — Святослава, який подався на Захід, наздогнали убивники і рівно ж вбили.

Звістка про це дійшла скоро до князя Ярослава, який саме готувався до боротьби з батьком і мав найнятих 1000 варягів, але він саме під цю пору мав клопоти в Новгороді. Там вибухло в місті повстання проти варягів і князя. Це повстання Ярослав придушив, але зараз же знайшов спосіб дійти з новгородцями до згоди і ті, правдоподібно за якісь обіцян-

ки чи як твердили пізніше новгородські літописці, за «грамоти», якими надавано спеціальні права Новгородові, підтримували надалі заходи Ярослава в його боротьбі за київський великокняжий престіл.

Ярослав з тисячою найнятих варягів і великим новгородським військом рушив на Святополка, який покликав на допомогу собі печеніжську орду.

Війська зустрілися над Дніпром коло Любеча. По довгому стоянню й вичікуванню нарешті Ярослав заатакував Святополка і по завзятому бої одержав перемогу. Святополк утік до печенігів і з ними пробував у 1018 році відбити Київ, але Ярослав по цілоденній боротьбі знова одержав перемогу.

Тоді Святополк утік до свого тестя — польського короля Болеслава і літом 1018 рушили польські війська на Київ. Зі Святополком були ще найняті війська — 300 німців і 500 угрів, а печеніжська орда мала заатакувати Київ з півдня.

Ярослав зустрів війська Святополка над Бугом. Бій скінчився поразкою Ярослава, який подався до Новгорода, а Київ, у якому певно лишилася залога Ярослава, пробував боротися. В середині серпня відділи польські і Святополка увійшли в місто і їм дісталася як велика здобич так і родина Ярослава. Після цієї перемоги Святополк відіслав допоміжні відділи, а польський король з військом досить швидко подався в Польщу з великою здобиччю, а за допомогу одержав від Святополка українські західні землі (певно Червенські городи, Забужжя і Галичину).

Та Новгородці підтримали Ярослава фінансово і він найняв знова варягів, а також військом. Ще тої ж зими рушив Ярослав на Київ з великим військом і Святополк мусів знова тікати до печенігів, з якими ще раз пробував виступити проти Ярослава, але у важкому й нерівному бої Ярослав переміг і після того Святополк втік і дальша доля його невідома.

Ярослав таким чином став великим князем Київським і обєднав у своїх руках усі землі крім Тмуторокані, в якій сидів його брат Мстислав. Після цього Ярослав пробував збройною рукою вернути західні землі українські, але ті спроби не дали наслідків, бо підчас тих спроб проти Ярослава все пробували виступити його свояки.

Так напр. доводилося йому виступати проти Брячеслава

князя полоцького, який в 1021 р. напав на Новгород і пограбував його. Ярослав наздогнав полоцького князя, що був його небожем, відібрав у нього здобич і після того між ними запанувала цілковита згода.

Незабаром після цього виступив проти Ярослава Мстислав, якого літопис малює нам людиною надзвичайно хороброю, ласкавою, що любив дуже дружину і не шкодував майна та любив частувати. Про його героїчні вчинки згадують літописи і навіть «Слово про похід Ігоря» згадує його двобій з косожським (черкеським) князем — Редедю. І ось, коли Ярослав був у Новгородських землях, де в наслідок неврощаю почалися розрухи, він рушив на Київ. Але Київ не піддався добровільно і тоді рушив Мстислав на Лівобережжя і здобув Чернігів, у якому осівся та інші Лівобережні міста. Ярослав щойно на другий рік прибув із Новгорода з військами та варяжським полком. Мстислав вийшов на зустріч з сіверянами й дружиною і в бою під Листвином переміг Ярослава, та по перемозі він лишився в Чернігові і запропонував братові поділитися землями, Ярославу, як старшому, пропонував Київ і Правобережжя. Ярослав після цього вислав своїх заступників керувати Київом, а сам щойно по рокові прибув з Новгорода з новим військом і тоді зійшовши з Мстиславом, уклав згоду, відступивши йому Лівобережжя.

Після цього між братами запанувала повна згода і приязнь і вони допомагали один одному в потребі: Ярослав ходив з військом на ясів (осетинів), допомагаючи братові, а знова Мстислав допомагав Ярославу в його заходах, що до повернення наших західних земель.

Ярослав відбув ряд походів (роки: 1030, 1031, 1038, 1040, 1041), під час яких відібрав спочатку Белз, а потім червенські городи і правдоподібно решту втрачених земель.

Поширив також Ярослав межі імперії на північному заході, здобуваючи нові фінські землі. По смерті Мстислава (1036), яка наступила десять літ після їхньої угоди, — прийшли під владу Ярослава також лівобережні землі. Таким чином за винятком полоцької волости всі землі Київської української імперії знов були об'єднані в одних руках. На півдні України правдоподібно панував спокій. По поразці Ярополка печеніги не нападали на наші землі зайняті бо-

ротьбою з насідавшими на них куманами-половцями та торками. Щойно в 1036 році велика печеніжська орда, у відсутність князя Ярослава, підійшла під Київ і почала облогу. Ярослав поспішив на відсіч і під Київом, на тому місці де тепер стоїть св. Софія, по важкій боротьбі цілковито розбив печенігів, яких решта розбіглася і з того часу про них більше не згадує наш літопис.

Взагалі Ярослав намагався пересунути далі на південь наші межі і з тою метою заходився колонізувати землі над Россю захопленими під час війни з Болеславом, полоненими, а також будує нову лінію укріплень та ряд городів по лівому боці Росі. Так великі простори були прилучені до Київської держави.

Боротьба з Польщею диктувала Ярославу наближення до Німеччини і тому природним був його союз з німцями, який не був лише епізодом і який пробувано закріпити рядом шлюбів.

Ще в тісніших зв'язках перебував Ярослав зі Скандинавією. Звідти він спроваджував наймані варяжські полки, норвежський король Оляф, коли проти нього зворохобились норвежці — шукав захисту у Ярослава. Ярослав мав за жінку доньку шведського короля Олафа — Інгігерду, а знова відомий своєю відвагою Гарольд Сміливий, що став потім норвежським королем, одружився з донькою Ярослава.

Цікаво, що ще як принц Гарольд просив віддати за нього ту доньку, а Ярослав сказав, що треба для цього прославитися. І Гарольд поїхав шукати слави та склав пісню, в якій змальовує свою любов до Ярославни і бажання заслужити на неї своїми подвигами.

Друга донька Ярослава вийшла заміж за французького короля* і брала участь там у деяких політичних справах.

Угорський король Беля — був рівно ж зятем князя Ярослава.

Невістками Ярослава були візантійська царівна і німецька князівна.

Такі родинні зв'язки пояснюються тим, що Ярослав був од-

* Французький історик (Левек) запевняє, що єпископ Савейри Готіє, який їздив сватати Анну до Києва, сказав, що Україна «могутніша і культурніша за саму Францію».

ним з могутніших володарів Європи. Підтримував він жваві дипломатичні зносини і обмінювався посольствами також з імператорами «Римської Імперії німецького народу» (Гайнріхом II, Конрадом II і Гайнріхом III).

Щоб закінчити короткий огляд зовнішньої політики Ярослава, мусимо ще згадати українсько-візантійську війну 1043 року. Підчас неї греки спалили українську флоту «грецьким вогнем» і змусили частину її, що врятувалася, втікати з Царгороду. Однак переслідування цієї частини української флоти кінчилося зле для візантійських кораблів. Син Ярослава — Володимир реорганізував по дорозі свою флоту і побив візантійську флоту.

Ця війна і непорозуміння по кількох роках кінчилися одруженням Ярославового сина з візантійською царівною.

Ярослав дбав про красу столиці Києва. На полі, де українські війська побили печенігів, він заклав св. Софію Київську. Місто оточив валом і мурами і побудував кілька брам. Під одною з церков побудував (церков Благовіщення з золотою банею) Золоті Ворота. Крім того заснував він багато шкіл і бібліотек і дбав про церкви і духовенство. Німецька хроніка Тітмаря запевняє, що Київ мав 400 церков і 8 базарів.

Як твердять писані пам'ятки, Ярослав наказав списати й упорядкувати всі українські закони, сполучив їх в один збірник, що нині відомий під популярною назвою «Руської Правди».

У цьому збірникові записане тогочасне українське звичаєве право і тому він дає нам змогу пізнати правові погляди українського народу.

Нині (можливо що це було в політичному інтерсі московського народу, який стало спекулює на плутанині, яку *тепер* викликає слово «руський») звуть спільною назвою «Руської правди» не один, а кілька збірників, писаних не одночасно.

Знайдено кілька сот «списів» цього кодекса українського права, з яких найстарший писаний в XIII столітті.

У цих списках міститься «Правда Ярослава», потім «Правда Ярославичів» і нарешті «Правда Широка», ця остання, повторюючи дві попередні, доповнює їх постановами з XII і XIII віку.

«Правда Ярослава» хоча й не дійшла до нас у списку часів Ярослава, але, як вказує аналіза, була безперечно укладена за життя Ярослава. Ми, щоб не було неясностей, повинні звати цей збірник українського звичаєвого права так, як властиво належить, а саме «Правда Ярослава».

Кодифікація цього права з доручення князя Ярослава була безперечно Ярославовою великою заслугою.

Тут слід нагадати, що відомий знавець історії права проф. Леонтовіч стверджує, що «между Русской Правдой і московським законодательством *проходить нічим не заполняемая пропасть*», а дослідник права проф. Буданов прийшов до висновку, що «в Московском Государстве нет ніяких следов действия Руськой Правды» (В. Буданов «Обзор історії руськаво права», ст. 320).

Це все зайвий раз стверджує, якою цинічною брехнею є московські вигадки, немов і вони мають якісь «права» до нашої київської князівської держави та її культури! І цю державу і її культур творили, беручи активну участь у керуванні нею, в творенні культури, в політичних плянах і походах — українці.

Справжня «руська» це б то варяжська мова зникла з ужитку навіть при княжому дворі майже півтора століття перед написанням «Правди Ярослава» і цим словом давно вже звалась літературна (староболгарська, де-що поукраїнічена) та жива мова українського народу. Отже т. зв. «Руська Правда» очевидно була твором вже українського духа і української правосвідомості і яко така була цілком чужа московському народові.

У боротьбі з Святополком, як рівнож і у боротьбі з Мстиславом брали активну участь новгородці, варяги, кияне-поляне і навіть поляки й печеніги, але не брали участі московські племена.

Під роком 1024 оповідає натомість літопис про те, що появилися там «волхви» (жерці, чарівники) і в Суздалі прийшло до розрухів. Довелося Ярославові приборкувати ворохобників. Читаємо: «В се же літо восташа волхви і суждальці . . . Бі мятеж велик і голод по всей страні» і тому «Слишав же Ярослав волхви, пріде к Суждалю, ізимав волхви, росточі, а другі показні . . .»

Є підстави думати, що московські племена ще довгий час

мали своїх князів і ще в XI столітті навіть формально були вятічі поганями. Літопис оповідає про розрухи й на релігійному тлі хоч би під 1071 роком, коли появилися в ростовській області двох «чарівників» (волхвів), що з кількома сотнями прихильників ставили опір урядові князя.

Ярослав не лише упорядкував державні відносини, упорядкував українське право, прикрасив і зміцнив Київ монументальними будовами, але підтримував освіту, списування книжок, організацію шкіл.

Літопис підкреслює як виняткову любов князя Ярослава до книжок, так і заходи що-до їх помноження. Він зібрав багато людей до того підготованих і доручив їм перекладати писані чужою мовою книжки, а писані по болгарськи просто переписувати.

Князь Ярослав заклав книгозбірню при св. Софії. Крім того, він подібно своєму батькові забирав дітей і віддавав їх вчитися. Рівно ж будував церкви і монастирі та з його наказу скликано у Києві собор єпископів, який обрав першого митрополита — українця Іларіона, не оглядаючись на Царгород (1051 р.).

За це все зве український нарід *Ярослава Мудрим*.

Перед смертю поділив Ярослав свою землю між синами, а найстаршого з них призначив у Києві князем київським, головою інших князів.

Як бачимо, за тих часів Київська українська держава була в тісному звязку з цілою Західньою Європою, а устрій її був такий же, як і в Західній Європі, відомий в історії під назвою феодалізму. При цьому устрою національний момент не брався під увагу. Голова держави уважався повним власником своєї землі разом з її населенням. Своім синам, родичам, чи поміщикам за їх «службу» надавав він у володіння де-які із своїх земель, ті знова уділяли своїм поміщикам, а ті ще дрібнішим. Так повстала кількоповерхова піраміда, на верху якої сидів зверхник, який через дрібніших зверхників керував усім.

Зрозуміло, що єдність такої держави трималася на обовязку безсумнівної вірності, відданості кожного феодала своєму зверхнику. При заведеному Ярославом порядку кожний князь тільки тимчасово князував у своєму князівстві. Але коли вмирав князь Київський, той хто мав найзна-

чнійше князівство (після Київського), яко старший з тих що лишилися, переходив до Києва і ставав Великим Князем. Уся решта переміняла свої дотеперішні князівства на ліпші з черги, зберігаючи повний лад у цьому пересуванні, наче б то по щаблях драбини. Цей порядок мав досить недотягнень які спричиняли непорозуміння між князями, але він мав і певні додатні моменти з погляду інтересів князівського роду як цілоти і був для династії користним в ріжнонаціональній державі, такий, якою була Київська Русь. Князі не могли перейматися інтересами того народу, яким вони тимчасово володіли, бо вони не почували себе звязаним з ним стало. Такий порядок однак дав змогу пізніше московським історикам говорити про те, наче б то словянське та півсловянське населення Київської Русі було однонаціональне, а навіть мало «одну мову» (Ключевський. Т. I, ст. 74, 81).

Слід підкреслити, що не можна погодитися з поглядом проф. М. Грушевського, який на стор. 37-38 тому II наголошує повстання «свідомості єдності земель Руської держави». Виникнення її та зміцнювання її приписує проф. М. Грушевський в першу чергу «дружинній верстві, де сильні домішки чужі, варяжські значно ще неутралізували локальні елементи, далі розтікалися по цілій Руській державі, вяжучи її свідомістю своєї єдності». І далі підкреслює ще «вплив київського права і законодавства» і «нової релігії».

Ставити так справу — це значить забувати не лише факти, які тому перечать, але «модеренізувати» відносини, інспіруючи в де-якій мірі сучасні погляди. То були часи феодалізму, часи, коли суверенний володар, чи династія, уважалися повноправними власниками земель, дивилися на ті землі як на свою власність і дуже мало цікавилися тим, які народи чи племена живуть на таких землях. Могла бути лише ідея *єдності династії*, свідомість права кожного члена тої династії до володіння одною з земель династії і, додамо, бажання заволодіти цілою спадщиною тої династії. Отже ідея «єдності» могла б бути за тих часів у Рюриковичів і вона безперечно була. Але князі не поширювали тої своєї свідомості на підлегли їм племена.

Переконуючим доказом того є занотовані в літопису слова брата Ярославогого — Мстислава, який після бою під Листвином оглядав поле бою і побачивши скільки загинуло на-

нятих Ярославом варягів та скільки загинуло сіверян представлених Мстиславом під головний удар, мав сказати: «і, трудишся варязі сікуще сівер», і, «як не тішитися! Тут лежить сіверянин, а тут варяг, своя ж дружина ціла!» Для Мстислава його сіверяни були майже так само чужі як і варяги, лише його власна дружина, яка не складалася з сіверян тільки — була йому дорога.

Рівно ж і дружина почувала себе чимсь окремим від підвладного населення і не могла тому ширити ідеї «єдності землі» в найпростішому розумінні, а тим більше такої ідеї не могли ширити «домішки варяжські», бо за Ярослава тих «домішок» в дружині майже не було. Були наймані варяжські полки, але ті полки мали ще менше зв'язків з населенням, як наймані українсько-руські полки візантійської армії з греками. Про вплив «об'єднуючий» релігії християнської можемо говорити, коли мова йде про українські племена і в меншій мірі — білоруські та новгородців, але за Ярослава не могла того впливу мати релігія на московські племена, бо вона серед них ще не була поширена, навпаки, вони виступали й збройно в обороні поганства проти визнавців і ширителів релігії й Ярославу доводилося збройною рукою придушувати їхні виступи (повстання 1024 р. на Суздальщині). Що до впливу українського права — то проф. М. Грушевський в цій ділянці не може протиставитися ані автору «Обзора історії руського права» проф. Буданову, ані проф. Леонтовічу, яких твердження ми вже цитували (вони твердять, що «не має жодних слідів впливу того права на московське»).

Свідомості «єдності» всіх земель, які входили в склад імперії Ярослава, безперечно не було ані тоді, ані навіть у XVIII віці!

Тому, що такої свідомості «єдності» всіх племен, які належали до князівської київської імперії не було і бути не могло, а в інтересі москвинів і москвофілів є ширити вигадку, що така свідомість наче б то була — за браком доказів особливо часто використовують одну вирвану з літопису цитату, яку тому й мусимо згадати.

Отже напр. у виданій на еміграції НТШ «Історії України» Холмського читаємо «Назва Русь поширилася по всій східній Європі як назва народу... нарід осуджував тих, що розбивали єдність землі... Живе бо було почуття кровної

спільноти» (ст. 115), і далі, як доказ подається вирване з літопису речення. Це вирване речення належить князеві з династії Рюриковичів, який іде на згоду з другим князем тої ж династії, яка, звичайно, мала всі підстави підкреслювати почуття кровної єдності. Адже ж ще Ярослав Мудрий у своєму заповіті наказував своїм синам «імійте в собі любов, понеже ви есте братья, єдиного отца й матери». Але такі слова і почуття не маємо найменшої підстави підсувати народам, які належали до князівської Київської імперії.

Московські ж історики мусять намагатися висмикнути й не до речі приточеними цитатами, спекуляцією на назві «Русь», спекуляцією на вживанню в давні часи старо-болгарської мови, як мови літературної, утворити враження немов існувала вигадана ними «древнеруська народність». Як потім використовується ця вигадана «народність» можемо бачити хоча б з такого речення: «на відміну від сучасної російської народності ми називаємо її древнеруською» («Нариси стародавньої історії УРСР» Вид. Академії Наук, Київ 1959 р. ст. 391).

Отже хоча і «діляться» для заспокоєння українців в советських українських виданнях москвини українською історією Київського періоду з українцями, але тут же непомітно підкреслюють, що нарід, який створив ту державу, був тільки певною відміною... народу московського.

VIII

НАСТУПНИКИ ЯРОСЛАВА.

Наступники Ярослава не важилися почати відразу боротьбу між собою за спадщину, а тим більше усувати один одного способом, якого застосував Святополк. Християнська церква оголосивши Святополка «Окаянним», а вбитих братів Бориса і Гліба канонизувавши, вплинула на громадську думку

і утворила тим атмосферу, що аж ніяк не сприяла повторенню того чого допустився Святополк. Вправді князі практикували увязнення тих князів, яким хотіли загарбати уділи, а навіть трохи пізніше — допустилися такого злочину як осліплення Василька, але увязнення часто кінчалось тим, що увязнений виходив на волю і знова здобував собі «волость», а що до осліплення, то певно мав тут вплив приклад Візантії, яка широко стосувала осліплення, осліплюючи навіть сотні полонених.

Але між наступниками Ярослава дуже часто приходило до непорозумінь, причиною яких було в першу чергу намагання трьох старших Ярославовичів спільними зусиллями видирати землі у молодших братів. Поволі дійшло до того, що вони стали панамі всіх земель імперії Ярослава. Молодші князі не хотіли тому слухатись київського князя Ізяслава, який мав заступити батька. Ізяслав, безперечно, не відзначався ніякими особливими здібностями чи якостями, а кияни мали надто багато причин бути невдоволеним з нього. Зокрема причиною того невдоволення було те, що князь Ізяслав не зумів зорганізувати оборони проти нової орди, що надтягнула на місце печенігів. По відході печенігів за ними слідом посувалася орда торків, імовірно слабша багато за печенігів, на яку в свою чергу тисла зі сходу войовнича численна орда куманів-половців. Українські князі зібравшись розбили торків і тим улегшили посування половців, які появилися на південних кордонах 1062. Отже власне протиставитися цій орді половецькій не зміг Ізяслав, а коли по невдалому бою кияни зажадали, щоб князь видав їм зброю і коней, щоб вирушити назустріч половцям — Ізяслав відмовився задовольнити їхнє жадання, що й привело до відвертого повстання. Молодші князі разом з киянами два рази виганяли Ізяслава і він двічі, по довшому часі, за допомогою поляків, вертався. Брат Ізяслава, Всеволод відібрав землі своїх небожів і вони провадили з ним довгу і завзяту боротьбу.

Все це, звичайно, ослабило Україну і вело до розпаду великої імперії.

Вправді зібралися, як вже було сказано, всі землі імперії в руках старших братів, але це «збирання» (примусове) тягнулося надто довго і тому вже почали виразно виступати непорозуміння між трьома старшими братами, чи, краще ска-

зати, між двома старшими братами і київським великим князем Ізяславом.

Року 1073 два брати Святослав і Всеволод рушили на Ізяслава і той мусів утікати. Київським великим князем став Святослав. Святослав мав значно більший вплив на перебіг подій і безперечно стремів до самовладства, та до боротьби з Всеволодом не дійшло, бо Ізяслав втік в Польщу і, заручившись допомогою польського короля Болеслава Сміливого, пробував відновити збройну боротьбу. Однак польські війська не змогли одержати рішучих успіхів і рік по тому прийшло до миру, а потім і до союзу Болеслава зі Святославом. Ізяслав же, від якого поляки одержали за свою «допомогу» дуже багато грошей і клейнодів, подався до німецького імператора Генріха IV, від якого сподівався допомоги. Але Генріх IV мав свої клопоти і тому його «допомога» обмежилася до дипломатичної інтервенції у Святослава, яка не дала жодних наслідків, хіба лише ті, що посол привіз від Святослава стільки дарунків, золота, оздоб, золототканих одягів і клейнодів, що, як запевняв хроніст того часу Лямберт, ще «ніхто не пригадує собі, щоб хтось такі багатства раніше привозив до Німеччини».

Ізяслав швидко зорієнтувався, що допомоги від Генріха йому не буде і тому послав ще свого сина до папи Григорія VII, який був запеклим ворогом імператора, рівнож просити допомоги, а може хотів, щоб папа вплинув на Болеслава, польського короля. Але й це звертання не дало наслідків крім двох буль.

Однак всі ці заходи Ізяслава стримували Святослава від спроб відібрати решту земель імперії Ярослава від Всеволода аж до часу, коли всім тим плянам поклала край смерть Святослава.

Коротке панування Святослава не залишило по собі слідів, лише хіба згадка про негативне до нього ставлення киян, а зокрема ігумена печерського Теодосія, який виступив проти Святослава, твердячи, що «не по правді» він вчинив з Ізяславом, відбираючи у нього владу і землі. Щойно згодом Теодосій став ліпше ставитися до Святослава, дозволив його поминати підчас служби Божої. На таку зміну відношення вплинуло певно те, що Святослав побудував у Києві церкву св. Симеона, обдарував Печерську Лавру та наказав перепи-

сати для нього збірник відомий під назвою «Святославового збірника» (1073 р.), а три роки пізніше складено було для бібліотеки князя ще другого збірника, до якого увійшли уривки з численних книг.

Помер Святослав наслідком невдалої операції, якою думав позбутися хвороби.

Негайно по смерті Святослава до Київа прибув Всеволод і став великим князем київським, давши своєму синові Володимирові (Мономаху) Чернигів.

Тимчасом Ізяслав, з польським військом, яке йому дав Болеслав, рушив на Київ. Йому на зустріч виступив з військом Всеволод, але, не бажаючи пробувати військового щастя, склав з Ізяславом угоду, наслідком якої втретє вернув Ізяслав до Київа і став княжити. Ліпші однак землі виторгував собі Всеволод, проти якого виступили усунуті Святославичі на спілку з половцями. Ізяслав на просьбу Всеволода поспішив з допомогою і поліг у бою. Поховали його в Києві дуже урочисто, бо кияни поставилися до нього з великою симпатією, яка була наслідком того, що Ізяслав загинув в ообороні того самого брата, який на спілку зі Святославом його самого перед тим вигнав із Київа.

Після смерті Ізяслава Всеволод стає великим князем Київським, обєднавши в своїх руках більшу частину земель, що належали до імперії Ярослава, меншу ж частину дав синам Ізяслава.

Та протягом цілого свого п'ятилітнього князювання мав Всеволод безнастанні війни з князями-ізгоями. Порядок завведений Ярославом що-до поділу влади між синами, як ми бачимо, не вдержався. Непорозуміння почалися зараз же по смерті Ярослава Мудрого.

Тому ж, що сини князя, який вмирав, лишаячи дітей сиротами, усувалися звичайно старшими братами, які захоплювали собі їхні землі й лишалися без спадщини — вони одержали за Всеволода назву князів-ізгоїв.

Ставши повнолітними вони починали боротьбу за батькову спадщину, а коли їм не вдавалося добитися її повороту — найчастіше втікали до Тмутарокані, де назбиралося тоді досить багато князів-ізгоїв.

Спроби цих князів-ізгоїв, часто за допомогою половців, звернути собі втрачені волості, поруч з війнами між стар-

шими синами Ярослава, про які була мова, руйнували землю і ослаблювали міць могутньої перед тим київської імперії. Міжусобні війни, в яких нерозумно брали участь наші вороги, ослабили український нарід, дезорганізували державне господарське і культурне життя, підважували ідею залежності від Великого князя Київського усіх земель імперії.

Всеволодові в його боротьбі з князями-ізгоями і з половцями допомагав (а то й заступав) син його Володимир Мономах.

А, як на це вказують і літописні виразні окремі згадки так і принагідні, — половці за тих часів безустанно нападали на всі українські землі і нищили їх немилосердно.

За князювання Всеволода починає жити своїм окремим життям Галичина. Всеволод був одружений з візантійською царівною, а донька його, яка вийшла заміж за саксонського маркграфа, повдовівши вийшла заміж за імператора Генриха IV. Подружжя було дуже нещасливе і ця справа потім розглядалася на соборі в Констанці. Один син Всеволода був одружений з донькою англійського короля Геральда. Другий син був одружений з донькою шведського короля.

Що-до внутрішньої політики Всеволода то лише можемо нагадати собі нарікання літопису на те, що князь добирав собі поганих дорадників та що за його князювання надзвичайно зросло хабарництво та всякі зловживання. Його самого вихваляє літопис за моральне життя та побожність, а син його Володимир згадує те, що батько вивчив п'ять мов.

Помер Всеволод в 1093 році.

ІХ

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ.

По смерті Всеволода міг відразу перебрати в свої руки владу син його — Володимир Мономах, який був під цю пору у Києві. Але Володимир Мономах був не лише енергійним і здібним князем, але й був добрим політиком та людиною,

яка відзначалася побожністю і керувалася приписами християнської моралі. Все це разом вплинуло певно на те, що він зробив інакше: він послав посла до князя Святополка сказати йому, щоб ішов перебрати князювання в Київ, як спадщину по батькові, а сам Володимир Мономах перейшов до Чернигова.

Цей період панування Святополка далі був періодом княжих усобиць, які поладити було майже неможливо не тільки тому, що спадкоємців-Ярославичів та їхніх синів було більше, ніж волостей, але й тому, що доконані попередню зловживання в спадкуванні тих волостей привели до появи князів-ізгоїв та доконувані старшими синами Ярослава «переділи» створили величезну плутанину, яку не можна було розплутати навіть в тому випадку, коли б хто із князів мав таку силу і владу, що міг би примусити решту князів до послуху.

Міжусобиці не лише привели до фактичного розпаду імперії на малі держави, але й до збіднення населення, занепаду торгівлі і зміцнення половців, які поволі майже опанували сколонізовані за Ярослава землі над Россю та стали появлюватися навіть в околицях Київа.

Князі ж ізгої не раз самі наводили половців у ролі своїх спільників на українські землі і таким чином вказували їм шляхи, якими можна діставатися на ті землі. Звичайно і населення і окремі князі пробували збройно виступати проти напасників, але половці більші напади доконували великими силами.

Вже в 1093 році половці у великій силі рушили в Україну і князь Святополк, попросивши ще допомоги у Володимира Мономаха, разом рушили проти них, але половці в бою на південь від річки Стугни одержали перемогу і після неї кинулися спустошити землі Київщини.

У слідуєчому році князь Олег син Святослава навів половців під Чернігів і примусив Володимира Мономаха після завзятої оборони, відступити йому Чернігів. Ще рік пізніше — знова рушили половці кількома загонами, частина їх напала на сам Київ, а частина почала облогу Персяслава. Ні одні ні другі не осягнули своєї мети, але половецька загроза стала такою, що пекучою konieczністю стало припинити внутрішню боротьбу і кинути всі сили на половців.

Виникла тому ідея скликати зїзд князів і дійти до порозуміння, яке нарешті припинило б міжусобну боротьбу. Затримка була лише повязана з небажанням князя Олега, прозваного за безнастанні напади на інших князів «Гореславичом», взяти участь у ньому. Коли нарешті по кількох поразках він згодився, ухвалено було скликати зїзд в 1097 р. коло Київа.

Ініціаторами зїзду були князі: Володимир Мономах і Святослав (Київський), а сам зїзд відбувся в околицях Любчого озера.

Тут було постановлено, щоб кожен князь сидів на своїй батьківщині, та щоб не було сварок між князями і щоб усі сили скерувати на боротьбу з половцями; князі-ізгої також одержали уділ. Однак це все не дало спокою і згоди, бо зараз же по скінченню зїзду Святополк з Давидом схопили й осліпили князя Василька Тербовельського.

Зате цей зїзд мав інше далекосягле значіння — на ньому висунуто нову ідею, ідею поділу «спільного майна» — держави між князів на стало.

Від цього часу наступає певна зміна в свідомості зукраїнованого цілком варяжського українського князівського роду. Князі — володарі Київської князівської держави починаючи від Володимира Великого, були вже частково по крові і у великій мірі по культурі — українцями, що вязали себе зі столицею імперії — Київом. Будучи українцями, вони однак «почували себе вдома» в усіх землях імперії, незалежно від того, хто їх населює, цілком так, як поляк за Польщі 1920—39 року «почував себе вдома» на західніх українських землях (Львів, Луцьк) і на білоруських (Вильно), не зважаючи на те, що населення тих земель не лише різнилося національно, культурно і визнанево та не брало участі в будові польської держави, але й ненавиділо поляків.

Звичайно, князі розглядали цілу державу — «Землю Руську» як свою власність, як родинну спадщину та діяли вони все ж рахуючися не лише зі своєю дружиною, але й бажаннями та інтересами «луччих людей» своєї землі; отже так і українські впливові кола брали участь в політичному життю імперії.

За Ярослава Мудрого, безумовно, українці вже мали цілковиту перевагу при дворі князя, будучи за Володимира

Великого дуже впливовим чинником. За наступників Ярославів той чи інший князь міг (хоча про таке немає жодних даних), правлячи протягом певного часу князівством Суздальським, внодобати якого москвина і вивезти його зі собою (навіть на керуюче становище), але це не міняло картини — князь далі чувся спадкоємцем цілої Київської Держави, не думаючи про її національний склад, але завдяки своєму оточенню і певним культурним моментам, будучи, як ми вже казали князем українським в самій своїй істоті, діяв далі так, як українець. Зрештою кровно такий князь був споріднений з українським народом і через подружні зв'язки.

Щойно по ухвалі цього з'їзду, князь, якому припав «уділ» з неукраїнським населенням, починав вязати свої інтереси, майбутнє свого роду лише з цею землею, з «уділом». Тут потроху його оточення не лише тратило свій український характер, але й доповнювалося автохтонами та ставало національно чужим Україні.

За тих часів, самозрозуміло, ніхто не висував теорії, що паном держави є нація, то були часи феодалізму. А проте, без теорії, без самоусвідомлення національна стихія робила своє і князі починають після ухвали З'їзду з часом по іншому думати і діяти. Не треба забувати, що нація є явище не лише «ідеологічне», але глибоко органічне, природне.

Ще (з огляду на такий стан) не говорилося тоді і не писалося про українців, як одно ціле, але етнічні групи українські і московські фактично існували, були відмежовані культурно і у власній підсвідомості. Ця підсвідомість діяла так само добре, а інколи й краще, як теоретично усвідомлена ідея.

Отже тому в згаданій постанові цього з'їзду коло Любчого озера треба шукати також причини помосковлення тої галузі українського князівського роду, з якої вийшов Андрей Боголюбський (від московського слова Боголюбово — назва села, в якому мав свій замок і де любив жити), що очолив і дав зовнішній вияв старій, московсько-українській ворожнечі, закінчуючи перший етап українсько-московської боротьби.

Природно однак, що ухвали З'їзду не могли відразу поділити імперію (і не це мали на меті), а натиск половців при-

силував знова князів на коротко об'єднатися під проводом Володимира Мономаха і Святополка. Але, безперечно, що власне Володимир Мономах особливо наполягав — на konieczности скерувати головну увагу на боротьбу з половцями.

Року 1103 об'єднані сили українських князів рушили на південь до порогів, а від Хортиці повернули на схід і в столиці річки Самари відбувся бій з половецькими військами. Половці були побиті, полягло в бою багато половецьких старшин. Тоді ж вивели українські війська зі степів невелику кількість торків та печенігів, які свого часу признали зверхність половців і лишилися під їх владою.

Виведених торків і печенігів оселено на прикордонних землях.

Це однак не спинило половців. Два роки пізніше вже читаємо про нові їхні грабункові наскоки на наші землі. Як правило, по такому нападі князівські дружини рушали в погоню і де-коли гналися за нападниками сотні кілометрів. Але це не помагало. Року 1109 послав Володимир Мономах війська нищити половецькі кочовища і тоді мало бути знищено їх багато і «взято тисяча веж».

А року 1111 Володимир Мономах разом з іншими князями нашими зорганізували великий похід в степи, дійшли аж до Дінця, зайняли два міста, але половців не знайшли. Щойно вертаючись зустріли спочатку менше половецьке військо, яке було розбите, а потім — великі половецькі сили. По важкому й довгому бою українські війська здобули рішучу перемогу. Здобули тоді багато невільників, майна ріжного, коней та худоби і вкриті славою вернулися на свою землю.

Цей похід зробив велике вражіння на наші народні маси, які були всею душею за активну боротьбу з половцями. Наші літописи з захопленням пишуть про походи на половців року 1103 і 1111 та про головного організатора і вождя — Володимира Мономаха. Ці походи забезпечили Володимирові Мономаху не лише Київський престіл, але й змогу об'єднати в своїх руках усі майже землі Володимира Великого і Ярослава Мудрого та славу у нащадків.

Йому боротьба з половцями здобула таку популярність, що по смерті Святополка кияни зробили Володимира Мономаха своїм князем (1115—1125).

Володимир Мономах був надзвичайно відважний, діяльний та милосердний, а до того й талановитий володар.

Князі Святополка кияне не любили не лише за його внутрішню політику, але й за грошолобство і використання кожної нагоди для особистого збагачення. Святополк брав участь у різких спекулятивних операціях заможних кол Кієва, з окрема підчас міжусобної війни за Волинь, коли скупився доміє соли з Галичини, брав участь у спекуляціях сіллю та підкручуваннях цін на сіль. Мало того! Коли, як подіє «Патерик», чернець Київо-Печерської Лаври Прохор почав надурно роздавати народу сіль, здобуту, як каже «Патерик», чудом з поселу, то Святополк у порозумінню зі спекулянтами відібрав у нього сіль і унеможливив безплатну роздачу соли, яка дійшла до височезної ціни.

Участь у таких операціях і підтримка лихварства (проти якого виступала церква) та взагалі здиетва, спричинилися до вибуху народнього гніву негайно по смерті Святополка. А що, як це завжди буває, такий стихійний вибух вилився у безпосередню акцію, то кияни почали розбивати двори і грабувати майно княжих вищих урядовців, таких, як тисяцький Путятя, соцький та лихварів, а в першу чергу — жидів, які займалися спекулятивною торгівлею та лихварством і мали підтримку (безперечно не безінтересовну) Святополка та його вищих урядовців. Ці розрухи почали приймати надто поважні розміри і тому посольство киян благало популярного серед народу князя Володимира Мономаха прийти як найскорше, зайняти Київський престіл («стіл») і припинити розрухи. Той факт, що Володимир Мономах не дав відразу своєї згоди, впарі з виданими ним потім законами, скерованими до оборони бідніших верств, та, що до нього приходили вдруге з тим же проханням, дозволяє припускати, що Володимир Мономах поставив боярам і заможнішому міщанству якісь свої умови. Літопис пише, що друге посольство звертало увагу князя на те, що коли він негайно не прийде, то станеться багато зла, можуть, мовляв пограбувати «ятров твою» — вдову Святополкову і «будеш отвіт імил, княже» як-що розграбують не лише жидів та двори бояр «оже і ті монастирі розграблять».

Безперечно монастирям за тих часів не загрожувало жодне пограбування, лише ті слова були вжиті, як аргумент,

який узасаднював погрозу відповідальности перед Богом вразі дальшого зволікання.

Володимир Мономах прихилився до просьби киян і прибув до Київа і перебрав владу в свої руки року 1113.

По встановленню ладу Володимир Мономах скликав на Берестові в Київі нараду, в якій взяли участь дружинники, тисяцькі деяких міст, а також заступник князя чернигівського Олега, на якій розглянуто було ряд суспільних питань і винесено ряд постанов.

Треба думати, що власне ті рішення і були покладені в основу правних статей, які стали відомі під назвою «Устава Володимира» та увійшли до збірок стародавнього нашого права під назвою «Правда Ярославичів». Цей «Устав» зменшував висоту дозволених відсотків при позичках, вважаючи за такі 25% річно. У випадкові, коли хтось протягом двох років платив по 50% річно — той звільнявся на далі від плачення відсотків, а коли хтось платив по 50% три роки — уважався вільним від будь яких грошових зобов'язань.

Цей же «Устав» давав право «закупові», який раніше за спробу втікти перетворювався в раба, право піти скаржитися на свого пана князеві і дозволяв рівнож піти на заробітки з метою заробити гроші й сплатити борг та стати таким чином вільною цілком людиною. Рівно ж передбачалася відповідальність господаря за безпідставне побиття «закупа» і визначалася докладніше відповідальність «закупа» за збитки спричинені ним майну його пана.

Ці всі статті були значним кроком вперед по лінії оборони найбідніших верств населення перед визиском і утисками та безперечно відповідали поглядам, які ширила наша християнська церква.

Тут треба при цій нагоді підкреслити, що за тих часів українська православна церква мала досить великий додатній вплив на життя нашого народу і була не лише сіячем освіти, але працювала над злагодженням звичаїв, підвищенням моралі і нераз забирала голос, домагаючися припинення усобиць або звільнення того чи іншого ув'язненого князя та боронила життя ув'язнених.

Володимир Мономах був людиною і побожною і надзвичайно читаною та сам був визначним письменником. Його де-які твори, що чудом доховалися, як напр. «Повість про

осліплення теребовельського князя Василька», «Повість про боротьбу за Київ між Ольговичами і Мономаховичами», «Послання до Олега» та «Поучення дітям» показують, що мав він не аби-який літературний хист, вироблені моральні засади та глибину думки.

В руках Володимира Мономаха об'єднується більшість земель імперії Ярослава Мудрого і він не лише теоретично, але фактично є великим князем, якого беззастережно мають слухати усі князі київської імперії.

Володимир Мономах зміцнив знову політичну єдність імперії і князі були йому послухні. Він вимагав від князів «во всьому послушати» та «приходити когда тя позову», а за непослух карав Володимир негайно і рішуче.

За спробу непослуху, напр., відібрав Мономах волость у мінського князя Гліба, а самого його заарештував і привіз до Києва, де той незабаром помер. Рівно ж не потерпів Володимир і непослуху володимиро-волинського князя Ярослава. І князі бачили, що їх сваволі великий князь не потерпить і корилися йому.

Останні роки князювання Володимира Мономаха були часами, коли припинилися князівські усобиці, а половці не важилися нападати на наші землі. Впарі з тим зросло міжнародне значення Київської держави і престиж її володаря — Володимира Мономаха, що й відмічає літописець словами «его же слух проїзиде по всім странам, найпаче же бі страшен поганим».

В році 1116 вислав Володимир Мономах військо під проводом свого вояводи на Дунай у зв'язку зі спробою свого зятя - - Льва Діогена, претендента на візантійський трон, захопити землі Болгарії. Лев Діоген зайняв кілька міст і в боях загинув, отже Володимир Мономах мав намір затримати ті міста під своєю владою, але це не вдалося. Взагалі ж Володимир Мономах утримував добрі стосунки як з Візантією так і з рядом інших західніх держав. Ці зв'язки були як політичного так і економічного характеру і, як завжди буває, закріплювалися подружніми зв'язками.

Володимир Мономах був сам, як ми знаємо, одружений з англійською королівною, син його Мстислав — зі шведською королівною, донька Мстислава (внучка Мономаха) одружилася з норвежським королем Сігурдом, а друга — з дан-

ським принцом. Донька Мономаха Евфимія була дружиною угорського короля Коломана.

Таким чином київська князівська імперія за панування Мономаха знова досягла свого попереднього значення і сили, а впарі з тим швидко загоїлися рани одержані від половецьких набігів. Зростало багатство країни, розросталися монастирі, росла культура і мистецтво.

В цьому періоді знова не може бути мови про будь-яку активну участь московських племен (вятичів) у політичному, економічному, релігійному чи культурному життю київської імперії. Напр. у Любечському з'їзді брали участь князі: київський, переяславський, чернігівський, володимир-волинський, теребовельський та смоленський. Ці князі діяли, звичайно, в порозумінню зі значнішими людьми свого оточення, але серед нього не зустрічаємо ще московських предків з племен, які заселяли околиці Мурома, Ростова, Владіміра, Суздаля і т. д. Серед найближчих людей князя смоленського могли бути кривичі, це б то предки білорусів, але не московські предки. Ми знаємо, що Володимир Мономах був певний час князем чернігівським, знаємо, що, як він сам вичислив, зробив протягом свого винятково діяльного життя 83 більших подорожей, а проте відзначив, як спеціально заслуговуючу на увагу свою подорож на московські землі, про яку пише: «первое к Ростову ідох сквозь вятичі (перше йшов до Ростова крізь землю вятичів). Ідучи цим шляхом він мусив пройти лісовими нетрями та нездалими лісовими «дорогами» яких 900 кілометрів, а коли б ішов туди не «крізь вятичі» тільки тим шляхом водним, яким туди доводилося їздити, то довелось б йому зробити коло 1250 кілометрів чи й більше. Але той короткий шлях був важчий і небезпечний навіть для відважного князя та його дружини і робився «легким» тільки для московських істориків, коли їм було треба приписувати московським племенам співучасть у творенні та життю київської князівської імперії!

Тимчасом у дійсності власне московські племена лише формально і то дуже неміцно були пов'язані з київською державою, не раз намагалися відірватися від неї цілком і стояли далеко від її політичного і культурного життя.

Закінчуючи короткий огляд князювання Володимира Мономаха, мусимо нагадати, що вятичами рядили на місцях їх-

ні місцеві князі і що власне Володимир Мономах згадує «А в вятічі ходихом на дві зими; на Ходоту і на його сина». Отже і Мономаху доводилося мати до діла з московськими повстанцями та приборкувати московські племена. Згадані два походи були останньою спробою цілковито підпорядкувати московські племена Київу.

Помер Володимир Мономах на 73 році життя в 1126 році.

Зараз же по смерті батька перебрав у свої руки владу його старший син Мстислав.

Князювання Мстислава було так немов би продовження Мономахового, хоча безперечно панував він тільки менше ніж у половині батьківських земель, в решті ж сиділи його брати та інші князі.

Але всі князі слухаються цього великого князя, беруть участь у його походах, а коли полоцькі князі не послухалися, Мстислав змусив їх військовою силою до покори і складення присяги, якої вони однак не додержали і на заклик Мстислава прийти з військом для участі в поході на половців не з'явилися. Тоді він вислав на них військо, заарештував п'ятох князів з їх родинами і вислав на заслання до Царгорода.

На загал за його князювання не було більших міжусобиць, а непорозуміння він полагоджував по справедливості.

Мстислав рівнож провадив війни з ворогами імперії. Року 1130 він посилав своє військо на половців, які почали були виявляти де-яку активність. Цей похід закінчився цілковитим успіхом. Власне в першу чергу за оборону київської імперії від зовнішніх ворогів зве наш літопис і Мономаха і його сина Мстислава — «великими» («...се бо Мстислав великий насліди отця свого Володимера Мономаха великого. Володимир сам собою постоя на Дону і многа пота утер за землю Рускую, а Мстислав мужа свої посла, загна половці за Дон і за Волгу за Яік і тако ізбавя Бог Рускую землю от поганих» (Літопис Іпатського списа).

Крім того Мстислав ходив з великим військом на литовців, але литовці не відважилися ставити спротив, лише коли вертав Мстислав з походу, напали на його задню сторожу, яка складалася з киян і пошарпали їх.

Помер князь Мстислав року 1132 чи 1133 (літописні джерела розходяться) і з його смертю кінчається період розцві-

ту відновленої зусиллями й мудрою політикою його батька Київської імперії, об'єднаної знова під міцною рукою великих князів Київських.

Часи існування Київської імперії, в організації та зміцненню якої крім українських племен певну роль (здебільшого пасивну) відігравали ще білоруси (кривичі) та новгородські словіни, але жодної участі не брали племена московські, заслуговують на те, щоб хоча коротко згадати про блискучий розвиток за тих часів економічного життя, культури та мистецтва.

Про економічний розвиток свідчить у першу чергу зріст міст та їх числа. Літописні джерела згадують, коли мова йде про IX—X вік, лише 20 міст, але в XI віці вже зростає їх число до 80, а до кінця панування Мстислава згадується ще додатково 87 міст. Отже разом мало би бути при кінці існування імперії не менше ніж 167 міст. Кажемо не менше — бо літопис не подає повного їх спису, лише їх принагідно згадує, отже можливо, що кілька міст не було нагоди літопису згадати. Але за те могли бути названі і не міста у властивому розумінню, а замки. Величезна більшість тих міст була розташована на українських землях. Серед них розмірами і численністю мешканців вирізнялися такі міста, як Київ, Чернігів, Переяслав, Володимир-Волинський, Галич, Вишгород, Білгород та інші.

Протягом згаданого часу вони зростали, поширювались, прикрашувалися монументальними будовами.

Ми вже цитували свідчення Тітмара Мерзебурзького, на якого Київ зробив величезне враження і який писав, що він має «понад 400 церков, вісім базарів і незлічену кількість народу». Наш літопис свідчить, що в Києві було 600 церков. Що ж до кількості населення, то обчислюють його вчені приблизно на яких 30—31 тисяч за часів Мстислава, а треба нагадати, що найбільше місто середньовічного світу — Лондон мало 40 тисяч мешканців.

У містах були розвинені різні ремесла, а також було багато купців, при чому на ринках більших міст окремим родам купецтва були виділені спеціальні ряди. Великі міста: Київ, Чернігів — мали окремі дільниці для чужинецьких купців, які мали де-коли навіть свої церкви. Це вказує на великий закордонний торг.

Є вказівки в літописах на існування ремісничих об'єднань (у Вишгороді).

Існували купецькі об'єднання (напр. купці «гречники», це б то такі, що торгували з Візантією).

У Києві та інших більших містах князі та визначніші бояри жили в мурованих палацах, часто двох-поверхових, прикрашених різними різьбленими гзимсами, фресками і т. д. Величаві церкви і монастирі того періоду збереглися до нині.

З описів податків знаємо, що були в містах так звані «містники» і «городники». Це були свого роду інженери, що завідували будовою і направою міських укріплень, мостів і т. п., які одержували досить значні винагороди за працю.

Дуже поширене було, на жаль, лихварство, проти якого навіть виголошувались проповіді.

На чолі держави стояв великий князь, який, як і у всіх феодальних державах, був правним власником усіх земель держави і мав юридично усю повноту військової, законодавчої і адміністративно-судової влади. Йому підлягала дружина, яка поділялася на старшу й молодшу. Старша дружина складалася з «кращих мужів» і бояр князя, а молодша — з «отроків». Численність дружини не була надто велика і завжди підчас війни доповнювалася «воями» та дружинами залежних від великого князя князів.

Церков православна, починаючи від Ярослава Мудрого, починає боротьбу за визволення з під візантійського впливу (митрополит Іларіон). В рямцях цієї акції слід розглядати і канонізацію власних святих.

Велику роллю відігравали монастирі в ділянці не тільки прищеплювання християнської моралі, але й ширення освіти.

Оскільки мова про ширення освіти, то слід нагадати, що визначніші князі засновували школи для навчання дітей визначніших громадян, крім того церква також вишколювала духовенство і навчала молодь. Але існувало й індивідуальне навчання так, напр., донька чернігівського князя Михайла одержала освіту у чернігівського боярина Федора, який мав навчати її всієї грецької мудрости. Рівно ж знаємо, що існували за тих часів бібліотеки так би мовити «державні» і приватні. Перша ж така «державна» бібліотека була заснована Ярославом Мудрим у 1037 році.

Тут мусимо знова нагадати, що московські племена не брали участі як у релігійному так і в культурному життю київської імперії. Українські племена були охрещені в 988 році, а московські племена не були християнами ще й в першій половині XII століття. Самозрозуміло, це мусіло мати великий вплив і на стан освіти, на поширення письменности. У цілковитій згоді з тим стоїть і поширення книжки. Перша бібліотека була заснована в Києві в році 1037, а перша бібліотека на московських землях у Владімірі на Клязьмі була заснована щойно в 1217 році, це б то 180 років пізніше!

Звичайно освіта, а з окрема знання, в Україні мало, подібно як і в решті середньовічного світу, релігійне забарвлення. Однак рівень освіти не відрізнявся надто від рівня її у Візантії.

Київським письменникам і вченим були відомі бодай в уривках твори Сократа, Пітагора, Плятона, Геродота, Тукидіда, Ксенофонта, Плютарха та інших. Природно, що великою популярністю користувалися твори Іоана Дамаскіна, Амартола, Никифора, Малали, Гамартола та інш. Захоплювалися наші предки і полемічною літературою на теми пов'язані з поділом християнської церкви на східню і західню, а також полемічними творами скерованими проти жидівської релігії.

Природничі знання вправді були на низькому рівні. В таких популярних книжках як хоч-би «Фізіолог», «Шестоднев» чи твір Козьми Індікоплова є надто багато фантазії, але ми мусимо їх порівнювати з подібними працями тодішніми інших народів, що б правильно їх оцінити. Можемо наприклад порівнювати їх із писаними для сина Карла Великого — Пипіна його вчителем Алькуїном, підручниками й творами і тоді побачимо, що наша освіта не стояла під жодним оглядом нижче. Ось уривок з такого підручника:

«Пипін: «Що таке літера?» — Алькуїн: «Сторож історії». Пипін: «Що таке слово?» Алькуїн: «Зрадник душі». Пипін: «Що таке голова?» Алькуїн: «Верх тіла» і т. д.

Рівнож не можемо промовчати існування багатой творчости, яка на жаль, до нас не доховалася і ми маємо нині лише нечисленні її залишки. В тих же писаних пам'ятках і джерелах, які збереглися до наших днів, маємо згадки про багатьох письменників, яких не тільки твори, але навіть

назви тих творів не збереглися. Причиною того було варварське зруйнування Київа москвинами, пограбовання його, а потім те чого не знищили москвини те докінчили татари. Те ж, що лишилося чи для нас чи для пізніших переписувачів збереглося в маленьких монастирях чи й церковцях у глухих закутках імперії.

На закінчення цього огляду освіти слід підкреслити, що під культурним оглядом Київська імперія належала до найбільш передових країн тодішнього світу.

Такі ж твори як наші «біліни», як чудове «Слово про похід Ігоря», літописи, «Моленіє» належать до скарбів людського духа і не поступаються в нічому подібним творам західних авторів.

Х

РОЗПАД КИЇВСЬКОЇ ІМПЕРІЇ Й ОСЛАБЛЕННЯ КИЇВА ТА КОНСОЛІДАЦІЯ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. ДОЛЯ КИЇВА ПО РОЗПАДІ ІМПЕРІЇ

Попереду ми вже звертали увагу на висунуту на Любечському зїзді ідею сталого повязання окремих князівських родин з тими землями, які під ту пору припали їм та на її шкідливість для майбутнього київської імперії.

Звичайно, ця нова ідея не могла так відразу змінити спосіб думання наших князів і загалу, але вона все ж поволі впливала на їх свідомість, а ріжні непорозуміння і міжусобиці, впарі з ослабленням Київа, сприяли її зміцненню.

Лише індивідуальні прикмети Мономаха та Мстислава затримали перемогу цієї ідеї.

По смерті Мстислава стає згідно з волею Мономаха київським великим князем наступний по старшинству брат Мстислава — Ярополк.

Ярополк не відзначався конечною для володаря за тих обставин твердістю і послідовністю. Це була людина яка завжди воліла компроміс аніж боротьбу і тому він не спромігся виконати волю Мономаха, який хотів, щоб по смерті бездітного Ярополка великокняжий стіл перейшов до старшого сина Мстислава. Спроба Ярополка забезпечити Київ за старшим сином Мстислава, коли зустрілася зі спротивом молодших братів Ярополка, була не здійснена. Ярополк пішов з ними в цій справі на компроміс. Ця поступливість не тільки не дала позитивних наслідків, але навпаки — вона, виявивши брак рішучості і твердості в поступованню великого князя, заохотила удільних князів до самочинного полагоджування своїх суперечок і бажань. І знову імперія фактично розпалася на частини і між князями почалася безупинна боротьба, міжусобні війни і то за участю половців!

Ці міжусобиці, які були в першу чергу наслідком численности княжих родин, з чого впливали ті ускладнення при розділі спадщини, які вже самі штовхали на шлях збройного розв'язання заплутаних справ, були одною з поважних причин ослаблення київської імперії, однак були ще й інші причини.

Хоча Володимир Мономах розбив досить ґрунтовно половців, а потім не раз завдавали їм ряд важких ударів його наступники, хоча українцям пощастило все ж на яких 80 кілометрів пересунути на схід свої кордони, хоча ще й далі йшла торгівля з греками Дніпром, яку намагалися українські князі підтримати та забезпечити від половецьких нападів, — проте цей торг зменшувався, як з причини сталої загрожености шляху, так і з причини зменшення експанзивної сили самої Візантії. Візантії самій загрожували турки і вона була в тому стані, що 60—70 років пізніше змогли хрестоносці здобути сам Царгород і заснувати там Латинське царство!

Все згадане нищило економічні основи могутности Київської імперії та зменшувало значення Київа. Безнастанні ж війни з половцями нищили живу силу українську, а тим самим ослаблювали державно-творчий елемент імперії.

Половці в ролі «союзників» тих чи інших князів, нападали на українські землі, а в першу чергу Київщину, грабу-

вали доробок українців, а рівнож вбивали або забирали в полон людей.

Князі тимчасом зводили свої порахунки, керуючися особистими інтересами і ще за життя Ярополка, Мономахового сина, імперія Київська фактично розпалася на малі князівства, а князі вели між собою війни з запалом вартим ліпшого застосовання. Зі смертю ж Ярополка (1139) рік) становище це ще погіршилося, бо почалася боротьба за Київ.

Під цю пору на історичній арені можна помітити перші рухи москвинів, які до того часу, як знаємо, участі в життю Київської імперії не брали. Тому мусимо дещо ухилитися і зясувати бодай в загальних рисах появу цього нового чинника, який виступає в XII столітті на просторах східної Європи.

Початки московської державности треба віднести на період після зїзду на Любчому озері (1097 р.), бо щойно після того зїзду «суждальський» князь з київської династії, мусить, втративши надію перейти до іншого князівства, вязати свою долю з долею Суждаля. Протягом найближчих п'ятидесяти років ця галузь династії Рюриковичів обмосковлюється і створюється біля неї коло людей, які вважають лише суждальську землю своєю батьківщиною і так виникають початки московської держави.

Та про цей процес не лише не хочуть московські історики згадувати, але й розуміючи, що оперти загарбання чужої імперії Київської імперії на одній назві «Русь» неможливо, бо того не лише є замало, але й відомо вченим, що сама Московщина прийняла грецьку форму назви «Русь», як назву для московської імперії щойно в 1713 році та що проти привласнення цієї назви протестували тоді де-які великі європейські держави, а тому московські історики, розповівши на самім початку про вигадану групу «східних словянських племен» (і там згадавши також вятичів) більше про вятичів майже не згадують, а змушують в догоду своїм імперіялістичним плянам українців (яких вони звичайно звуть просто «східними слов'янами») стати... *предками* москвинів!

Ранійше московські історики йшли ще далі та теорія Соболевського (цілковитого переходу населення київської держави на північний схід і заселення укр. земель людьми ціл-

ком іншої раси) давно упала, але основна ідея (переселення) в зміненій формі живе до нині.

Московський історик Ключевський (а за ним і інші) намагаються, спираючися на те, що на тих московських землях повстало ряд міст з назвами такими як і на Україні, безуспішно доводити наче б то дуже велика частина українського населення перебігла в XI–XII віках на Московщину.

Щоб показати наочно оскільки взагалі непевні подібні міркування московських істориків наводимо приклад: існувало на Україні аж три «Звенигороди». Два — в Галичині, а один на Правобережжі на захід від Києва. Один з галицьких Звенигородів згадується в році 1086, другий у XII столітті, а той на Правобережній Україні — в році 1097. Ні один з тих Звенигородів не був загрожений ні від половців, ні від печенігів. Отже цілком фантастичним би було припущення, що в XI–XII столітті мешканці одного з них чи і всіх трьох чогось мали б «втікати» аж... під Москву, бо приблизно 30 кілометрів на захід від Москви, на річці Москві є також Звенигород. А власне на самому факті існування міст з однаковою назвою в Україні й на Московщині будують історики московські (не виключаючи й Ключевського) своє твердження про «перехід населення Київської Русі на північ», який мав би сприяти зросту московських князівств.

При цьому московські історики одночасно зменшують, а то й промовчують факт надзвичайного зросту під ту пору населення в Галичині й Володимиро-Волинсько-Холмській землі. Крім того, не звертаючи належної уваги, або навмисно не роблячи висновків з факту *великої різниці культур*, яка була помітна в тому часі між населенням Суждальщини з одного боку і населенням Київщини, Волині, Холмщини, Галичини, це б то України — з другого боку, фальсифікують московські історики свідомо історію. Це тим більше слід підкреслити, що про ту різницю культур вони знають і пишуть (напр. той же Ключевській «Кієвская і Московская Русь», Арістов «Промышленность Старой Руси» і ін.). Проф. Ключевській навіть з наївним виглядом дивується, чому, мовляв напр. люде, які, живучи на Україні, чудово вміли мурувати церкви, «переселившись» (згідно з вимогою московської теорії) раптом «забули» як це робити, як зрештою «забули» й багато інших річей.

Говорячи про це «переселення» московські історики люблять забувати про те, що численне плем'я вятичів вже до XI віку так сколонізувало фінську землю, що напр. у Ростові в XI віці був лише один «Чудський кінець» (передмістя замешкале фінським племенем «Чудь») та ті фіни, вже засвоїли були *словянську* віру, котру спільно з вятічами боронили перед натиском християнства. Рівно ж люблять московські історики забувати, що їхня земля була вже взагалі досить густо заселена.

Проф. Ключевській до того ж промовчує також, що літопис не раз виразно оповідає як саме повстали міста на Суждальщині: їх будували не «переселенці», отже вони не могли дати їм назви, а тільки будували князі, що з власної ініціативи, обравши догідне місце, наказували на ньому ставити «город» та будувати церкву. Князь, який походив з Київського роду (і в ту пору ще не акліматизувався на Московщині), самозрозуміло хотів у себе мати «свій» Переяслав, «свій» Києвець і т. д. бо ці назви нагадували йому Україну.

Так, наприклад, літопис оповідає, як легендарний Кий, вертає з Царгороду «ідушо єму вспять, приїде к Дунаєві і возлюбі місто, і срубі градок мал... і донині наречуть дунайці городище Києвець».

Подібно, згідно з літописом повстало де-кілька міст. «В літо 991 Володимир заложив град Білгород... і много людей сведе в онь», Під роком 992 оповідається, як князь Володимир «заложив город і наречі Переяславль». Знова під роком 1091 «Святополк повеле рубити город на Витчеві холму, в своє ім'я нарек Святополч» і т. д. і т. д.

Пізніше знова бували випадки, коли уже навіть обмосковлені князі також будували щось на зразок того, що їм заїмпонувало в чужій українській землі. Правильність тут сказаного нами і штучність спроб московських істориків спекулювати на тотожності де-яких географічних назв України з назвами, що зустрічаються на московських землях, підтверджує в переконуючий спосіб хоч би такий факт: московський князь Андрей Боголюбський, що як відомо, не любив України, тільки свою Московщину, що ніколи не «переселявся» з України туди, що зруйнував Київ — *збудував у московському місті Владімірі «золоті ворота» на зразок київських.*

Не кожен будову зроблену з князівської волі відмічає літописець, але коли записував багато подібних випадків, то завжди з того запису було ясно, що як ініціатором будови бував, так і назву давав князь, а не населення. Отже, де-які спільні назви міст доводять лише те, що ми й так знаємо, а саме, що московські князі були з роду князів київських. Таке походження майже всіх назв на Московщині тотожних з назвами Київської України і тому твердження московських вчених про переселення не може бути підперте цим (єдиним) аргументом.

Жодні аналогії з повстанням міст у Півн. Америці де їх справді будували *колоністи-переселенці* і вони ж їм давали ім'я, тут не до речі.

Але для московських істориків ця теорія «переселення» остільки потрібна, що вони не надто журяться її неузасадненістю, бо лише і тільки завдяки цій фантастичній теорії, міг собі дозволити проф. Ключевській написати слідує:

«Головна маса російського (чит. московського) народу відступивши перед непосильними зовнішніми небезпеками з дніпровського південного заходу до Оки і верхньої Волги, там збрала свої розбиті сили, зміцніла в лісах центральної Росії (!) врятувала свою народність і озброївши її силою згуртованої держави знова прийшла на Дніпровський південний захід, щоб врятувати залишену там слабку частину руського народу від чужоземного ярма і впливу»* (проф. Ключевській, «Курс російської історії», в українському перекладі, т. I, стор. 248, видання 1938 року).

Наведена цитата доводить, що «теорія» переселення населення українських земель на Московщину має бути свого роду «аскурацією» від небезпеки, яка загрожує москвинам з боку більш уважних людей, які можуть легко помітити, що в будові київської імперії *московські племена не приймали жодної участі.*

Як же було в дійсності? Як повстав московський нарід?

В дійсності, звичайно, про переселення з Київщини на московські землі не може бути й мови! Цьому перечить не лише

* Сказано тут в розумінні «московського», пояснення до слова «російського» — мос.

уже висловлене міркування (безпідставність твердження), але й де-які дані цілого ряду наук, з окрема археології, антропології, етнографії, історії культури, історії права, про які вже була мова.

Московські землі були давніше землями фінськими, серед фінських племен розселилось, прибувши з великим спізненням до східньої Європи, словянське племінне об'єднання відоме під назвою вятчів.

Ряд назв річок і місцевостей в Московщині є безперечно фінські (всі назви, які кінчаються на «ва», що значить по фінськи вода, назва ж Ока значить по фінськи — ріка і т. д.) все це доводить разом зі свідченнями з літописів, що Московщина була густо заселена фінами. Московські ж предки словянського походження (вятчі) колонізували цю країну ще до поширення християнства і змішались з фінським населенням, при чому згадки про частину цього мішаного населення Ростовщини, що ставила київській владі опір і потім втікла від хрещення, пробившись силою в сусідню Волзьську Болгарію, заселену також угро-фінами. Під цією релігійною боротьбою крилася і національна (українсько-московська).

Москвинів отже ніщо не вязало (ні походження, ні звичаї, ні мова) з українськими племенами, а тому *могли би* їх об'єднати лише спільні економічно-політичні інтереси, *але таких не було* і тому власне московські племена вперто намагалися відірватися і визволитись з під чужої їм влади українських князів.

З факту «механічної» (початково лише формальної) приналежності до київської «руської» імперії, приналежності, яку доводилося українцям утримувати силою зброї, не можна робити тих висновків, які роблять москвини. Коли б такої приналежності вистарчало, слід би було уважати за співтворців Київської держави та нашої культури не лише московські племена, але й фінські, такі як Меря, Чудь, Мордва і т. д.

Ми вже звертали увагу на те, що один з найвизначніших українських князів — Володимир Мономах, людина освічена і значна (мати його була дочкою візантійського імператора, сестра за німецьким імператором, а сам він був одружений з дочкою англійського короля) мусів знова, двічі ходити

походом на московсько-суздальські землі. Таким чином майже протягом всього часу існування сильної київської імперії — москвини боролися проти неї.

Щойно Володимир Мономах забезпечує владу династії Рюриковичів на московсько-суздальських землях, а тим самим українську зверхність.

Як бачимо, укріпилися Київські князі на московських землях щойно при кінці XI і початку XII віку і тоді ж почало там ширитися християнство.

Але до того прийшло аж по десятиох війнах (шість разів підбивано і чотири рази ліквідовано повстання), ведених протягом князівської доби нашої історії (тут не враховано тих війн, в яких москвини виступали як нападники по ослабленню Києва, а саме 1149, 1150, 1154, 1159, 1169 і 1174).

Хоча Любечський з'їзд був величезним ударом по ідеї цілості української імперії, але високо обдаровані володарі українські на якийсь час задержали цілість імперії. Такими володарями був Мономах та його син і наступник Мстислав (1125—1132).

Однак і вони не могли стримати майбутнього розпаду імперії, який був наслідком у першу чергу виснаження сил центрально-українських земель у боротьбі з кочовиками.

Тоді як українська держава знемагала в боротьбі з половцями та у власних міжусобицях, людність її убожіла внаслідок ступневого занепаду торгівлі, завмирання торговельних шляхів і ослаблення політичного та економічного Візантії — у московських князівствах, у тій далекій імперській провінції, яку захищали від половців українські полки, а також ще і далі малопрохідні ліси, накопичувалися сили.

Князі суздальські по 1097 році «зростаються» з того землею і починають, як і населення Московщини, з нехиттю, а то й ненавистю дивитись на Україну. Вправді, початково суздальським князям ще не приходить до голови думка знищення самого Києва, як центру імперії, лише бажають вони самі опанувати Київську імперію, як колись варвари — Рим, залишаючи столицю в Києві, з тим однак, що в тому Києві вже мали рядити вони — «суздальці» і вони ж мали стояти в Україні залогом по важливіших стратегічних пунктах.

Треба сказати, що по смерті Мстислава велася запекла боротьба за становище великого князя, яке було пов'язане з

княжінням у Києві. Претенденти до того становища — князі з роду Рюриковичів (де-коли за активною участю київських мешканців) кілька разів видирали один одному столицю, але це були війни династичні і тому, коли навіть кияни брали в них участь (напр. в 1147—48), то вони виступали проти *прибічників* нелюбого князя, або проти своїх же городян (напр., проти київського боярина — княжого тіуна Ратші), але всі ті претенденти на гідність великого князя *не руйнували* Києва, не трактували киян, як населення здобутої землі, а те населення не трактувало дружинників князя, як окупантів. Звичайно, ця боротьба ослабила Київ та підірвала великокняжий авторитет і міць імперії. Наслідком того ослаблення Києва було те, що в 1149 році московський князь (тоді столицею московських земель був Суздаль) Юрій Долгорукий, який встиг акліматизуватися на Московщині, вирішив, спираючись на москвинів, які зростали на силі, скористатися ослабленням імперської влади і захопити столицю та з неї керувати імперією.

Природно він утворив з цією метою цілу коаліцію з менших московських князів і, використовуючи родинні звязки і егоїстичні пляни де-яких інших, почав боротьбу проти київського князя Ізяслава, що спирався на підтримку українських князів. Головну роль у коаліції створеній Юрієм Долгоруком відігравав він сам з своїми «суждальцями».

Йому вдалося на коротко захопити Київ у 1149 році. В місті він розмістив свої «суждальські» (московські) війська, але успіхи української коаліції, якій допомагали кияни, змусили москвинів утікати з міста.

Тут варто згадати, що кияни, вигнавши рештки московських військ, які були розбиті українськими князями поза Києвом, самі спалили Городець (укріплений замок), щоб, колиб військове щастя відвернулося від нас, чужинці-москалі не мали де розмістити безпечно свої війська.

В році 1150 знова вдається москвинам захопити Київ і пограбувати його мешканців. Однак і цим разом москвини в Києві не вдержалися.

Щойно в 1154 році по смерті українського великого князя Ізяслава вдалося їм знова, в третє, опанувати Київ і тоді вони втрималися в ньому аж до смерті московського князя Юрія Долгорукого, яка наступила в 1159 році.

Панування Юрія Долгорукого мало виразний характер чужо-національної окупації. В усіх важливіших пунктах стояли «суждальські» (московські) залоги, а у Вишгороді, що прикривав Київ від заходу, посадив князь Юрій Долгорукий свого сина Андрея. В місті урядували «суждальці», спираючись на сильну московську (суждальську) залого, яка стояла у відбудованому Городці (твердиня Київська). Українське населення Київщини ненавиділо москвинів і мріяло про визволення з під їхньої влади. Чисто національна антипатія українців не до Юрія, як такого, а до москвинів *взагалі*, відбилася в тім як наш літописець описує суждальців, а описуючи їх, зве їх «зажерливими», «загребущими» й «причепливими».

Це вперше наш літописець спинається не на характеристики князя, що захопив Київ, тільки тих чужинців, на яких трималася його влада і в інтересі яких він діяв. Перед цим боротьба йшла між своїми князями і тому не було мови про їх війська, хіба що то були наймані або спроваджені.

Смерть першого окупанта, що заволодів по кількох невдалих спробах Києвом, викликала в Києві загальну радість і населення вирішило скористатися з того і повстало як один.

Літописець наш свідомий був національного характеру боротьби і описав це повстання не як повстання проти князя (чи його спадкоємця) лише як повстання проти москвинів («суждальців»). Українці винищують позбавлені проводу московські залоги не лише в столиці, але й по інших містах, ось як про це пише дослівно літописець: «Ізбивахуть *суждальці* по городом і по селам, а товар їх грабляче».*

Московські недобитки, як рівнож і син князя московського — Андрей, мусіли втікати в свою Московщину. Андрей оселився у новозбудованому замку в селі Боголюбово недалеко Владіміра над Клязьмою (звідси й назва Андрей Боголюбській).

Ще перебуваючи у Вишгороді, він бачив, з якою зненавистю ставилися українці до москвинів і сам дивився на українців як на чужий йому нарід. Мало того, він бачив на влас-

* «Перебивали суждальців по городах і по селам, а майно їхне грабували».

нкий посварив Рюрика з Романом, щоб чужими руками докінчити те, що було dokonane суздальцями в 1169 році та знищити також те, що за той час було відбудоване.

Що ж до згадки про «війська Мстислава», які мали в 1146 році грабувати Київ, то в ній справді надто багато, як на історію, фантазії. По перше: підчас той у Києві (і коло Києва) не було жодних «військ Мстислава», ані самого Мстислава, тільки тоді «здобув» Київ без бою, на запрошення киян, князь Ізяслав. Кияне отже тоді повстали проти князя Ігоря, і в рямцях того повстання чи розрухів, були розграбовані двори де-яких особливо ненависних їм бояр — прихильників та урядовців князя Ігоря. Постраждали і де-які монастирі, які певно брали якусь участь у громадсько-політичній боротьбі.

З наведеного ясно, що «дипломатична» увага названих «Нарисів із стародавньої історії УРСР» є тільки дуже невдалою спробою приховати правду і затемнити цілу справу.

Для людини, що не знає добре історії східної Європи й тому вірить московським вигадкам, зокрема про існування вигаданої ними «древне-руської народности», звичайно, здаватиметься зруйнування і розграбовання Києва, палення київських церков, забирання в полон жінок та вирізування населення і т. п. — «якимось винятковим фактом» і не переконають його запевнення авторів цитованих «Нарисів», що то «нормальне явище для феодалних війн», ведених між собою феодалами того ж народу. Але для людини, яка знає правду про київську князівську державу й про справжні взаємини між тою українською державою та московськими слов'яно-фінськими племенами і так не здаватиметься dokonane суздальцями жодним «винятковим фактом»! Всесвітня історія знає багато «фактів», коли війська чужого, ворожого народу (а тим паче народу перед тим залежного від даної держави), здобуваючи столицю ненависної їм держави, заховуються подібно до москалів у 1169 році. Тут треба нагадати, що не раз вже згадуваний московський історик Ключевський, назвав здобуття і зруйнування Києва «першим виступом великоруського племені на історичній арені». І власне тому, що це був виступ ворожого народу, советський історик, шукаючи за аналогіями, спромігся знайти лише один подібний «факт» — а саме поруйнування і пограбован-

ня Києва dokonane цілою половецькою ордою, ордою народу, що був запеклим ворогом українського народу!

Однак, як впливає з порівняння опису цих двох аналогічних подій, опису, що належить перу людини добре обізнаної з цими подіями — київського літописця, то половці не спромоглися всеж dokonati такого руйнування, якого dokonali москалі!

То була (1169 рік) вже чотирнайцята за князівської доби збройна зустріч українсько-московська (таким чином припадала пересічно одна українсько-московська війна на кожних 30 років «Київського князівського періоду», який за московськими твердженнями мав бути наче б то «спільним»).

Столиця Київської держави — Київ, був, як ми вже писали, великим і багатим містом.

Після зруйнування Києва московським князем Андреем Боголюбським, як стверджує літопис, татарам не було що вже грабувати».

А зараз же по появі татар, за словами сучасника, Київ був уже «мізерним містом», у якому «залишилося не більше 200 будинків». Цей занепад звичайно не стався відразу, лише по зруйнуванню москвинами міста (після кількарязового їхнього «господарювання») він зійшов до стану провінційного міста, запепадав ступнево, а татари лише закінчили недокінчене москвинами.

Зруйнувавши так столицю української імперії створеної Олегом, Святославом, Володимиром Великим і Ярославом Мудрим — московський князь залишив у зруйнованому місті своїм намісником князя Глеба Юревича.

Але плян московського («суздальського») князя керувати імперією з московських земель, зліквідувавши Київ, йому не вдалося здійснити. З одного боку діяла звичка уважати Київ столицею, а з другого — не могли українці і після зруйнування Києва зректися своєї керуючої ролі й перетворитися відразу в населення окупованої колонії.

Московські історики люблять про цю боротьбу або цілком не згадувати, або, промовчуючи літописні свідчення, намагаються представити її тільки як династичну боротьбу, щоб потім приписати не лише зруйнування Києва, але й імперії — татарам.

ні очі антимосковське повстання й прийшов до переконання, що, навіть спираючись на московські озброєні відділи, не вдасться москвинам вдержатися в Києві. Він і його московське оточення вирішило спробувати керувати імперією з Московщини, однак для цього треба було цілковито знищити ворожу їм столицю, може не так, як знищив Рим Картагену, але в кожному разі так, щоб Київ раз на завжди втратив своє значення й перетворився в убоге провінціальне місто, а колицка і центр імперії — українська земля — у «далеку провінцію», керовану з Владіміра — нової столиці московських земель і . . . імперії. Такі пляни мав Андрей Боголюбській та його дорадники, які почали підготовлятися до їх реалізації.

Року 1169 ще раз рушають об'єднані московські війська (суздальці, муромці, та рязанці) під проводом суздальського князя Андрея Боголюбського і здобувають, після зламання зведеного спротиву, — Київ.

Про те, як москвини (що звуть нині себе «руські») руйнували столицю Київської князівської української руської держави, не будемо оповідати самі, а не міняючи жодної літери, відпишемо з Іпатського списку Початкового Літопису.

Ось що пише літопис:

«Взять же бисть Київ місяца марта в 8, в второї неділи поста в середу і грабиша до два дні весь град, Подолеє і Гору і монастирі і Софью і Десятинную Богородицю і не бисть помилуваніє нікому же ні откуда же, церквам горящим, крестьяном убиваемом, другим вяжемим, жени ведоми биша в плін, розлучаєми нужею от мужей своїх; младенци ридяху, зряше матерей своїх і взята імінья множество і церкви обнажиша іконами і книгами і ризами і колокола ізнесоша всі Смольняне і Суздальці . . . і вся святині взята і зажжен бисть і монастир Печерский . . . і бисть в Києві на всіх чоловіцех стнаніє, і туга і скорб не утешімая і слези непрестаньніє». («Літопис по Іпатському списку» ст. 373, С. П. 1871 р.).

В перекладі це буде: «Здобутий же Київ був місяця березня 8 дня, на другому тижні посту у середу, грабували протягом двох днів усе місто, Поділ і Гору і монастирі і Софію і Десятинну Богородицю і не було милосердя до нікого, ні звідки. Церкви горіли, християн убивано, інших звязувано, жінок забирали в полон, відривали їх силою від їхніх

чоловіків; малі діти ридали бачучи матерей своїх і було заграбовано силу майна і обдерто церкви, загарбавши образи, і книги і ризи і дзвони поздіймали всі смоленці і суждальці . . . і всі святощі забрано і підпалений був монастир Печерський . . . і стояв у Києві стогін людський і обхопила всіх туга та скорбота невтишима і сльози безупинні».

Цікаво тут же відмітити, що *московський* літописець («Лаврентьєвський список») про це саме пише цілком інакше, він пише, що «поможе Бог і Свята Богородица, і отня і дедня молитва» московському князю доконати такого «славного» вчинку («сеґо-же не било нікогдаже!»). Отже почування суждальського літописця впливають зі свідомости людини *іншої*, ворожої Україні, нації, яка захоплена досі небувалою московською перемогою і знуцанням над ворожою столицею.

Щоб затерти національний характер нищення Києва Андреем Боголюбським, видані Академією Наук УРСР «Нариси стародавньої історії Української Р.С.Р.» (Київ 1959) на стор. 570 «дипломатично» пишуть зараз же після опису поруйнування й пограбування москалями Києва (в 1169 р.) таке:

«Розгром Києва військами Боголюбського в історичній науці нерідко зображається якимось винятковим фактом, що не має собі подібних . . . поведінка військ Боголюбського в Києві не є винятком. Так, напр., діяло в Києві військо Мстислава в 1146 році, коли воно грабувало двори київської знаті і монастирі. Пізніше, у 1203 р., війська Рюрика Ростиславича грабували Поділ і Гору і церкви і монастирі».

На перший погляд наведені слова виглядають як переконуючий важливий доказ, але . . . але в дійсності цей «доказ» обчислений на незнання історії та історичних джерел!

У 1203 році справді Рюрик Ростиславич напав на Київ, але як пише літописець «з всею половецькою землею» і власне *половці* так пограбували чужий і ворожий їм Київ. Однак то лише *суздальський* літопис, який взагалі нічого не згадав на властивому місці про те, що суздальці руйнували й грабували Київ, оповідаючи під роком 1203 про пограбування підчас нападу князя Рюрика Ростиславича, уважав вигідним докладніше згадати про це.

Та слід у цьому випадку нагадати собі, що інспіратором того нападу на Київ був Всеволод — князь *суздальський*,

Глсба Юревіча дуже швидко вигнав з Київа волинський князь Мстислав Ізяславович. Та й він там не втримався — союзники московського князя змусили його уступитися.

По ньому кілька місяців князував Володимир Мстиславович, та його знова заступив намісник Андрея Боголюбського — Роман Ростиславич (1171—1172), якого однак дуже швидко усунув Андрей Боголюбський, тому що він йому не догодив. Призначив Андрей Боголюбський на його місце свого брата Всеволода, кияни однак не хотіли слухатися московського князя і звернулись за підтримкою до українських удільних князів. Це викликало новий похід Андрея Боголюбського (1173) на Київ; він вів зі собою до 50 тисяч самих москвинів та ще численних союзників. Укріплені пригороди Київа обложило московське військо і довго провадило облогу, але по кількох місяцях мусіло відступити і відійти ні з чим.

Та українські князі не могли дійти до згоди що-до особи, яка має князувати в Київі і кінчилося тим, що... звернулись до того ж Андрея Боголюбського з проською настановити князя. Цей факт вказує, в яку безодню пониження скотилася українська київська держава! Само по собі це прохання вказує на цілковитий розклад керуючої верстви могутньої ще до недавна держави.

Андрей Боголюбський втративши військо, мусів втікати до себе на Суждальщину, де того ж року був убитий змовниками з числа власних підданих. Андрея Боголюбського вбили його прибічники на чолі з Петром Кучковим, а потім меканці Боголюбова розграбували княжий двір і двори його посадників і тіунів. Так закінчилася ця українсько-московська війна.

Після цього став київським князем за згодою інших князів українських князь Святослав, але ті князі *позбавили його всіх київських волостей*, лишивши йому саме місто та... порожній титул «Великого Князя»!

Святослав відзначався досить великими здібностями і патріотизмом, але він не мав потрібної сили щоб справді бути великим князем і таким фактично не був та й імперії вже не існувало. Час його панування (від 1181 до 1194 року) *не можемо вважати часом відродження чи відновлення знищеної москвинами Київської держави.*

То вже не була Володимирова держава — то був лише міраж. Святослав же — був тінню, що лише титулом без значення нагадував могутніх князів Київських. На час його князювання припадають успішні походи князів на половців і власне ці походи *створили ілюзію* у народа й літописця, що воскресла Київська держава. В дійсності ж однак ті походи були життєвою konieczністю, їх необхідність розуміли не лише удільні князі, але й широкі народні маси. Були ті походи висловом колективного бажання народу і згоди заінтересованих у тому князів, а не волі чи авторитету київського князя.

По його смерті став київським князем смоленський князь Рюрик Ростиславович за мовчазною згодою інших князів, яких уже не цікавив Київ. Але московський князь Всеволод ріжними інтригами розсварив князів і волинський князь Роман без бою зайняв Київ, та, як ми вже казали, в дійсності *не існувало* Київської держави як такої, а Київ — вже не був столицею імперії тільки просто містом без політичного значення, тому Роман призначив до Київа свого намісника.

Хоча Київ втратив своє економічне значіння і не міг підвестися з руїни до попереднього стану, однак ще якийсь час тривала боротьба між галицько-волинськими і чернігівськими князями за володіння цим містом, яку намагався використати смоленський князь — Рюрик.

У 1203 році за намовою московського князя напав вигнаний звідтам Рюрик *разом з половцями* — своїми спільниками — половецькими ордами Кончака і Данила Кобяковича. Половці пограбували Київ. Вчинок Рюрика буде зрозумілим, коли ми собі пригадаємо, що Рюрик був смоленським князем і Україна була йому чужа. Це властиво московський князь Всеволод зруйнував Київ руками смоленського князя Рюрика.

Цей Рюрик протягом кількох літ сім разів захоплював Київ і кожного разу змушений був з нього втікати. Одного разу навіть Роман, рушивши на Київ, погодився лишити там князем Рюрика, як свого намісника, але потім його арештував і постриг у ченці і на бажання Всеволода (щоб підчас війни на заході мати спокій на сході) зробив своїм намісником сина Рюрикового Ростислава.

Де-хто думає, що спільний похід українських князів проти татар, який закінчився поразкою на Калці, свідчить про те, що така Київська держава існувала і голос великого князя київського не був пустим звуком. Та таке може здатися лише людям не знайомим з обставинами, в яких був організований той похід.

Тоді «великим князем» Київським був Мстислав, але в дійсності не він був ініціатором того походу. Не зважаючи на титул «Великого князя», князі з ним не рахувалися.

Справа ж походу проти татар виглядала так:

Татари появилися на півночі Кавказу, напали на половців і половецький хан звернувся до Мстислава Галицького, з якого голосом рахувалися українські князі значно більше, ніж з Мстиславом Київським. З ініціативи Мстислава Галицького був скликаний піід українських князів до Київа і на тому пііді Мстислав Галицький добився ухвали виступити спільно на допомогу половцям. Тоді ж ухвалено запросити і московських князів узяти участь у поході. Та московські князі не спішилися допомогти українським князям і їхня «допомога» вже після поразки на Калці щойно наспіла до Чернигова і звідти повернула назад.

Святослав Галицький не тільки не хотів слухатися т. зв. «великого князя», але й з іншими князями не рахувався і то він підчас походу того почав на власну руку боеві операції проти татар, переправивши свої війська через Калку і зробив це навіть без попередження інших! У поході рівнож брали участь і половецькі хани. То був спільний виступ «союзників» і тільки!

Отже коли порівняємо все сказане і з окрема фактичну ролю «Київського Великого Князя» хоча б з часами Володимира Мономаха — то побачимо, що не маємо найменших підстав добачати в тому поході акцію не існуювщої вже тоді київської держави. Вистачить нагадати собі хоч би, що коли менській князь Гліб не послухав наказу Володимира Мономаха, той негайно ж за кару відібрав у нього волость. І це було законно, бо ж не дурно Святослав Чернигівський твердив, що є законом: «коли завинить князь — то волостью має бути караний».

За існування Київської держави великий князь Київський міг покарати неслухняного князя, але по 1149 році ні один з київських «великих князів», або просто «князів Київських» того зробити не міг! Він не мав жодної влади і жодного впливу. Він просто був одним із удільних князів. Ким були по 1149 році київські князі, найкраще зясують подані далі числа.

Протягом 94 років (від 1146 до 1240) змінювалися в Київі князі 45 разів, а побували там в цьому часі князями 23 князі! Коли виключити князювання Святослава (13) років то властиво тих 44 зміни припадають на період 81 року, це б то пересічно на одно «князювання» випадає менше 2 років, а князі ті були фактично лише місцевими, київськими князями.

Треба абсолютно втратити здатність логічно думати, щоб приписувати татарам зруйнування Київської держави!

Факти доводять, що ту державу зруйнували москвини, скориставшись її ослабленням, про причини якого ми говорили на своєму місці.

По зруйнуванню татарами Київа загальна картина політичної ролі Київа змінилась дуже й дуже мало.

У 1238 році був київським князем чернигівський князь Михайло Всеволодович, що, почувши про появу татар, того ж року виїхав до Угорщини. Київ захопив смоленський князь Ростислав Мстиславович, але його вигнав звідтам Данило Галицький, який поставив у Київі намісником тисяцького, воеводу Дмитра і доручив йому укріпити місто і боронити від татар, а сам поїхав в Угорщину з метою втягнути в боротьбу з татарами угорського короля.

Коли татари по довгій облозі (кілька місяців) врешті здобули Київ, що героїчно боронився, і поруйнували та пограбували його — вони покинули Київ, а в 1243 році, своєму васалові й помічникові — московському князеві віддали його в управу, а він призначив туди свого воеводу.

У 1245 році їхав до Золотої Орди Данило Галицький через Київ. Там властиво не було жодної влади і князь Данило, спинившись в Київі, довго радився з ігуменом Видубецького монастиря. Вернувшись від Батия почав князь Данило привертати під свою владу землі Поділля й Київ-

щини. Але його війська, які рушили на Київ, татари розбили на Горині.

Та й після того протягом ряду літ змагалися галицькі князі з татарами за Київ і Київщину, з якою удержували стало звички.

Року 1249 віддали татари Київ в управу московському князю Александру Невському, який рівнож обмежився до призначення свого воеводи. Від 1263 року управляє Київом брат Александра Невського — Ярослав, а від 1271 року керували ним за згодою татар різні князі.

У році 1362 заволоділи Київом, вигнавши звідтам татар, литовці.

У 1399 році татари пробували заволодіти Київом, але князи відбилися. У 1438 році повстала під зверхністю литовською удільне князівство київське, яке потім, разом з Литвою, приєднане було до Польщі.

З наведеного видно, що 1) Київська держава перестала існувати в 1150—69 році, 2) Татари в 1240 р. зруйнували лише ще раз (після москвинів) Київ, але не Київську державу, якої вже давно не існувало, 3) Західні українські князівства були пов'язані зв'язками релігійними, культурними і ідеологічними з Київськими землями з року 1238 аж до року 1352, коли то Галичина, після отруїння її боярами останнього короля і 12 літ підвладного існування дісталася безпосередньо в склад польської держави. До того часу галицькі королі теоретично визнавали зверхність тих самих татар, яким підлягав Київ, 4) Незважаючи на залежність від 1352 року Галичини від Польщі, а решти українських земель від Литви — з огляду на зєднання Польщі й Литви в одну державу — населення Галичини й решта українських земель жили майже одним життям і спільним фронтом боролося з польським натиском та з натиском католицизму. 5) Щойно після відновлення Української державности Богданом Хмельницьким і зміцнення впливів московських на Лівобережжі починають витворюватися ледви помітні різниці між Галичиною й Київщиною, які поглиблювалися ще й тим, що на Лівобережжі унія була цілковито зліквідована, а в Галичині поляки використали унію для ліквідації православія, хоча Львівське Успенське Брацтво ще до року 1702 було православним, а скит Манявський — до 1785 року.

Щойно після поділу Польщі і загарбання Галичини Австро-Угорщиною, а земель на схід від Збруча — Московщиною, починають творитися де-які незначні різниці між українцями східних земель і Галичиною. 6) Пересування дати повстання тих різниць на 1240 рік є не лише водою на московський млин, але й злочинним викопуванням «Ідеологічного Збруча».

XI

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА

Волинські і галицькі землі ще до зруйнування москвинами Києва починають багатіти, а населення їх починає збільшуватися. Одною з причин зросту економічної і політичної ваги Волині є те, що половці не дошкуляли Волині своїми нападами (занотовано один лише напад половців). Напади ж Литви та литовського племені «ятвягів» почалися щойно з кінцем XII віку. Отже природно, що населення південно-східних земель України, шукаючи більш спокійного щиття, ще до упадку Київської імперії, почало переселюватися на захід і південний захід і тим самим сприяти розцвіту і зміцненню тих земель.

Князь Володимирко (1124—1153) поклав перші підвалини зросту галицької держави і переніс свою столицю до Галича.

Початково князі, що володіли Галичиною уважали себе залежними від князів київських, а Галичину уважали частиною київської імперії, землею «руською» і тому, напр., в літопису під 1092 роком Василько, говорячи про свою боротьбу з поляками, каже, що він «мстив руську землю».

Галицький князь Володимирко в 1142 році також визнає виразно свою залежність від київського великого князя, але вже під впливом галицьких бояр веде не національну, а регіональну політику, підкопуючися під нього. Року 1144 ви-

повідас послух і київський князь Всеволод мусить йти на нього походом. Після невдалої спроби спротиву Володимирко мусів покоритися, приїхати до табору великого князя, скласти заяву послуху і влатити велику грошеву кару (1200 гривень сріблом).

Під впливом тих же галицьких бояр, які в Галичині набрали надто великої сили і дбали в першу чергу про себе та поширення своєї волости, далі веде Володимирко антинаціональну політику, виступаючи проти київського великого князя і лише смерть Всеволода була причиною, що не дійшло до нового походу проти нього. Таку ж політику продовжував вести Володимирко і проти наступника Всеволода — Ізяслава, накладаючи з москвинами (суздальським князем Юрієм) та з Візантією. Він допоміг московському князеві в 1149 році змусити Ізяслава віддати Київ і Ізяслав щойно в 1151 році знова вертає його собі. Володимирко ж разом з боярами вирішає одружити свого сина Ярослава з дочкою суздальського князя Юрія. Тому зрозумілим є, що Ізяслав двічі намірявся відібрати Галичину від ворохобного князя, йдучи на нього разом з угорським королем. Уникнув Володимирко усунення з князівства обидва рази підкупом дорадників угорського короля. За другим разом навіть склав він урочисту присягу слухатися київського великого князя і додержувати умови, на основі якої він лишився далі галицьким князем. Року 1152 великий князь прислав до нього боярина, що був присутній під час складання присяги, з домаганням виконати присягу. Ту присягу складав Володимирко на хресті св. Стефана, зробленому з хрестного дерева, при чому угорський король остеріг Володимирка, що, коли ту присягу порушить, умре наглою смертю. І ось, коли цей присланий з Київа боярин пригадав князеві Володимиркові його присягу на хресті св. Стефана, Володимирко почав глузувати з присяги і з поважного ставлення до неї боярина. Пару годин пізніше, здоровий перед тим князь Володимирко, переходячи тим місцем, на якому глузував з присяги, раптом похитнувся і впав. Кілька годин по тому його вже не було серед живих.

З огляду на обставини, які супроводили смерть Володимирка, ця смерть зробила на всіх дуже велике вражіння, а син його Ярослав, перебравши негайно владу в свої руки,

послав посла догнати й вернути назад боярина та доручив йому переказати великому князеві, що хоче бути йому за сина і служити йому з усіма своїми полками.

Однак бояри настільки набрали сили, що не лише не допустили Ярослава додержати своїх слів, але й коли Ярослав не хотів жити з нелюбою йому суждальською князівною, схопили Ярослава, спалили на вогнищі як чарівницю його другу жінку — Настасю і змусили його прийняти знов суждальську князівну та підтримувати в усьому суздальського князя. Московський же князь, щоб мати більшу владу над Ярославом тримав у себе в ролі напів-в'язня претендента на Галичину — князя Івана Берладника.

Все це привело до понижуючої залежності від московського князя, яка виявилася хоч би в таких словах літопису:

«Юрій повелі зяті своєму Ярославу Галичському іти нань».

Галицькі ж бояри не були вже лише дорадниками, а властиво вони керували Галичиною як олігархи.

Спалення Настасі, яка походила з боярської родини Чагрових, dokonано було боярами під проводом Константина Сірославича тому, що їм не подобалося, що на князя мала вплив родина Чагрових. Вправді, потім князь Ярослав змусив провідників змови покинути Галич, але все одно не зміг зломити впливу бояр. Після цього галицькі бояри не раз виступали проти своїх князів, укладали змови, кликали чужинців, яким піддавали Галичину і штовхали князів до міжособної боротьби та стало підпомагали московським (суждальським) князям в їх боротьбі проти українського Київа. Відносини Ярослава з жінкою і по 1170 році не покращали, але бояр, звичайно, не цікавили родинні справи як такі, а їх цікавила влада і тому коли довелося остаточно Ользі вернутися до свого Суждаля, бояри на це не реагували.

По смерті Ярослава бояри настановили князем нелюбого Ярославові сина суздальської князівни, але й він не догодив боярській кліці і довелося йому втікати на Угорщину перед змовниками, які покликали володимирського князя — Романа.

Роман прибув до Галича, але не був приготований до боротьби з уграми, які скористалися з нагоди і рушили наче б то в обороні прав князя Володимира, сина Ярослава. Здо-

бувши завдяки зраді бояр без труду Галич, вони заарештували князя Володимира, якого наче б то мали садити на батьківський трон і оголосили володарем Галичини сина угорського короля Андрія, а управу країною передали галицьким боярам, яким дуже подобалася така комбінація.

Коли Роман спробував за допомогою свого тестя, князя Рюрика, здобути Галич, то проти нього виступили разом з уграми галицькі бояри. Але й залежність від угрів боярам не сподобалася і тому вони інтригували і творили змови далі. Вони закликали потайки на княження князя Ростислава, обіцяючи йому підтримку, але тому, що їм хотілося тільки залякати угрів — тої підтримки не дали і князь дістався поранений у полон до угрів, які його за допомогою отруйного зілля позбавили життя. Та жорстоке панування диких угрів викликало все більше невдоволення українських широких мас і, коли Володимир утік з угорської в'язниці і прийшов до Галичини, забезпечившись підтримкою німецького цесаря, разом з польськими військами, угри мусіли покинути Галичину й Володимир року 1189 став знову князем галицьким. Природно, що Володимир зараз же піддався під владу суздальського князя Всеволода, обіцяючи виконувати всі його накази. Так, завдяки галицьким боярам, Галичина була у залежненні від чужинців, спочатку — угрів, а потім — москвинів. По смерті Володимира, який не лишив нащадків, знова виступає на сцену князь Роман, який, по невдачі в Галичині, вернувся на Волинь і успішно керував волинськими землями, маючи підтримку населення.

Галицькі бояри ще від першої половини XII століття вели таку політику, щоб не допустити до тіснішого об'єднання Волині з київськими князями і також, щоб не дати й самій Волині зміцнитися. Волинь, навпаки, аж до упадку Києва не вела своєї окремої політики, а орієнтувалася на Київ. Щойно з упадком Києва починають волинські князі вести самостійну політику і тоді її вістря скеровується в бік Галичини. Ця політика доводить до об'єднання Волині з Галичиною й створення міцної держави, яка має тенденцію заступити Київську державу.

Боярство волинське не відзначалося тими негативними прикметами, що галицьке, економічно ж виростає воно в поважну силу щойно в другій половині XIII віку. Волинське

боярство щиро підтримує князя Романа аж до кінця його життя і підтримує потім його синів.

Князь Роман відзначався своїм розумом, сміливістю і воєвничістю та великою енергією.

Він, забезпечившись підтримкою угрів та поляків, а також згодою німецького короля, рушає зі своїми волинськими полками на Галич і опановує Галичину та перебирає в свої руки владу в Галичі.

Міцною рукою починає князь Роман керувати галицько-волинськими землями, зламавши силу галицького боярства. Він, маючи підтримку своїх волинських бояр і волинських полків, а також симпатії широких мас галицьких, зліквідував галицьку боярську опозицію і позбавив її впливу на політичне життя. Після цього приєднав до галицько-волинської держави більшість київських земель. По війнах же 1201—1204 років став князь Роман фактичним володарем усіх українських земель і тому цілком слушно починають сучасники і літопис титулувати його «самодержцем всієї Русі». Його популярність і авторитет збільшують його успішні походи (1202—1203 рр.) на половців, за які з вдячністю і подивом згадують його навіть візантійські автори. (Хоніат).

Зв'язки з Візантією відновлює Роман в 1200 році, коли його посольство прибуває до Царгороду.

Добрі приятні стосунки усталюються також між Романом і новим угорським королем, Андрієм. Тільки відносини з Польщею псуються і незабаром приходить до війни.

Роман знав, що московські князі вже почали себе уважати гегемонами також земель галицьких і київських, отже Роман так зручно веде політику що-до московського суздальського князя, що незабаром без війни починає вважатися рівнорядним з ним володарем у східній Європі. Добрих стосунків, звичайно, між московським князем і Романом не було і все його поступовання дозволяє припускати, що він готувався до збройної розправи з москвинами.

Держава Романа, якого починають звати «великим», не може аж ніяк трактуватися як «одне з удільних князівств, на які розпалася київська держава», бо вона і розмірами і могутністю займає надто визначне місце в східній Європі. Таке її значення було причиною, чому хоч би новгородський мандрівник з тих часів зве Романа — «Великим князем».

Наш же літописець пише, що Роман «бі цар в Руській землі іже покара половецьку землю і воева на інші страни всі». Немає сумніву, що, коли б Роман пожив довше, він відновив би значення і міць української київської держави, а ціла наша історія могла б піти іншим шляхом.

Та на наше лихо підчас походу на Польщу князя Романа, який виїхав з табору з малою дружиною, обскочили численні вороги і він згинув смертю хоробрих у бою. Сталося це над Вислою коло Завихоста.

Роман Великий залишив глибокий слід у народній свідомості і про нього, зокрема про його походи на половців, складено було багато пісень. Навіть сусідні народи складали про нього пісні, літопис же твердить, що половці лякали його ім'ям своїх дітей, а литовці склали приказку: «Романе, Романе, худим живешні Литвою орещи». В згаданих піснях і легендах виступає Роман Великий як могутній і грізний воюючий.

Слід зазначити, що одною з причин його походу на Польщу було те, що Роман Великий вмішався у боротьбу між Вельфами і Гогенштауфами, яка саме тоді кипіла на Заході. Польща була в союзі з Вельфами.

Можемо рівнож припускати, що Роман Великий хотів забезпечитися від нападу з Заходу підчас боротьби з суждальським князем, яка неухильно прийшла б, але важко сказати чи і в цьому випадкові був конечний той похід на Польщу, який так дорого Україні коштував! Такі князі як Роман не родяться часто і події, які розгорталися зараз же по його смерті можуть бути найкращим доказом того!

Галицькі бояри, що їх примусив Роман Великий сидіти тихо, зараз же підняли голови і почали виявляти активність. Їм, як ми вже на це звертали увагу, залежало лише на захопленню влади з метою використання її для власної користі. Знова окремі боярські родини починають боротьбу за впливи і з цією метою вони садовлять одних князів, інші — обстоюють інших, підкопуються, спроваджують чужинців, організують змови. Майже протягом 40 літ по смерті Романа Великого йде боротьба між спроваджуваними боярами претендентами, яку використовують чужинці в своїх інтересах.

В момент смерті Романа син його Данило мав лише 3 роки. Отже регенткою стає його мати, проти якої зараз же починають інтригувати галицькі бояри. Це дає нагоду угорському королю виступити в ролі опікуна і в Галиччі з'являється велика угорська залога, яка не дає змоги боярам явно виступати. Однак бояри і далі шукають претендентів на владу серед князів та втягають у боротьбу рівнож і сусідів.

Вдова по Романові з малолітнім сином і гуртом найближчих волинських бояр, що підтримували як Романа так і його сина, покидає Галичину, а там владу то захоплює хтось із князів руських спроваджуваних боярами то навіть самі чужинці.

Так, напр., рядив у Галичині угорський воевода Бенедикт з угорською залогою. Дійшло до того, що року 1211 князь Володимир Ігоревич, вернувши знову на княження в Галичу і маючи досить безконечних боярських інтриг, наказав вирізати дуже багато бояр з рядів боярської опозиції (літопис гал.-волинський подає безперечно дуже перебільшене число, яке не заслуговує на довіря, а саме коло 500). Але бояри інтригували далі та укладали змови і безпосередньо по цій річці, власне представник тої галицької боярської партії, яку вигнав був Роман Великий, послав на Угорщину своїх послів кликати на галицький стіл перебувавшого при угорському дворі, малолітнього сина князя Романа — Данила. Знову закипіла боротьба, в якій брали участь і угри і поляки і половці. Спираючися на угрів, ворохобна галицька боярська партія урочисто посадила на князівський стіл малолітнього князя Данила. Угри тоді хотіли вивезти до Угорщини взятих у полон князів Святослава та Романа, але галицькі бояри, підкупивши впливових угрів великими дарунками, добилися передачі тих князів у їх руки, а тоді їх після ріжних знущань повісили! Наведене вказує, до якої міри доходило розбещення боярства і як впала низько ідея князівської зверхності. Це був учинок ще гірший за бунт проти Ярослава Осмомисла та спалення його жінки — Насті. Навіть історія славної коверзуванням шляхти Польщі не знає подібних вчинків.

На чолі того галицького боярства стояв тепер уже відомий зі своїх інтриг і необмеженої жадоби та претензій рід бояр Кормильчичів, який тільки тому спровадив цим разом

Данила, що Данилові було тоді лише 9 років, отже Володимир Кормильчич думав бути регентом. Тому, як лише на звістку про вокняження Данила прибула до Галича його мати з Белза, бояри галицькі змусили її забратися з Галича. Малий Данило з плачем намагався затримати матір і навіть, коли один з бояр силою почав відтягувати коня, на якому він сидів, витяг меча і хотів ним вдарити боярина, але поранив лише боярського коня...

По цьому угорський король знова рушив на Галич, приборкувати боярську сваволю і головного проводиря боярської партії вивезли до Угорщини, але мати Данилова все одно не змогла втриматися, бо як лише угорські війська відійшли, бояри знову підняли голову й покликали нового претендента на княжіння. Це, звичайно, викликало новий угорський похід, перед яким покликаний претендент мусів утікати з Галича.

Тоді знахабнілі до решти галицькі бояри дійшли до того, що оголосили князем боярина Володислава Кормильчича, якого перед тим ще випустив угорський король. Ця, нечувана в Україні, річ викликала загальне обурення. Вправді невдоволене населення, навіть з допомогою де-кого з князів, не змогло вигнати цього претендента, але сам факт цей спричинився до рішучого звороту в угорській політиці супроти Галичини. Досі угри виступали формально наче б то в обороні «правних володарів Галичини» — синів Романа Великого, після ж того, як побачили, що владу явно поважився захопити в свої руки звичайний боярин, змінюють своє поступовання і вирішують спільно з поляками забрати Галичину і настановити її володарем п'ятилітнього сина угорського короля, одруженого на підставі того порозуміння з двохлітньою донькою польського короля. Римський папа, якому угорський король пообіцяв повернути під владу римського папи Галичину, дає не лише згоду на цей шлюб, але й присилає угорському королевенити королівську корону. Та досить скоро прийшло до непорозуміння між уграми й поляками, а панування угрів, які ще більше викликали обурення своєю нагіркою на православне духовенство, викликало явну ненависть населення. Обурення з приводу спроб завести унію було остільки велике, що угорський король не лише наказав припинити всяку акцію в цьому напрямі, але

й не пустив до Галичини папського легата, який їхав з дорученням добитися приїзду єпископів на запланований у Римі на 1215 рік собор.

Ціла угорська політика вкупі з її явно окупаційним характером привела до того, що в Галичині вибухло повстання, а разом з тим рушив на угрів князь Мстислав Мстиславович, що вже перед тим здобув собі за свої молодецькі походи проти москвинів (суждальців) назву «Відважного» («Удалого»). Угри втікли, а з ними й їхні прихильники з посеред бояр.

Мстислав Відважний став князем галицьким.

Тимчасом князь Данило, син Романа Великого, якому тоді вже було 18 років, одружується з донькою Мстислава і починає за підтримкою волинських бояр, вірних дорадників ще його батька, боротьбу за свою волинську спадщину.

Він здобув Берестя і забужські волости. Ці зміни приводять до поновного порозуміння Польщі й Угорщини і нападу угрів на Галичину, доконаного підчас відсутності в Галичині князя Мстислава Відважного. Угорсько-польські війська зайняли Перемишль і рушили на Галич, в якому на прохання Мстислава засів князь Данило. Угри й поляки по невдалій спробі здобути місто разом з відділами галицьких бояр рушили назустріч Мстиславу, а потім звернули на Волинь. Це уможливило уграм захоплення Галича, але похід закінчується невдачою. Рік пізніше Мстислав Відважний розбиває польсько-угорські війська, здобуває Галич і захоплює в полон Коломана, що мав бути галицьким королем і ворохобних бояр. Бояр, які на колінах благають вибачення і присягаються бути вірними, прощає. Звичайно галицькі бояри не змінилися. Вони, а в першу чергу Судислав, намагаються здобути довіря у Мстислава і використовують його для дальших інтриг, зокрема на те, щоб розсварити Мстислава з Данилом. Галицькі ж бояри намовляють Мстислава одружити свою другу доньку з третім сином угорського короля, що звався Андрієм і віддати не Данилові тільки цьому угрові Галичину.

Галицькі бояри далі зраджують свій нарід, далі інтригують, ширять брехні, накладають з уграми і підштовхують Мстислава на вчинки, які ослаблюють його силу і розхилюють владу. Мстислав за їх намовою віддає Перемишля угор-

ському королевичу Андрію, якого двір у Перемишлі стає кублом боярських інтриг, зради і змови. Приводить це до того, що на просьбу Андрія і галицьких бояр рушає його батько — угорський король з угорськими і польськими військами здобувати Галичину! Тоді Мстислав Відважний згадує за покривдженого ним Данила і звертається до нього з проською про допомогу. За допомогою Данилових полків угрів було розбито, сам король угорський мусів тікати і коли б не підступні «поради» боярина Судослава, який потайки накладав з уграми, — певно б не уникнув полону.

А так Мстислав не лише припинив переслідування угрів, але й відновив зносини з угорським королем і на радість бояр галицьких віддав угорському королевичу Андрію — Галич.

Перед своєю смертю Мстислав шкодує свого вчинку і дуже хотів побачитися з Данилом, але галицькі бояри до того не допустили.

Ще перед смертю Мстислава Відважного встиг Данило зібрати в своїх руках майже всі волинські землі і остільки зрости на силі, що став найдужчим князем, з якого словом мусіли числитися сусіди.

Року 1230 князь Данило, вертаючи з походу на Польщу одержав від міщан Галича просьбу прийти і вернути собі землі свого батька. В Галичі тоді панували угри і галицькі бояри на чолі з Судиславом.

Князь Данило приймає запрошення, здобуває Галич, розбиває війська Судислава, захоплює в полон королевича Андрія, але відпускає на Угорщину і Андрія і ворохобних бояр разом з Судиславом, якого «проводять» з Галича міщани градом каміння і прокльонами.

Природно, що бояри й далі разом з уграми пробували відірвати Галичину, укладали змови підкопувалися під Данила і навіть наставляли на його життя. Власне завдяки безнастанним боярським змовам та інтригам боротьба за Галичину тяглася аж до 1245 року, коли нарешті князь Данило у бою під Ярославом одержав блискучу перемогу та захопив у полон проводирів боярства. Цим разом наказав князь Данило покарати смертю зрадника Судислава.

Та ця перемога не надто тішила князя Данила! Становище його було дуже важке, бо татари, здобувши не зважаючи на

героїчний опір Київ, рушили на захід, здобуваючи інші укріплені міста, в яких населення і військо ставили очайдушний спротив. Були вправді і випадки такі, як напр., описаний літописцем, який оповідає, що місто Колодяжин на Случі татари, поставивши 12 машин до розбивання мурів, пробували здобути, однак не могли пробити мурів і не могли взяти місто штурмом. Тоді взялися намовляти мешканців піддатися, а коли тамті послухалися — кинулися перебивати населення, яке мусіло ставити опір на вулицях і на порогах хат. Звичайно, населення вони перебили і місто знищили. Однак, як ми вже казали, більшість міст доводилося їм здобувати у важких боях. Перейшовши через Україну, Угорщину і частину Польщі, татарські сили де-що ослабли і їх вдалося розбити чеським військам. Після цього вони повернули назад і осіли над Волгою на стало та почали організувати з підбитих земель державу. Татарський хан прислав свого посла до князя Данила, який досі ухилявся від визнання татарської зверхності, з жаданням «віддати Галич»... та загрозою вразі відмови татарським походом.

Князь Данило був неприготований до важкої боротьби з татарами. Щоб таку боротьбу розпочати, треба було з одного боку мати багато добре укріплених замків, з певними під кожним оглядом залогами, а з другого... треба було не мати «ворогів втутрішніх» — бояр галицьких, готових кожної хвилини до зради.

Ми вже познайомили читача з рядом негідних вчинків галицьких бояр і будемо ще знайомити, а тому доречним буде дати відповідь на питання: чим можна пояснити властивості галицького боярства?

На нашу думку ці властивості в більшій чи меншій мірі притаманні провідній верстві всякої колонії та далекої провінції. Звернемося для з'ясування цього твердження до прикладу.

Часи Володимира Великого знайшли своє відзеркалення у т. зв. «старінках» чи «билінах» київського циклу, які в епічній формі оспівують героїські вчинки витязів — «багатирів», що гуртуються довкола князя Володимира. Ці епічні пісні наших предків у першу чергу оспівують боротьбу тих витязів зі злом, боротьбу з чужинцями, з представниками поганського світу, з розбійниками, за рідний край, за правду,

за вдів і сиріт, за віру християнську. Всі ті витязі є в більшій чи меншій мірі борцями за ідеальні вартости. Це — репрезентанти імперської влади, це ті, хто творить еліту імперії.

Але є також і «биліни» т. зв. «новгородського циклю», які повстали на далекій периферії імперії, в Новгороді. Герої тих билін є або такі купці, як «Садко багатий гість», або зайдиголови, як Васька Буслаєв, що свою відвагу виявляє в гульні, п'яниченню, а напившись п'яними, на вулицях рідного Новгороду розбивають «осю тележною» голови своїх співгромадян.

Ті «багатирі» вже не служать жодній вищій ідеї, а імперський патріотизм є для них чимсь цілком чужим і невідомим.

Ту ж картину ми побачимо і за часів пізніших, за часів хоч би Ярослава Осмомисла, порівнявши галицьких бояр з київськими. І тоді існує подібна ідеологічна різниця в свідомості дружини й оточення князів київських з одного боку і галицького боярства — з другого.

До тих часів належить епохальний твір старого українського письменства «Слово про похід Ігоря».

Автор цього твору на думку більшості дослідників є типовим представником імперської дружинної верстви і хоча сам, як на це вказує багато подробиць, походить з Чернігівщини, проте твір не лишає сумніву, що він думає «імперськими категоріями». Те, що твір писаний за часів, коли київської імперії вже не існувало, не тільки не суперечить нашому твердженню, а навпаки, засовує чому автор «Слова» з такою поетичною силою намагається оживити магією слова те, що перестало бути реальною дійсністю.

Етнічний момент не відіграє в його свідомості жодної ролі, Як хоч би для сучасного французького патріота італійська Ніцца або для польського патріота українська Холмщина, Волинь чи Галичина — є «їхніми» землями, так і для автора «Слова» всі землі, що належали до імперії Володимира (незалежно від того хто заселяв ті землі, чи слов'яни чи, хоч би, чорні клуьки, навіть ворожа Україні Суждальщина та інші московські землі, є „руською землею”».

Цю землю треба боронити, цю землю треба примножувати, силу її зміцнювати, а славу про неї ширити. Для автора

«Слова» найбільшою вартістю є велич і сила Київської імперії.

В поетичному гіперболізмі, представляючи значно більшою силу і могутність князів імперії, кличе автор і Ярослава Осмомисла галицького і волинських князів Романа та Мстислава і навіть напів-обмосковленого князя Всеволода суздальського — виступати на боротьбу з половцями «за землю руською, за рани Ігореві» — це б то за щось далеке й абстрактне для того, хто живе й думає «провінційальними категоріями», хто, подібно галицьким боярам, уважає тільки власні егоїстичні інтереси та інтереси своєї рідні за найбільші вартости, хто готовий в жертву їм принести інтереси держави, народу, суверенність і волю.

Власне тому галицькі бояри готові були для задоволення своїх дрібних інтересів, дрібних амбіцій служити кожному, хто давав їм змогу те все мати, хоч би і коштом власного народу.

Можна було легко побороти Кормильчичів чи покарати смертю Судислава, але і сотні літ було мало на те, щоб змінити спосіб думання галицьких бояр.

Князь Данило не міг не бачити усієї різниці, яка тоді існувала між хоч би волинським боярством і галицьким, мало того, він намагався опертися на полки рекрутовані з селянства та міщанства, але і це в тих складних міжнародніх обставинах не могло ліквідувати того «внутрішнього ворога». Останній боярський кандидат по поразці втік у Польщу, бояри принишкли, але боротьба з татарами вимагала цілком іншого — тим більше, що московські князі вже кілька літ перед тим пішли на цілковиту співпрацю з татарами і їхнє військо брало участь разом з татарами в поході на Київ.

Московські князі, погодившись щиро з татарською зверхністю, яка не разила москалів, що віддавна стояли в зноснах і певних культурних взаєминах з азійським світом, випрошували собі у татар землі тих князів, які не признавали татарської влади.

Враховуючи все сказане, князь Данило не має іншого шляху як лише, з метою виграти на часі і використати той час для підготовки боротьби з татарами, стиснувши серце поїхати до татарської столиці й визнати над собою татарсь-

ку зверхність. Оборонити Галича він за тих обставин не міг, а татари, звичайно, негайно вислали б на Галич війська якогось претендента, підкріплені своїми військовими силами.

Хан прийняв Данила дуже ласкаво, «надав» йому, як своєму васалу, землі, якими він і так володів і навіть узглядив підчас «гостини» його відмінні від татарських смаки. Але, як видно з оповідань літопису, і князь Данило і літописець уважали ту татарську «ласку» найбільшою ганьбою для себе.

Вернувшись від хана, негайно береться Данило з великим шурботом і енергією до будови «городів», це б то оборонних замків, а одночасно почав шукати союзників, які дали б підтримку в боротьбі з татарами, що загрожували рівнож Заходу. Та західні країни, після татарського походу на Угорщину, тремтіли перед татарами і певно власне тому визнання татарами та Данилом його «права» на володіння його землями та ласкавий прийом... піднесли значення Данила як в очах Заходу так і в очах бояр!

Князь Данило, оглядаючися за можливими спільниками на Заході, будуючи городи на своїх землях, не забуває й про упорядкування ряду питань внутрішнього характеру. Між ними слід згадати церковну справу. Річ у тому, що митрополити київські, яким підлягала Волинь та Галичина, починають все довше гостювати в Московщині і в зв'язку з тим князь Данило висуває ідею створення окремої, незалежної від київських митрополитів, митрополії, якій підлягали б підвладні йому землі і з цією метою пробує добитися від візантійського патріарха висвячення обраного ним кандидата — Кирила, якого й посилає до Царгороду.

Тимчасом папські послы, що переїздили через Галич в дорозі до татарського хана, враховуючи настрої князя Данила, висувають ідею організації за ініціативою папи хрестового походу на татар, при тім, звичайно, говорять як з князем так і з де-ким з єпископів, намагаючися їх прихилити до унії з Римом. Данило, який розглядався за спільниками в боротьбі проти татар, вирішує спробувати використати нагоду і в 1246 році починає переговори з папою. Однак ті переговори не дають того, що потрібно йому — реальної допомоги в боротьбі з татарами. Заходи ж папи що-до усунення з церков-

ного життя візантійських звичаїв та обрядів — не були приємні ні князеві, ні єпископам. Це спричинило відразу припинення переговорів, які однак по невеликій перерві були відновлені. Папа видав ряд буль, але в них не було того, на чому залежало князеві. До присилки королівської корони для нього і обряду коронування на короля тих земель, якими він володів, поставився князь більше ніж здержано. Хоча в феодальному світі гідність короля і мала де-яке формальне значення, але князеві Данилові вона не лише не давала нічого, але навпаки — ще притягала передчасно увагу татар. Тому князь Данило не був охочий до коронації, погодився на неї, коли його до того намовляла мати і де-які з оточення, коронувався так, щоб як найменше було розголосу в малому місті своєї держави — Дорогичині як «король Руси». Ріжні ж «розгрішення» та дуже невиразні обіцянки папських буль цікавили короля Данила ще менше. Адже ж на випадок татарського походу на захід пропонував папа тільки, щоб король Данило повідомив пруських хрестоносців, які мали б потім у свою чергу повідомити папу, а щойно тоді обіцявся папа почати міркувати як зарадити лиху!

Вправді папа після коронації ще пробував заохотити до походу на татар словянські католицькі держави, але та заохота лишилася тільки фразою. З огляду на сказане король Данило не виявляв бажання йти на якісь конкретні уступки в ділянці релігійній.

Закінчується ціла та справа тим, що року 1255 папа дає свою згоду Литві на напад на українській землі та дозволяє їх спустошити, бо мовляв, їх населення не належить до правовірних християн!

Ще далеко перед тим воював Данило з поляками й зайняв Люблин, яким деякий час володіє.

З Литвою ж та ятвягами провадилися війни весь час з короткими лише перервами. Коли доходило до миру з одними литовськими племенами, — нападали інші. Врешті король Данило, укладаючи ріжні союзи та воюючи, поширив значно кордони своєї держави на північ (аж до Німана).

Ятвягів завоював в союзі з тими німецькими хрестоносцями, яких у 1238 році розбив під Дорогочином при їх спробі посунутися на Волинь. Однак і ці здобутки закріпити не

вдалося, бо на перешкоді стояли напружені відносини, а то й війни з татарами.

Татари, з окрема воевода татарського хана Куремса, вмів викликати і підтримувати на прикордонних з татарами землях держави короля Данила зрадницький рух — т. зв. «татарських людей». Це були люди (селяни, дрібні міщани, а де-коли й гірший елемент з числа бояр), які спокушались на те, що, переходячи під безпосередню зверхність татар, вони платили менші податки. Першими започаткували цей рух болоховці — люди не чисто українського роду, що й жили життям дуже близьким до кочового. Татари брали від них не більше того, що мусив за них вплатити татарам український князь, але відмовившись від послуху князеві — звільнялися від усіх тягарів, які доводилося нести на удержання своєї державної організації. Ці «люди» дбали лише про самих себе і цілковито не думали над тим, що в тих додаткових тягарах крилася єдина можливість майбутнього визволення. Подібного руху серед москвинів татари не стимулювали, бо московські князі були їхніми вірними слугами. Але навіть і в тому московському випадкові, коли б москвини стали просто «татарськими людьми» — вони б у майбутньому не створили б своєї держави і по упадку татар перестали б існувати, як окремий нарід. Такий метод нищення розсаджуванням з середини стосували що-до українців (в тому й що до еміграції) не одні лише татари, а й інші чужинці. Звичайно за егоїзм і шкурництво батьків платять вже діти, а внуки стають погноєм інших народів, колиж такий процес відбувається на власній землі, то він приносить кольосальну шкоду нації. Людина — істота громадська і вільний успішний розвиток тої чи іншої нації можливим є тільки в рямцях своєї національної свільності. Загибель народу (напр. ацтеків, альбігойців чи інших) — є одночасно і загибеллю («вимиранням») людей даного народу.

Отже зрозумілим є, що Данило, щоб в корені спинити зріст небезпечного руху, почав на тих «татарських людей» вивряджати карні експедиції, не оглядаючися на татар. Наслідком того був виступ Куремси в обороні тих «татарських людей» проти короля Данила. Він відбув кілька походів на західні українські землі. Та ці походи татар закінчилися ні-

чим — Куремса не зміг здобути ані Володимира ані Луцька (Лучеська).

Наслідком тих невдалих походів було усунення ханом Куремси і призначено на його місце Бурундая, який прибув з великим військом.

Бурундай спочатку вдає ніби нічого не сталося, лише йде в похід на союзного тоді з королем Данилом литовського князя Мендовга, жадаючи, щоб Данило, яко васал татарського хана, взяв у ньому участь.

Король Данило, щоб не ставити відразу справу на вістрі меча, тим більше, що жодних поважних союзників на Заході йому знайти не вдалося, посилає з частиною військ свого брата, а решта війська розміщується в укріплених містах. Це псує відношення між Мендовгом і королем Данилом і, звичайно, не заспокоює татар, які здогадуються в чому справа. Але татари не подають вигляду, що вони розуміють у чому річ, після закінчення походу висловлюють подяку, а на слідуєчий рік рушають на Польщу, звернувшись, як і попереднього року з закликом до короля Данила. Король знова посилає свого брата Василька, але цим разом не робить таких приготувань до оборони, а Бурундай несподівано повертає на Волинь, підходить до Володимира і жадає, щоб зібрані там князі вийшли йому на зустріч.

Короля Данила не було тоді у Володимирі, а князі виконують жадання Бурундая. Бурундай захоплює в свої руки князів і домагається від них негайного наказу знищити всі укріплення, збудовані королем Данилом, а саме Володимира, Кремянця, Луцька, Стіжка, Львова і Холма. Князі мусіли під доглядом татар наказати знищити ті укріплення, а прислані Бурундаєм татари докінчували те нищення. Лише під добре укріпленим Холмом вдалося одному з князів дати до зрозуміння холмському воеводі, що не слід виконувати його накази і не слід навіть його самого впустити до міста. І Холм відкинув жадання татар піддатися.

Бурундай бачив, що Холма буде дуже важко здобути і тому обійшов його, рушив на Польщу, пустошачи землі, пройшов аж до Сандомира, а звідти повз Краків вернув іншим шляхом до себе.

Так розвіялися всі мрії короля Данила про боротьбу з та-

тарами, а підготовча праця багатьох років, яка мала йому уможливити цю боротьбу, була знищена!

Ще року 1252 одружив король Данило свого сина Романа зі спадкоємицею (по смерті останнього з Бабенбергів) австрійської корони і висунув його кандидатуру на австрійський престіл. Однак коаліція інших претендентів ударемнила ці його пляни і він мусів зректись Австрії та дати Романові здобуті від Литви землі.

Зламаний цими всіма невдачами «король всієї Русі» — Данило року 1264 помер у своєму улюбленому Холмі де й був похований в катедрі Богородиці.

Галицько-волинська держава за короля Русі — Данила обхоплювала майже три чверти українських земель. Поза нею лишалася тільки Переяславщина та Сіверщина, що мали своїх князів, які рівнож мусіли визнати татарську зверхність, що мала там більше конкретний характер.

З огляду на неможливість поширювати свою територію копитом земель підлеглих татарам — як король Данило так і його наступники, намагаються поширювати її у західньому, північно-західньому і північному напрямці. Держава галицько-волинська бере участь у політичному життю та війнах центральної Європи, з пануючими династіями якої вона зв'язана, а син Данила — Роман, як згадувалось, навіть коротко сидів на австрійському престолі.

Не зважаючи на те, що галицько-волинська держава була православною, а держави тодішньої центральної Європи були державами католицькими, культурні зв'язки були досить тісними, а православні володарі волинсько-галицької держави ставилися з великою толеранцією, як до католиків так і до інших вір.

Літературні ж пам'ятки тих часів, а також усе про що була мова в цій праці, не лишають сумніву, що власне ця держава була спадкоємцем київської (української) князівської держави, як під оглядом культурним, так і під оглядом етнічним та політичним, і її володарі слушно звали себе традиційно володарями Русі.

Літопис же зазначає, що до Холма за панування короля Данила, масово переселяються з над Дніпра майстри й ремісники — творці матеріальної культури, всілякі «сідель-

ники, лучники, сагайдачники, ковалі, золотарі та інші». Пам'ятки архітектури, малярства й літератури рівнож найтіснішими органічними зв'язками пов'язані з Київом і давнішою культурою київської держави, та не втрачають в галицько-волинській державі свого українського характеру.

Вправді перехід слідом за митрополитом на Московщину окремих письменників, освічених людей та майстрів приніс і на Московщину здобутки нашої культури, але в цілковито чужому середовищі вони надто скоро затрачували свій характер, приймали східні елементи і нарешті нераз спотворювалися до непізнання.

По смерті короля Данила влада в Галичині переходить в руки його сина — Льва, а Волинь лишається й далі під владою Василька аж до його смерті в 1270 році, після чого волинські землі переходять до єдиного сина Василькового — Володимира. Василько уважався сеньйором і користувався повагою в родині, але нічим себе не виявляв, його ж небіж — Лев, що дістав по батькові Галич та Перемишль, відзначався не лише енергією, але й владолюбством та захланністю, яка відштовхує від нього інших членів родини і приводить до того, що лише цілком формально поділена перед тим галицько-волинська держава перестала на певний час фактично бути єдиною державою, хоча все ж справжнього розділу на дві цілком окремі держави не наступило — князь Лев мав надто великий вплив на цілість політики волинсько-галицьких володарів.

Лев пробував виступити як претендент на польську корону, але його похід на Польщу (спільно з татарами) закінчився невдачою і цілим рядом війн. Щойно по смерті польського короля Лешка Чорного вдається Льву прилучити землі Люблинщини, які залишалися під українською владою до 1302 року. Воював рівнож Лев і з уграми та прилучив до своєї держави частину Закарпаття з Мункачем.

Разом з Володимиром, сином Василька, приборкали цілком українські князі ятвягів.

Володимир же був очитаний, любив книжки, опікувався церквами й монастирями, але був хворий й рано помер. Усі підлеглі йому землі заповів він другому синові короля Данила — Мстиславові, маючи узаasadнене упередження до князя Льва. Щоб забезпечити виконання свого заповіту, він

покликав на свідків татарських ханів Телебугу й Аглая. Помер Володимир року 1289.

Тоді, як король Данило ціле своє життя намагався цілком вийти з під будь-якої залежності від татар, то Лев удержував з ними приятні стосунки. Вправді за пановання Льва татари вже дуже ослабли і залежність від них зводилася до формальности та до зустрічей з напоями й наїдками ханів, коли підчас походу переходили вони українськими землями. Воюючи з литовцями чи поляками, татарські хани вже не наказували українським князям йти з ними, лише закликали та намовляли, запевняючи, що такі походи робляться також в інтересі українських князів.

Тому, що галицько-волинський літопис кінчиться 1292 роком, про дальші події з галицько-волинської держави ми знаємо дуже мало. Ці часи лише не на багато краще висвітлені за часи антської держави, бо чужинецькі хроніки згадують тільки про ті події, які їх безпосередньо торкалися. Тому історики не знають навіть дати смерти князя Льва, припускають, що вона мала місце в 1301 році.

Що-до Мстислава, то знаємо лише, що литовські князі відступили йому Волковийськ, але рівнож не збереглося жодних докладніших відомостей ані про його князювання, ані про час його смерти.

По смерті Льва став володарем держави Юрій I, що за життя батька сидів у Холмі. Він знова злучив під своєю владою всі землі волинсько-галицької держави зі столицею у Володимирі та титулувався «королем Русі і князем Володимерії». Власне Юрій відновив переговори з Римом, які й привели до його коронації, але жадних інших наслідків не дали. Вправді за панування Юрія I втратили українці Люблинщину, але вдалося добитися від царгородського патріярха створення окремої митрополії.

У зв'язку зі створенням цієї нової митрополії мусимо спитися на одній важливій справі, яка виходить далеко поза межі церковних справ і, звичайно, неправильно подавана істориками.

Справа в тому, що, коли татари в 1236 році опановують Московщину, а її князі відразу підпорядковуються татарам та стають їм вірними поміщиками, починають все довше «гостювати» у Москві митрополити київські (Кирило, Мак-

сим). Митрополит Петро на початку XIV віку цілковито переїхав на Московщину та став підтримувати її політику.

Король Юрій дуже піклувався про освіту і церкву та духовенство мало вплив на його політику. Він приложив великих старань до того, щоб Візантія призначила для українських земель митрополита в зв'язку з тим, що митрополит київський фактично покинув Україну і перетворився, так би мовити, у митрополита московського (*не формально, а в істоті речі*).

Візантійські патріярхи уважали по давньому, що влада митрополита київського, як і за часів існування Київської імперії, обіймає всі ті терени з православним населенням, які за часів Володимира Великого підлягали Києву. Візантійські патріярхи лише «приймали до відому», що з тих чи інших причин, митрополит київський довше перебував в одній з земель своєї митрополії, але стояли далше на ґрунті єдности цілої митрополії. Тому неохоче порушили свою ідею єдности в той спосіб, що зберігаючи за київським митрополитом його дотеперішній титул «митрополита всієї Русі», *вигадали* новий титул митрополитів «Малої Русі» *лише* для митрополитів західньо-українських земель. Однак тим вони аж ніяк *не санкціонували* перенесення столиці митрополії «митрополитів усієї Русі» (по грецьки — «Росії») на Московщину.

Пізніше митрополити київські переїздить з Москви до Вильна (як перед тим до Москви) і москвини, боячися що лишаться без митрополита, просять у патріярха призначення окремого митрополита для Московщини, а коли з того нічого не виходить, шойно тоді в 1458 році без згоди царгородського патріярха (не канонічно) проголошують єпископа рязанського — «митрополитом московським».

Наведені факти не лишають найменшого сумніву, що візантійські патріярхи не звали Московщини «Великою Росією» тільки звали так Київську (українську) імперію. Коли імперія перестала існувати, коли київські митрополити *самовільно* покидають Київ, а волинсько-галицька держава домагається призначення для опіки над населенням держави окремого митрополита — *вигадують* назву «Малої Росії» *не для України* взагалі, тільки для тої волинсько-галицької митрополії, яку створено, а назву митрополитів «Великої

Росії» лишають в титулі *митрополитів Київських*, бо жодної московської митрополії не створено в році 1303, і формально не дають згоди візантійські патріярхи до перенесення столиці митрополії на Московщину. Власне такий стан справи уможливило пізніше переїзд митрополитів Київських з Московщини до Вільна — столиці Литви. Щойно 155 років пізніше москвини висувають свого митрополита на це становище без згоди *царгородського патріярха* і той «не канонічний» митрополит московський *самовільно* затримує неприналежного йому титула — «Митрополита Великої Росії», хоча його влада не поширюється вже на Київ. У році 1415 обирається собором українських і білоруських єпископів на митрополита Київського — Григорій Цимвлак. У році 1458 візантійський патріярх висвячує на митрополита київського грека — Григорія. Київській митрополії повернено давню незалежність і митрополити одержують від патріярха титул «митрополитів Київських і всея Руси». Тим самим і в церковному ужитку касується цілком титул «митрополитів Малої Руси», бо київський митрополит знова стає митрополитом *всієї Руси*. Не канонічний же московський митрополит *безправно* вживає *неналежного* йому титула митрополитів «великої Руси», але коли Московщина зростає в силі, то ніхто не може примусити не вживати її митрополитів не належного їм титулу, а в XVIII віці Московщина привлачує собі штучну і неналежну їм назву «Росії», а московські етнографічні землі починає *безпідставно* звати «Великою Росією», а українські — «малой Росією».

Так накинута за Юрія I (і то на короткий час) *митрополитам* галицько-волинським титул митрополитів «Малої Росії», кілька століть пізніше накидається москалями, в цілях політичних, загарбаним ними українським землям. А щоб затерти правду — ширяться різні вигадки в науковій літературі, а москалі й москвофіли допускаються нині навіть прямого фальшовання історичних фактів і титулів. Прикладом такого яскравого фальшування може бути хоч би твердження «Енциклопедії Українознавства», виданої в 1949 році на еміграції під редакцією Кубійовича, що наче б то король Юрій I «титулувався королем *малої Руси*» (том I, ст. 428). Ми згадали тут це видання тому, що кожен читач може знайти на тій же сторінці *докази усієї безпідставності*

цієї та інших подібних москвофільських вигадок, обчислених лише на безкритичність і легковірність читачів, бо два рядки нижче цього твердження *вміщена ілюстрація* — *печатка короля Юрія I*.

Під нею видруковане: «Печатка князя Юрія Львовича з XIV ст.», певно рахуючи на те, що: 1) мало хто з читачів «Енци. Українознавства» знає латинську мову і 2) що коли хто й знає — то не завдасть собі труда відчитувати виразний напис на тій печатці. А напис той такий: „S(igillum) domini Georgi regis Russie“, це б то «печатка пана Юрія короля Руси». Треба мати багато «відваги», щоб на тій же сторінці коло такої ілюстрації *зфальшувати* титул Юрія I допискою «малої»! Ця печатка щасливою волею долі збереглася до наших часів.

Сини Юрія I в грамоті виданій 9 серпня 1316 року титулюють себе «з Божої ласки володарями *всієї* землі Руси, Галичини і Володимерії».

Пізнійший (останній) володар тої держави також титулує себе володарем «земель Руси, Галичини і Володимерії» (1327 р.).

З наведеного попереду бачимо, що за Юрія I, коли було нарешті висвячено для Галицько-Волинської держави окремого від Києва митрополита, то вперше появлюється в церковному вжитку, вигадана у Візантії для нової митрополії назва Мала Русь (чи по грецьки — Мала Росія) і вводиться в ужиток візантійськими патріярхами назва *для Києва і решти земель, що підлягали Києву* (українських і не українських) назва «Велика Русь» або «Велика Росія».

Українські королі і еліта волинсько-галицької держави (ця назва, яку і ми вживаємо, бо вона прийнялася в нашій історіографії, куди дісталася з московських історичних праць не відповідає істоті речі, бо до цієї держави вже за короля Данила належало надто багато українських і білоруських земель, які не були і не є ані землями галицькими ані волинськими) назви «Мала Русь» *не вживали*, а вживали в політичному розумінню назву «Русь», або й «уся Русь», коли хотіли підкреслити своє виключне право на решту українських земель, які в давнину звались «Русью» в тіснійшому значінню цього слова.

Панування Юрія I було часом відносного спокою, поваги у сусідів і внутрішнього великого добробуту. Латинський напис на печатці вказує на зріст за Юрія I західньо-європейських впливів.

По його смерті володіли державою його сини: Андрій та Лев. Докладної і певної дати смерти короля Юрія з поданих раніше причин — не знаємо. Лев II і Андрій, як можна припускати з «грамот», що лишилися з тих часів, разом керували державою, хоча де-хто з істориків вважає, що Андрієві властиво підлягала волинська земля. Андрій та Лев II продовжують удержувати союзні відносини з державами, з якими тримав їх батько, а саме з Польщею і пруськими хрестоносцями. Цим останнім вони обіцяють допомогу вразі татарського нападу.

Вже з цього пункту союзної умови видно, що волинсько-галицька держава тільки за Юрія I удержувала більш-менш можливі стосунки з татарами, а вже за його синів ті стосунки не удержуються, навпаки укладаються проти татар союзи. Вправді де-хто з істориків (М. Грушевський) припускає, що той пункт умови мав на увазі не так татар, як литовців, що тоді почали вести агресивну політику проти волинсько-галицької держави.

Безсумніву однак мав якісь підстави польський король твердити в листі до папи, що за панування Юрієвих синів волинсько-галицька держава була «непоборним щитом», який захищав Польщу від татар.

Є рівнож побічні звістки, які дають право припускати, що бували й збройні сутички з татарами, та що в цих війнах Лев II та Андрій загинули. Однак нічого цілком певного про це, як і про рік смерти обох братів, не знаємо.

Десь коло 1320 року втратила волинсько-галицька держава землі Закарпатської України та частину пограничних з Литвою північних земель.

По смерті Андрія і Льва II, якийсь час боролися між собою боярські партії, з яких одна хотіла спертися на татарах, а друга, яка й перемогла, покликала на володаря держави спорідненого з Юрієм I мазовецького князя Болеслава, що прийняв православіє з ім'ям Юрія.

Про його панування під ім'ям короля Юрія II знаємо дуже й дуже мало. Знаємо, що тоді зросли дуже на силі як Поль-



Печатка Короля Юрія I, лицевий бік.
Напис: „S (igillum) domini Georgi regis Russie“,
цебто «Печатка пана Юрія короля Руси».

ща так і Литва і, щоб утримати волинсько-галицьку державу на попередньому рівні, треба було не лише енергійного та талановитого володаря, але й великих зусиль усього населення. Тимчасом маємо підстави припускати, що за Юрія II сильно зростають впливи як галицького боярства так і певних чужих елементів (німців та поляків, спроваджуваних Юрієм II для виконання різних функцій). Галицьке боярство знова починає вживати різних заходів для захоплення впливу на державне життя в свої руки і з тою метою веде також агітацію проти Юрія II, оскаржуючи останнього в тому, що він є тайним католиком. Нарешті в 1340 році змовники отруюють короля Юрія II в Володимирі, але той факт, що по його смерті зараз же управа Галичиною переходить в руки бояр галицьких на чолі з Дмитром Детьком і що майже зараз же перебирає зверхню владу над цілою державою литовський князь Любарт, дозволяє припускати, що власне ці бояри отруїли Юрія II і що вони ще до отруїння впливали запросити на його місце Любарта.

Смертю Юрія II в році 1340 закінчується існування третьої з черги української держави, держави галицько-волинської. Ця держава, як ми вже ствердили, була наступницею Київської князівської держави і в пору своєї найбільшої сили, за таку сама себе уважала, та мала тенденцію поширюватися й збирати всі українські землі. Могутньою перешкодою в цій справі була татарська зверхність на Сіверщині і Переяславщині.

Ця третя українська держава, як і держава Київська, лежала на великих торговельних шляхах, які єднали Північ з Півднем (Дністер) та з Заходом.

Як і Київська держава, вона була повязана династичними та економічними зв'язками з Заходом, лише за часів існування Київської держави Візантія відігравала дуже велику роль в світі, а за часів галицько-волинських королів вона швидко хилиться до повного занепаду. Цей момент, як рівнож і пересунення центру держави на захід впливали в тому напрямці, що в культурній ділянці все більше помітним ставав зріст західних впливів.

Москвини ж в життю і цієї держави жодної участі не брали (хіба що впливали як деструктивний чинник за посередництвом татар).

Московські князі зараз же після приходу татар, яким усе ж в момент татарського нападу московські племена де-коли ставили героїчний опір, погоджуються з татарською зверхністю і не тільки не шукають шляхів до боротьби, але й включають свої князівства в сферу татарських впливів.

Тут слід порівняти зі собою таке відмінне ставлення до татар українських і московських князів.

Українські князі, всі без винятку, не перестаючи борються або мріють про боротьбу з татарами. Навіть найдалі висунене на схід князівство Чернігівське живе ідеєю боротьби з чужим йому татарським світом. У 1239 році князь Михайло Чернігівський при наближенні татар тікає в Угорщину шукати там допомоги, а князь Данило Галицький призначає до Києва свого тисяцького (восводу Дмитра), який протягом кількох місяців героїчно боронить Київ, а сам Данило іде рівнож шукати на Заході союзників для боротьби з татарами. Князь Михайло прибуває потім до Данила Галицького. Коли відійшли татари — вертається, і в 1246 році признає часово владу орди, але орієнтується даліше на Захід і тому його вбивають татари. Як стверджує мандрівник Плано-Карпіні, вбили татари й другого чернігівського князя — Андрія. *Всі українці, яко органічна частина Європи, остільки вперто орієнтувалися на Європу, на Захід, що коли в 1250 році був поставлений, у порозумінню з Данилом, галицьким митрополитом Кирило, татари починають полагоджувати всі церковні справи через прихильного їм єпископа-москвина Феогноста, котрий переносить свій осідок до Сарая (столиці Золотої Орди) і стає довіреною особою татар та виконує дипломатичні доручення хана Менгу Тимура.*

Як бачимо, москвини, коли їм це треба, уміють бути «скромними» і навіть в грубих підручниках для середньої школи ніде не хваляться цим татарським дипломатом і московським єпископом в одній особі.

Московщина — ця найдалі на захід висунута органічна частина Сходу, тоді, як і у всі важливіші моменти своєї історії — орієнтується на рідний їй Схід.

Варто підкреслити те, що Золота Орда, лише умовно могла називатися чисто татарською державою, бо в дійсності не лише полки для підтримання внутрішнього ладу комплектувалися з охотників-москвинів, але й військо. В поході

на Німеччину брали участь мешканці тодішньої Московщини, які, як свідчить хроніст Рубрук і були там винищені. За Рогером і Вольфом* вже в 1233—41 році москвини склали поважну частину татарських військ і спільно руйнували Україну.** Відомо також, що в 1262 році було переведено бранку (рекрутування) серед москвинів до татарських військ.

І правда, на це може завважити московський історик, що того ж року виник ряд розрухів протитатарських у московських містах, але цей факт не міняє нічого, бо ті розрухи були цілком не на національному тлі, а на внутрішньо-політичному. Тоді в татарській імперії йшла боротьба за владу між Хубилаєм і Арикбугою; москвини отже виганяли збирачів податку (звичайно немилосердних здирщиків), присланих Хубилаєм бо . . . тягнули за Арикбугою.

В разі потреби московські князі брали охоче участь, а то й самі бували ініціаторами (Іван Каліта, Феодор Ярославський, Михайл Тверской та інші) татарських карних експедицій навіть проти московських земель і взагалі почували себе чудово в рідній їм по крові і духу татарській імперії.

Тоді, як українські князі були споріднені з західними володарями — московські були в родинних зв'язках саме з татарами. Так, в 1257 р. Глеб Васілевіч — женився в Орді, його небіж, князь Константін Борисовіч Ростовской — жениться в Орді у Кутлукарти. Князь Михайл Феодоровіч також жениться з татаркою, князь Феодор Ростіславіч Ростовской — рівнож жонатий був з татаркою і навіть «Великий князь» Михайл Тверской (1313 р.) мав також жінку татарку. Очевидно на цьому не кінчався список князів московських, споріднених з татарами. Де-які з московських князів займали визначні становища при ханському дворі, мали сталі місця при ханському столі (звідси татарсько-московський звичай «местнічества») і брали участь у походах татар.

Отже в житті татарської імперії москвини беруть охоче активну участь не лише в війську, але і в дипломатії та адміністрації.

* „Geschichte der Tataren“.

** За цю допомогу московську татарський хан віддав Київщину суздальському князеві Ярославу.

Можна сперечатися, чи пізніші князі московські по крові можуть скорше вважатися за русо-москво-фінів, чи за татар на яких дві третини в наслідок такого помішання крові шляхом шлюбів. Не дивно, що московський же літописець, пишучи про карну експедицію і то проти також московського міста, на чолі татарських загонів славного в московській історії Івана Каліти («собиратель земли русской») у 1322 році, зазначає: «плєніша много людей і посекоша і Ярославль пожже мало не весь».

Певно, при такій «кровній» спорідненості московських князів з татарами, подібні «патріотичні» вчинки неможливо вважати навіть за національну зраду.

Такі ж подружні й інші зв'язки еднали «людей з народу», москвинів-баскаків («баскаками» — звалися вояки помічних військових відділів, що у мирний час виконували головні поліційні функції, численні села тої назви на Московщині є доказом великої кількості москвинів-баскаків) з татарами.

Отже, слід цілковито погодитися з висновком Насонова («Монголи і Русь», Академія Наук СРСР), що: «Штоби поколебать прочно установившієся ашнашенія патребовалась катастрофа: распадєніє залатоординскаво гасударства!» І так справді було! Двісті літ були москвини не лише льояльними громадянами татарської імперії взагалі, але також її підпорою. Коли ж почалася з початку в татарській імперії взагалі боротьба за владу і розклад, а потому і в Золотій Орді — московські князі нарівні з татарськими ватажками брали участь в цій боротьбі, живучи тими настроями, що й справжні татари. Вони ніколи не боролися проти татар взагалі, а лише брали і то без жодної прихованої думки, участь у боротьбі різних претендентів до влади. Широко розрекламована потім і тепер москвинами, як збройний виступ проти татарського панування, «Кулікова битва» була в дійсності лише боем князя Дімітрія, що визнавав раніше себе васалом одного з конкуруючих татарських володарів, проти військ нового володаря, який рушив на Москву, бо не забув, що коли він, ще як воевода, підтримував одного татарського хана — московський князь Дімітрій, визнаючи друго-

го (татарського) хана — зігнорував наказ поповоди Мамаю, як того, що тримає з узурпаторами.

Цим також пояснюється, чому після цієї перемоги, як тепер кажуть «над татарами» — далі платили москвини татарим ще сто років *данину*. Московські історики соромливо промовчують, чому саме після «Кулікової битви» далі все є «по старому».

Лише після того, як цілковито розпалася Золота Орда, московські князі вже не лише *не мають кому підлягати*, але й життя само змушує їх, споріднених з татарськими володарями, намагатися *організувати лад на землях бувшої Золотої Орди*.

Наведене не лише сумніву, що український нарід, як за часів київської князівської держави так і за часів галицько-волинської був тісними зв'язками пов'язаний з греко-римською культурою та західним світом, якого передовим аванпостом був аж до упадку державності, тимчасом московські племена були пов'язані через хозар, а потім через волжських болгар, а потім через татар з азійським світом і були авангардом Азії. Москвини аж до другої половини XVII ст. старалися в усьому відмежуватися від Заходу, ставлячися до нього з явною ворожістю.

Однак історична правда не просто шкідлива, але навіть небезпечна для московського панування над багатими українськими землями і тому її, не оглядаючися на історичні факти, підмінюють далекою від правди штучною схемою історичного розвитку Східної Європи, схемою, яка при всій своїй неузасадненості «узасаднює» нинішню московську політику на окупованій ними Україні.

Цитуємо далі твердження, якими закінчуються видані окупантами (Академія Наук УРСР, Київ, 1959 р.) «Нариси стародавньої історії УРСР»: «Татарська навала була безпосередньою причиною розпаду древньоруської держави, перервані були економічні, політичні і культурні зв'язки, які об'єднували стародавню Русь в єдину державу... Після татарської навали окремі частини Русі опинилися в ріжних історичних умовах, що привело до їх економічного, політичного і культурного відосіблення. В цих умовах з єдиної древньоруської народності поступово склалися три братні народи

— руській, українській і білоруській — з властивими особливостями мови, культури і побуту» (стор. 579).

Автори цієї «теорії» мусіли вигадати якусь ніколи не існувавшу «єдину древньоруську народність», мусіли забути, що Київ був зруйнований і Київська держава перестала існувати за 70 років до появи татар, що московський (неправильно названий «руським») нарід не був і не є «братнім» народом українців, а «особливості» відрізняли московські племена від українських вже в IX—X столітті!

Ми бачимо, що український нарід жив власним життям державним аж до 1340 року, — це б то ще 100 років після татарської навали, держава наша була ще міцною тоді, коли вже татарська сила почала підупадати. Коли б замість Юрія II був володарем нашої землі князь з властивостями короля Данила чи Романа Великого та коли б не боярська сваволя (за Юрія II бояри на його грамотах чепляли свої печатки поруч з печаткою Юрія II!), наша держава могла б зміцнити і відновити суверенну владу українського народу на всіх українських землях.

По отруєнню Юрія II, не лише Литва, але й Польща та Угорщина виступили зі своїми претензіями на спадщину українських королів, але бояри галицькі, які хотіли самі хазяйнувати на цих землях, покликали ще татар. Татари, теоретично, признавали права всіх трьох претендентів на Галичину, яка стала так би мовити «міжнародною», а владу в ній мав аж до своєї смерті (9 років) Дмитро Детько. Після його смерті татари за оплату визнали права Польщі на ці землі, але населення воліло вже Литву, в якій відігравали українці велику роль. Отже настав ряд воєн між претендентами, в яких уже український нарід, як *самостійна одиниця*, не брав участі.

Хоча по упадку нашої державності настали довгі роки бездержавного існування, проте український нарід увесь час памятав про те, що є він нарід державний зі славним минулим і увесь час підкреслював, що Київська князівська держава це була його власна держава.

І тому, коло 180 років пізніше митрополит Іов Борецький у своїй славній «Протестації» (1621 р.) писав, що «Козацтво — племя славного народу руського... що воювало Грецьке цїсарство морем Чорним і сухопуттю. Се з того покоління

військо, що за Олега, монарха руського, в своїх моносілах по морю й по землі плавало і Константинополь штурмувало. Це ж попи за Володимира святого монарха руського воювали Грецію, Македонію, Ілірію. Се ж їх предки разом з Володимиром хрестилися . . . »

Коли ж пізніше гетьману Богдану Хмельницькому вдається відновити державу предків, він у своїй вірчій (акредитуєчій) грамоті своїм послам до московського царя, каже, що він, Богдан Хмельницький, репрезентує «увесь народ російський». Коли ж гетьман Богдан вмер, то один з панегиристів писав: «Виною синів Володимирових Росія впала — за Хмельницького, при Богдані — на ноги встала». Отже і він зве «Росією» відновлену українську державу, яка одна має право так зватися.

Але, як ми вже писали, по поразці шведсько-українських військ під Полтавою московський цар Петро I, щоб закріпити загарбані землі за Московщиною, наказує звати Московщину — «Росією» і від того часу анектує Московщина не лише Україну, але й її назву, а впарі з тою назвою, спотворене москвинами в їхньому інтересі минуле українського народу.

Щоб боротися з тим хаосом, який створила Московщина в уяві інших народів, українці починають вживати виключно своєї давньої народньої назви. Однак, це аж ніяк не значить, що український нарід зрікся своєї стародавньої політичної назви і що погодився уважати «спільним» той період своєї історії, який ніколи не був «спільним».

Нашим завданням було на підставі незаперечних фактів, стародавніх істориків, джерел та документів і висновків об'єктивної, опертої на всіх дотеперішніх здобутках, науки, висвітлити, як згаданий період життя нашого народу, так і справжнє відношення до української Руської держави московських предків — слов'ян-фінських племен.

ВИСНОВКИ

1. Нема найменших підстав для твердження, що існувала будь-коли окрема етнічна група «східньо-слов'янських племен», натомість існує дуже багато доказів того, що вже на початку першого тисячеліття по Р. Х. почала вирізнятися група українських племен, відома за тих часів іншим народам під імям антів.

2. Нині вже не підлягає сумніву, що власне державна організація антів, яка проіснувала 250 років, була першим відомим нам державним об'єднанням українських племен. Це об'єднання вело боротьбу з Візантією, готами і аварами та відзначалося не лише відвагою воєнків, але й знанням військової справи та оригінальною організацією громадського життя. Наприкінці свого існування держава антів розпалася на менші державні та племінні об'єднання.

3. Можемо вважати усталеним, що цілком інше слов'янське племінне об'єднання, відоме під назвою вятічі, прийшло на простори східньої Європи значно пізніше за антів і мусіло оселитися на гірших землях (у верхів'ях Оки та між Окою й Волгою), бо кращі землі були зайняті українськими племенами. З цих слов'ян, що змішалися з численнішими за них, але слабшими фінськими та тюрськими племенами, які заселяли ті землі, повстав московський нарід.

4. Тимчасом варяжська династія з племені «Русь» із тих українських слов'янських племен, що лишилися по розпаді антської держави, використовуючи їх надзвичайну етнічну близькість і спільність економічних інтересів, творить на ґрунті традиції полишеної антською державою другу з черги українську державу, яка починає зватися «Русью». Варяжська ж династія вже в третьому поколінні цілком сла-

ванізується (українізується) і керує цією державою спираючися на місцеву, українську в етнічному розумінню, еліту.

5. Московські, чи краще сказати московсько-фінські племена, як це випливає з докладної аналізи літописів та інших історичних джерел, не беруть жодної участі ані в творенню, ані в економічному, політичному та релігійному життю цієї, другої з черги, української держави, якої столиця була в Києві, яку в період її розцвіту, враховуючи її розміри та етнічно різноманітний склад, слід звати імперією.

6. Про приналежність (хоч би й умовну) московсько-фінських племен до української князівської держави, відомої під назвою «Русь», протягом перших ста літ її існування не може бути й мови, навпаки, — не підлягає сумніву, що протягом того часу київська руська держава підбивала все наново ті племена аж шість разів (шостий у кінці перших ста літ) і вони зараз же відривалися.

7. Примусова приналежність московсько-фінських племен до київської української імперії в другому столітті її існування була досить умовна й формальна, бо ще в першій чверті XII століття доводиться Володимиру Мономаху двічі ходити приборкувати ті племена, які мали місцевих князів, що неохоче підлягали князям київської династії, що мали з Ростова керувати тими племенами. Християнство починають приймати московські предки, чинячи великий опір (повстання 1024 року), щойно на початку третього століття існування київської держави. Про участь тих племен в життю держави нема даних, зате відомо, що до Ростова доводилося їхати через Новгород, а з Ростова до положених над Окою земель вятічей був важкий і далекий шлях. Князь Володимир Мономах згадує серед доконаних подвигів те, що йому вдалося один раз протягом життя проїхати до Ростова не через Новгород, а «крізь вятічі».

8. У середині третього століття свого існування починає слабнути друга з черги українська («русська») держава, а одночасно починають міцнішати в той час уже залежні від Києва суздальські (московські) князівства. Вони при кінці третього століття існування київської князівської держави зростають на силі і здобувають під проводом суздальського

князя Київ, руйнують та розграбовують його, а населення Києва частково перебивають, а частково виводять у полон.

9. Під безнастанними ударами азійських кочових племен та московсько-фінських князівств Київ занепадає, а державний центр український переноситься на західні землі, на Волинь і в Галичину. Третя з черги українська держава — Галицько-Волинська є єдиним продовженням Київської держави. Проіснувала вона до середини XIV віку. Таким чином етнічна група словянських українських племен жила державним життям без перерви за другої і третьої української держави — 470 літ.

10. У життю й змаганнях Галицько-Волинської української держави московсько-фінські землі, звичайно, не беруть жодної участі, а про останні роки існування навіть не подають жодних звісток у своїх літописах.

11. Як Київська князівська (українська) держава та її володарі, так і Галицько-Волинська були пов'язані економічними, політичними й династичними зв'язками з Західною Європою та Візантією, а їх культура творилася на греко-римській основі. Московські ж племена, а згодом і московські князівства були пов'язані економічними і культурними (а за татар — і династичними) зв'язками зі Сходом.

12. Існуюча нині група східно-словянських мов повстала не в прадавні часи на етнічному ґрунті, лише подібно групі романських мов була витвором пізніших часів. Вона почала творитися щойно в другому тисячолітті по Р. Хр. під впливом чинників: релігійного, політичного та культурного, а солунський діалект старо-болгарської мови, вживаний як мова церкви в Київській імперії, відіграв у цьому процесі роль латинської мови.

Тим самим нема найменших підстав уважати доказом ближчого споріднення московського та українського народів існування такої мовної групи.

Рівно ж не може братися під увагу назва «росіяни», яку нині вживають москвини, бо вони не мають на неї вистарчаючого права і ввели її урядово у життя щойно в 1713 році. До цього ж часу самі москалі звали свою державу — «Царство Московское» або «Государство Московское», а себе «московські люди».

CONCLUSIONS

1. There is not a single reason for the assertion that at any time there existed a separate ethnical group of „Eastern European tribes“. In its place there exists enough evidence to prove that at the beginning of the first millennium, A. D., there began to distinguish itself a group of Ukrainian tribes, known in those times by other peoples, under the name of Antes.

2. Today there is no doubt whatsoever that this sovereign organization of Antes which existed two hundred and fifty years, was the first known sovereign union of Ukrainian tribes. This union waged war with Byzantium, the Goths and the Avars, and excelled not only in the courage of its warriors, but also in military affairs, and the originality of its organization of community life. At the end of its existence, the Antes State disintegrated into smaller states and tribal unions.

3. It has also been ascertained that a completely different Slavonic tribal union, known in time, under the name of „Vyatichi“ appeared on the open spaces of Eastern Europe, much later after the Antes and were forced to settle on poorer soil (in the upper reaches of the Oka and between the Oka and Volga) because the better lands were already occupied by the Antes-Ukrainian tribes. From these Slavs, after their mixing with the much more numerous but weaker autochthonous Finno-Turkic tribes, emerged the Moscovite nation, which in the eighteenth century began to be known under the inaccurate name of „Russian“.

4. In the meantime, the Varangian (from the tribe „Rus“) dynasty took advantage of the extraordinary ethnical closeness and community of economic interests of the Ukrainian Slavonic tribal unions which survived after the downfall of the Antes State, to create on the foundations of post-Antes traditions — in turn a second Ukrainian State. This state began to be called „Rus“. The Varangian dynasty in its third generation became completely Slavonic (Ukrainianized) and governed this State with the support of the native, ethnically speaking, Ukrainian elite.

5. Moscovite, or more accurately speaking Mosco-Finnish, tribes, based on a thorough analysis of chronicles and other historical sources, took no part either in the creation, nor the economic, political or religious life of this, second in turn, Ukrainian State, whose capital was Kyjiw, which in the period of its glory, because of its territorial size and its varied ethnical composition could rightfully be called an Empire.

6. About the inclusion (even if conditional) of the Mosco-Finnish tribes in the Ukrainian princely Kyjiwan State, known under the name of „Rus“, in the course of the first centuries of its existence, is out of the question. On the contrary, there is no doubt, during that period, the Kyjiwan State was forced to subdue always anew those tribes up to six times (the sixth-time at the end of the first hundred years) and they would break away again.

7. The compulsory inclusion of the Mosco-Finnish tribes to the Kyjiwan Ukrainian Empire, known as „Rus“ in the second century of its existence was quite conventional and formal, because in the first quarter of the twelfth century, Wolodymyr Monomach was forced to set out twice to pacify these tribes who still retained in those times their native princelings who unwillingly submitted to the princes of the Kyjiwan dynasty who governed those lands from Rostov. Moscovite ancestors began to accept Christianity with great resistance (the uprising of 1024) only at the beginning of the third century of the existence of the Kyjiwan State. There are no facts about the participation of these tribes in the life of the Kyjiwan State, but it is known that to reach Rostov from Kyjiw one had to pass through Novhorod and from Rostov to the lands of the Vyatychi along the Oka was still a dangerous road. Prince Wolodymyr recalls that among his accomplished feats only once in the course of a life filled with many journeys was he able to reach Rostov, not through Novhorod, but „through the Vyatichi“.

8. In the middle of the third century of its existence the second Ukrainian („Rus“) State began to weaken, whereas at the same time the Suzdal and other Moscovite principdoms began to grow strong, though still owing allegiance to Kyiw and governed by princes of the Kyjiwan dynasty (which became naturalized there already). At the end of the third century of the existence of the Kyjiwan princely State, they grew in strength and attempted to win Kyjiw and maintain themselves there. Later under the leadership of the Suzdal prince they conquered,

ruined and looted Kyjiw. Part of the inhabitants were killed and part were taken into captivity.

9. Under the incessant attacks of the Asian nomadic tribes, and in time by the Mosco-Finnish, Kyjiw weakened and the Ukrainian government center shifted westward into Wolyn and Halychyna. This, the third in turn, Ukrainian State, the Halycho-Wolynian, was a continuation of the Kyjiwan State. It existed to the middle of the fourteenth century. Thus, the ethnical group of Slavonic Ukrainian tribes lived a sovereign life without interruption in the existence of the second and third Ukrainian State for four hundred and seventy years.

10. In the life and trials of the Halycho-Wolynian State, of course, the Mosco-Finnish lands took no part and there is no mention at all about events in the later years of the existence of the Halycho-Wolynian State in the Suzdal Chronicle.

11. Just as the Kyjiwan principedom (Ukrainian State) and its rulers, so the Halycho-Wolynian, were related by economic, political and dynastic ties with Western Europe and Byzantium, and their culture developed on Greco-Roman principles. The Moscovite tribe, and in time the Moscovite princes were related economically and culturally (and in Tartar times — also dynastically) with the East.

12. The presently existing group of Eastern European languages arose not in prehistoric times on an ethnical foundation, but alike the Romanic language group was the creation of later times. They began to develop only in the second millenium A. D. under the motivating influences that were religious, political and cultural, whereas „the Solunian* dialect“ of the ancient Bulgarian language was used as the Church language and the princely language in the Kyjiwan Empire, playing the part of the Latin language in this process.

Therefore there is no reason in the least to acknowledge the proof of a close relationship of Moscovite and Ukrainian nations because of the existence of a group Eastern-Slavonic languages.

Likewise, we cannot take under consideration the name „Russian“ which the Moscovites use **today**, because they have no valid right to it, but introduced it legally into life only in 1713 as a political move. Up to that time, the Moscovites themselves called their state the „Moscovite Czardom“ or „Moscovite State“ and referred to themselves as „Moscovite people“.

* Now-Salonica

SCHLUSSFOLGERUNG

1. Es besteht nicht der geringste Grund zur Behauptung, daß jemals eine abgesonderte Gruppe „ostslavischer Stämme“ existierte, dagegen weist vieles daraufhin, daß man schon in den ersten Jahrhunderten n. Chr. von einer Gruppe ukrainischer Stämme sprechen kann, anderen Völkern unter dem Namen Anten bekannt.

2. Es kann heute nicht bezweifelt werden, daß gerade das Staatsgebilde der Anten, welches 250 Jahre lang währte, die erste uns bekannte staatliche Zusammenfügung der ukrainischen Stämme war. Die Krieger der Goten und Awaren zeichneten sich im Kampf gegen Byzanz nicht nur durch Mut aus, sondern auch mit Kenntnis der Kriegsführung und dem eigenen Gemeindeleben. Der Staat der Anten zerfiel dann in kleinere Staats- und Stammeinheiten.

4. Wir dürfen es als festgestellt annehmen, dass eine andere slawische Stammeinheit, unter dem Namen Wjatitschi bekannt, in die Gebiete von Osteuropa viel später als Anten einwanderte und mußte sich daher in der weniger fruchtbaren Gegend einsiedeln (an der oberen Oka, sowie im Gebiet zwischen Oka und Wolga), denn die besseren Räume waren bereits von ukrainischen Stämmen bewohnt. Wjatitschi vermischten sich mit den von ihnen zahlreicheren, jedoch in der Tat schwächeren finnischen und turkschen einheimischen Stämmen und das war der Ursprung des moskovitischen Volkes.

4. Inzwischen bildet die Warägerdynastie von Stamm „Rus“ aus den ukrainischen Stämmen, die nach dem Zerfall des antischen Staates durch ethnische und ökonomische Gemeininteressen zusammenhielten, eine zweite in historischer Reihe ukrainische Staatseinheit, sich auf Tradition der Antenstaates basierend, welche den Namen „Rus“ trägt. Bereits in der dritten Generation slawonisiert sich (ukrainisiert) die Warägerdynastie und mit Hilfe der im ethnischen Sinn einheimischen Elite bildet sie die Regierung dieses Staates.

5. Moskauer, bzw. moskauer-finnische Stämme, wie es nach genauerem Studium der Chroniken und anderen geschicht-

lichen Quellen klar wird, beteiligen sich überhaupt nicht, weder an der Organisation dieses in der historischen Reihe zweiten ukrainischen Staates, noch an dessen wirtschaftlichem, politischem und religiösem Leben. Diesen Staat mit Hauptstadt Kyjiw (Kiew) dürfte man in dessen Blütezeit in Anbetracht des Territoriums und mannigfaltigen ethnischen Bestandes als Imperium bezeichnen.

6. Von der auch nur bedingten Zugehörigkeit der moskauer-finnischen Stämme zum ukrainischen Fürstentum „Rus“ kann im ersten Jahrhundert seiner Bestehung gar keine Rede sein, im Gegenteil, während dieser Zeit bezwingt der Kyjiwer Staat diese Stämme immer wieder (zum sechsten Male gegen Ende des hundertjährigen Bestehens) und sie reißen sich immer wieder los.

7. Der aufgezwungene Anschluß der moskauer-finnischen Stämme zum Kyjiwer Imperium im zweiten Jahrhundert dessen Bestehens war ziemlich bedingt und formal: schon im ersten Viertel des XII Jh. muß Volodymyr Monomach zwei Feldzüge machen zur Bezwingung dieser Stämme und deren Fürsten, die Dynastie welche von Rostov aus regierte, sich nur ungerne der Kyjiwer Regierungsdynastie unterwarfen. Die Verbreitung des christlichen Glaubens stößt bei moskauer Urahnern auf beträchtlichen Widerstand (der Aufruhr im Jahre 1024) und wird erst am Anfang des dritten Jahrhunderts des Bestehens des Kyjiwer Staates verwickelt. Es gab nichts, was auf ihre Beteiligung im Staatsleben hinweisen würde, wir wissen dagegen, dass der Verkehrsweg von Kyjiw nach Rostow durch Novgorod führte und der Weg von Rostow nach den an der Oka gelegenen Gebieten der Wjatitschi und zurück schwer und lang war. Der Fürst Volodymyr Monomach betrachtet es als Leistung, dass es ihm einmal gelang nach Rostow zu gelangen nicht wie üblich durch Novgorod, sondern „über Wjatitschi“.

8. In der Mitte des dritten Jahrhunderts seines Bestehens wird der zweite ukrainische Staat allmählich schwächer, mit gleichzeitiger Erstarkung der dann von Kyjiw abhängigen Susdal (moskauer) Fürstentümer. Diese werden gegen das Ende des dritten Jahrhunderts des Bestehens des Kyjiwer Staates dermassen stark, dass sie unter der Führung des Susdaler Fürsten die Stadt Kyjiw erobern, vernichten und plündern und die Bevölkerung zum Teil erschlagen, teilweise mit sich in die Gefangenschaft schleppen.

9. Unter den unaufhörlichen Überfällen der asiatischen Nomaden sowie moskauer-finnischen Stämme verfällt das Kyjiwer

Fürstentum und das ukrainische Staatszentrum wird auf die Westgebiete, Volhynien und Galizien verlegt. Der dritte ukrainische Staat, der Galizisch-Volhynische, ist die einzige Fortsetzung des Kiewer Staates und besteht bis gegen die Mitte des XIV. Jh. Auf diese Weise führte die ethnische Gruppe der slawischen ukrainischen Stämme 470 Jahre lang ununterbrochen ihr Staatsleben im zweiten und dritten ukrainischem Staat.

10. Die moskauer-finnischen Gebiete beteiligen sich natürlich nicht am Leben und den Kämpfen des Galizisch-Volhynischen ukrainischen Staates. Dieser wird nicht einmal in ihren Chroniken erwähnt.

11. Sowohl der Kiewer ukrainische Staat und seine Fürsten wie auch der Galizisch-Volhynische waren durch wirtschaftliche, politische und dynastische Beziehungen mit West Europa und Byzanz verbunden und ihre Kultur stützte sich auf hellenisch-römischer Basis. Die moskauer Stämme und später auch deren Fürstentümer unterhielten wirtschaftliche und kulturelle (in der Zeit der Tatarenvorherrschaft auch dynastische Beziehungen mit dem Osten).

12. Die ostslawische Sprachgruppe, wie wir sie heute kennen, entstand nicht in den Urzeiten auf der ethnischen Grundlage, sondern ähnlich der romanischen Gruppe, war das Gebilde der späteren Zeit. Sie entwickelte sich erst im zweiten Jahrtausend n. Ch. unter dem Einfluss der geistlichen, politischen und kulturellen Faktoren, wobei der Soluner Dialekt des Altbulgarischen, der Kirchensprache im Kiewer Imperium, darin die dem Latein entsprechende Rolle spielte. Es besteht daher kein Grund das Vorhandensein einer solchen Sprachgruppe als Beweis für nähere Verwandtschaft der moskauer und ukrainischen Völker anzuführen.

Auch soll der Name „Russen“, dessen sich heute Moskoviten bedienen, nicht in Betracht kommen, denn sie haben dazu keine gültigen Berechtigungen; dieser Name war amtlich erst im Jahre 1713 eingeführt. Bis dahin nannten die Moskoviten ihren Staat „Zarstvo Moskovskoje“ (Moskauer Zarentum) oder „Moskauer Staat“ und sich selbst „moskauer Leute“.

CONCLUSION

1. Il n'y a aucune raison pour affirmer l'existence à n'importe quelle époque d'un groupe ethnique séparé de „Slave Oriental“, bien au contraire, nous avons beaucoup de preuve que dans le premier millénaire après Jésus Christ un groupe de tribes en Ukraine commença à se différencier, connu sous le nom „d'Antes“ par les autres peuples.

2. Aujourd'hui il n'est permis de douter que l'organisation gouvernementale des Antes, qui dura 250 années, ne fut la première union des tribes en Ukraine. Cet union fit la guerre aux Byzantines, aux Gotes et aux Avars, et se distingua non seulement par la bravoure de ses guerriers mais encore par son art militaire et par sa propre administration. Vers la fin de son existence l'état Antes se divisa en de plus petites unités.

3. Nous savons que d'autres peuplades, connues sous le nom de „Wiatèques“ envahirent les pays de l'Europe Orientale et furent obligées de s'établir dans les régions moins fertiles à la source de l'Oka et dans la région entre l'Oka et la Volga, car les meilleures terres étaient déjà occupées en Ukraine par les Antes. Le mélange des tribes Wiatèques avec les tribes Finnoises et Tourcs donna naissance au XVIII^{ème} siècle au peuple Moscovite, qui se nomma „Rus“ sans légitime droit.

4. Ayant la même origine ethnique et les mêmes intérêts économiques la dynastie de „Varègues“ de la tribu „Rus“ organisa avec les autres tribes Antes le deuxième état Ukrainien. La troisième génération de „Varègues“ se slavisa (devient ukrainienne) complètement et dirigea toute la nation avec l'aide de l'élite native et ethnique ukrainienne.

5. En se basant sur l'analyse exacte de documents et sources historiques nous pouvons conclure que les tribes moscovites, ou plutôt les tribes finno-moscovites ne prennent part ni dans la création, ni dans la vie économique, politique et religieuse de second état ukrainien. Par sa grandeur ethnique et territoriale cet état devient une principauté avec la capitale à Kiiw, (Kiew).

6. Dans le premier siècle de l'existence de l'État Ukrainien „Rus“ on ne peut parler d'une appartenance des peuplades Finno-Moscovites à cet état, bien au contraire la principauté de Kiiw est constamment victorieuse en guerre avec eux.

7. L'annexion du peuple Finno-Moscovites à la principauté de Kiiw pendant le deuxième siècle de son existence est lâche et formelle; déjà dans les premières 25 années de du XII^{ème} siècle. Wolodymyr Monomach est obligé de faire la guerre deux fois au peuple Finno-Moscovite dirigé par ses princes à Rostow. Dû à la résistance des tribes Finno-Moscovites (exemple la révolte de l'année 1024) le christianisme n'est accepté qu'au début du 3^{ème} siècle de l'existence de la principauté de Kiiw. Il n'y a aucun document relatant la participation du peuple Finno-Moscovite dans le gouvernement de la principauté de Kiiw, mais il est connu, que, pour aller de Kiiw à Rostow, il fallait traverser Novgorod et que les chemins de Rostow vers les régions de l'Oka étaient très difficiles. Wolodymyr Monomach mentionne dans ses mémoires de campagnes qu'il lui arriva d'aller à Rostow non par Novgorod mais à travers les „Wiatèques“ une seule fois.

8. Au milieu de troisième siècle de son existence, la principauté de Kiiw commença à s'effaïtir alors que pendant la même période, les régions sous la domination commencent à devenir plus fortes. Déjà vers la fin du même siècle les peuplades Finno-Moscovites essaient de conquérir Kiiw et de s'y retenir. C'est seulement plus tard, sous la direction du prince de Suzdal qu'ils arrivent à prendre Kiiw, la ruinent et la pillent, tuant une partie du peuple et déportant l'autre.

9. Sous la poussée des nomades asiatiques, du peuple Finno-Moscovite, le centre de l'état Ukrainien transféré à l'Ouest du pays en Volénie et Galicie. Cet troisième état Ukrainien de Galicie et Volénie est le seul et unique continuateur de la principauté ukrainienne de Kiiw. Cet troisième état se prolongea jusqu'au milieu de XIV^{ème} siècle. Sous ces conditions, le groupe ethnique slave ukrainien continua sa vie gouvernementale sans interruption pendant la deuxième et la troisième principauté pour une période de 470 années.

10. Les Finno-Moscovites ne prennent aucune part dans la vie de la principauté de Galicie-Volénie et ne fut mention de ce fait dans aucun de leurs chroniques.

11. La principauté de Kiiw aussi que celle de Galicie-Volénie étaient liées économiquement, politiquement et dynastiquement avec l'Europe Occidentale et Byzance, et sa culture, se

développa sous l'affluence greco-romaine. Le peuple moscovite et ses princes étaient liés économiquement et politiquement (et dynastiquement sous l'invasion Tatar) avec l'Orient.

12. La formation d'un groupe de la langue slavique orientale tel que nous le connaissons aujourd'hui ne se fit pas en des temps anciens sur une base ethnique mais, comme les langues Romaines est la création d'un temps postérieur. Elle commença à développer sur les influences religieuses, politiques et culturelles, seulement dans le deuxième millénaire après Jesus Christ. Le dialecte salonique de l'ancienne Bulgarie, utilisé comme langue d'église et d'écriture à Kiiw.

A cause de cela il n'y a pas de raisons affirmer une étroite parenté entre les nations moscovites et ukrainiennes basé sur l'existence d'un groupe linguistique commun.

De même le nom „Rus“ qu'aujourd'hui les Moscovites utilisent, ne devrait donner aucune contraversion à propos de son origine et appartenance, parceque les Moscovites n'y ont aucun droit; ce nom „Rus“ ne fait utiliser par les Moscovites pour la première fois en 1713 et seulement pour des raisons politiques. Car jusqu'à cette date, les Moscovites appelaient leur état „Tsarie de Moscou“ ou bien „État de Moscou“ et se nommaient aux mêmes „Moscovites“.

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Авенариус, Биліни. М. 1912.
Авенариус, Биліни. Лен. 1957.
Алепський П., Подорож патріярха Макара. «Життя і Знання». Л. 1935—1936.
Арістов, О земле половецкой. Н. 1877.
Артаманов, Проісхождение славян. Л. 1950.
Арциховський, Основи археології. К. 1955.
Арциховський, Кургани вятічей. 1930.
Археологіческая летопись южной России.
Багалій, Нариси історії України.
Бальцер, Генеалогія Пястув. 1895 (польськ. мовою).
Бернштам А., Із історії гунов I в. до н. е. Хухань — Є і Чжі Шанькунь. «Совет. Востоковеденіє», I (1940).
Бартольд, Арабські известія о русах. («Сов. Востоковеденіє», ч. I, 1940).
Брайчевський, Антський період в історії східних словян. «Археологія» т. VII, 1952.
Брайчевський, Південна межа черняхівської культури на Дніпрі. «Археологія» т. IX, 1957.
Брайчевський, Основні ваприси археологіческаво ізученія антов. (Доклади VI научной конференції Інст. Арх. К. 1953).
Брайчевський, К вапросу о генетических связях ювелирнано іскуства антов і Кієвской Русі. («Крат. сообщ. Інст. Арх. А. Н. УРСР») т. I, 1952.
Брайчевський, Римська монета на терит. України, К. 1959.
Брайчевський, Коли і як виник Київ? К. 1963.
Вінтер, Візантія і Рим у боротьбі за Україну. Прага 1943.
Віппер, Всесвітня історія, т. I—III. Київ, 1926.
Владімирській-Буданов, Обзор історії руссково права. К. 1909.
Владімирській-Буданов, Німецьке право в Польщі й Литві. Львів.
Вовк Хв., Студії української етнографії та антропологии. Прага, 1928.
Гайдукевич, Боспорське царство, 1949.

Гаркаві, Сказанія мусульманських пісателі о славянах і русскіх. С.Пб. 1870.

Геродот, Скитія. Львів 1937.

Гнатюк В., Чи закарпатські українці автохтони? ЛНВ, 1922.

Голубець, Начерк історії українського мистецтва, Львів 1934.

Гончаров, Археологічні розкопи в Києві в 1955 році, («Археологія» т. X. 1957).

Греков, Київська Русь. Київ 1951.

Грушевський М. Історія України-Руси, т. I—X, Н. Й. 1961.

Грушевський М., Історія української літератури, т. I—V, 1960.

Готье, Очеркі по історії матеріальної культури Восточної Європи. 1925.

Грім В., Племенне названіе Анти. «Яфетич. Сборник» V. Л. 1927.

Данилевич В., Археологічна минувшина Київщини. Київ 1928.

Довженко, Військова справа в Київській Русі. К. 1950.

Длугош Гісторія польоніка, (польськ. мовою).

Довнар-Запольський, Історія Русі (древнейшій період).

Довнар-Запольський, Очеркі історії Кривічской і Дреговіцкой землі до конца XIV века. 1831.

Довнар-Запольський, Великій Болгар.

Дорошенко Д., Нарис історії України, т. I—II. Варшава 1933.

Збірна праця: Київ та його околиці. Київ 1926.

„ „ Чернігів і північне Лівобережжя. Київ 1927.

„ „ Історія Києва, т. I К. 1959.

„ „ Історичний епос східних словян. Київ 1958.

„ „ Історія української літератури, т. I, Київ 1954.

Істрін, Хроніка Георгія Амартола в древнем славянском переводе. Л. 1930.

Козловскі, Венедове в зрюдлах хісторичних і в сьветле картографії пшедхісторичней. Львув 1937.

Кордуба М., Найновійші теорії про початки Русі. ЛНВ. 1929.

Кезма, Оповідання арабського історика Абу-Шарджі Рудраверського (XI) про те, як охрестилася Русь. (Ювил. збірн. на честь Багалія. 1927).

Ке де Сент-Емур, Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа. Львів 1909.

Крипякевич, Велика історія України. Він. Канада 1948.

Карскій, Русская правда. 1930.

Ключевскій, Курс Російської історії, т. I—V. 1936.

„ Київская і московская Русь. 1909.

Кресальний, Софійський заповідник у Києві. К. 1960.

Лехр-Сплавінські, О походзеню і праойчизне словян. 1946.

Линиченко, Суспільні верстви Галицької Русі в XIV—XV в. Львів.

Лащенко, Лекції по історії українського права, ч. I—II. Прага 1932.

Літопис галицько-волинський. Львів 1936.

Лунін, Саркел, Ростов на Дону. 1939.

Ляскоронський, Титмарові повідомлення про руські справи з початку XI строіччя. («Збірник на честь Грушевського», I, 1928).

Мавродін, Очеркі по історії Левобережної України. Л. 1940.

Марченко, Історія української культури. Київ 1961.

Маліновскій, Євреї в Южной Русі і Києве в X—XII в. Кієв 1878.

Модзалевскій, Гути на Чернігівщині. Київ 1926.

Monumenta Germaniae hist. Scriptorum, t. I—IV. 1840—1892.

Monumenta Poloniae hist. 1889.

Науковий збірник Українського Вільного Університету в Празі, т. I—II.

Насонов, Монголи і Русь. Л. 1940.

Niderle, Rukovét slovanskych starozitnosti. 1953.

Огієнко, Українська культура. Київ 1918.

Пастернак, Старий Галич. Львів 1944.

Пляно Карніні, Історія монголів. С.Пб. пер. Малєіна. 1911.

Пастернак, Археологія України. Торонто 1961.

Пашуто, Очеркі по історії Галицько-Волинської Русі. Москва 1950.

Перетц, Слово о полку Ігоревім. Київ.

Переяслав-Хмельницький. Київ 1954.

П. В., Когда жил Вещий Олег? К. XIV, 1935.

Потебня, «Слово о полку Ігоревім», X. 1914.

Питання історії архітектури та будівельної техніки на Україні. Київ 1953.

Покровскій, Русская історія с древнейших времьон.

Полное собраніе русскіх летописей, т. I (Лаврентіевская і Троицкая). С.Пб. 1846.

Полное собраніе русскіх летописей, т. II (Іпатьевская лет.). С.Пб. 1908.

Рибаков, Анти і Кієвская Русь. «Вест. Істор. древн. Європи». 1939.

Рибаков, Ремесло древней Русі. Москва 1948.

Рибаків, Начало Русскаво государства. 1954.
 Ратич, Древньоруські пам'ятки на території західних областей
 УРСР. Київ 1957.
 Свенціцький, Прикраси рукописів Галицької України. Львів.
 Смирнов, Волзьський шлях і стародавні Руси. Київ 1928.
 Stender Peterson, Der älteste Russische Staat. 1960.
 Смолічев, Чернігів та його околиці. К. 1928.
 Симонович, Пам'ятки черняхівської культури нижнього Побуж-
 жя. «Археологія», т. X, 1957.
 Спіцин, Разсслніе древне-руссіких племян по археологіческих
 данных. 1898.
 Сергеевич, Древности русскаво права.
 С. Смалъ-Стоцький, Розвій поглядів на сімю словянських мов.
 Соловійов, Історія Россії с древнейших времян, тт. I—IX. 1963.
 Стецькі, Волинь, т. I і II (польською мовою).
 Томашівський, Історія України, ч. I. Львів 1922.
 Третяков, Разссленіе руссіких племян по архівним данным. 1937.
 Чекановскі, Встемп до хісторії словян. Львів 1927.
 Шахматов, Древнейшія судьби русскаво племені. Петроград 1919.
 Шовкопляс, Археологічні дослідження на Україні. Київ 1957.
 Щербаківський, Формація Української нації. Н. Й. 1958.
 Шекера, Міжнародні звязки київської Руси. Акад. Наук УРСР.
 Київ 1963.
 Нариси історії архітектури УРСР. Київ 1957.
 Ред. Безсонов, Київський державний заповідник-музей «Київо-
 Печерська Лавра». К. 1957.
 Возняк, Історія української літератури, тт. I—III, Львів 1920-1922.
 Свенціцький, Нариси з історії української мови. Львів.
 Шелухин, Україна. Прага 1936.

З М І С Т

Передмова	5
I. Українська територія і її прадавні мешканці	11
II. «Анти» — предки українців і перша більша державна організація українського народу	24
III. По антський період аж до виникнення київської князівської держави	41
IV. Словянські племена, що брали участь у творенню київської князівської держави та інші словянські племена	62
V. Питання про походження назви «Русь» і назви «Україна»	74
VI. Повстання і зріст київської князівської держави	97
VII. Київська імперія в розцвіті. Часи Володимира Великого та Ярослава Мудрого	110
VIII. Наступники Ярослава	135
IX. Володимир Мономах	139
X. Розпад Київської імперії й ослаблення Києва та консолідація Московської держави. Доля Києва по розпаді імперії	152
XI. Галицько-Волинська держава	171
Висновки	203
Conclusions	206
Conclusion	212
Schlusswort	209
Історичні джерела та література	214

ВІД АВТОРА

Закінчивши цю працю, вважаю своїм приємним обов'язком скласти найщирішу подяку д-ру Богданові Кушнірові за винятково велику допомогу в спровадженню матеріалів потрібних для цієї праці, переклади і т. п., моїй дружині Надії за переписування та іншу допомогу, та п. Марії Габоді. Окрема ж щира подяка належить поданим нижче особам, без фінансової допомоги котрих ця праця не могла б появитися друком.

Ось виказ згаданих осіб та сум, які вони дали на видання:

Д-р Н. Н.	150 дол.
Д-р Н. Н.	50 „
Д-р Дзюбановський Теодор	25 „
Інж. Захарків Остап	100 „
П. Кульчицький Андрій	25 „
Ред. Макар Володимир	50 „
Ред. Мох Олександр	50 „
Д-р Панчак Тамара	50 „
Інж. Панчак Іван	50 „
П. Питель Богдан	25 „
П. Рогатинський Петро	100 „
Д-р Ткачук Дмитро	50 „
Д-р Туркевич Надія	50 „
П. Яворівський Яків	50 „
П. Ч. Б.	25 „

ДЕ-ЯКІ З ПРАЦЬ АВТОРА ЦЕЇ КНИГИ

- Р. Млиновецький*: Історія Українського Народу, стор. 644.
- Р. Млиновецький*: «Гетьман Мазепа в світлі фактів та дзеркалі історій» (друге видання), стор. 260 (вичерпано).
- Р. Млиновецький*: «Голод на Україні в світлі урядових даних» стор. 60 (вичерпано).
- Р. Млиновецький*: «Нариси з історії визвольних змагань 1917—1921 рр.» (Про що «історія мовчить») т. I, стор. 396.

ДЕ-ЯКІ З ПРАЦЬ ТОГО Ж АВТОРА ПІД ІНШИМ ПСЕВДОМ

Р. Задеснянський:

- КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том I. «Велетні і пігмеї літературного Олімпу», стор. 112. (Вичерпано).
- КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том II. «Апостол Української національної революції», стор. 340. (Третє доповнене видання).
- КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том III. «Національно-політичні погляди М. Драгоманова», стор. 120. (На вичерпанню).
- КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том IV. «Творчість Лесі Українки», стор. 140.
- КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том V. «Що нам дав Хвильовий?», стор. 224.
- КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том VI. «Творці ренесансу 20-их років», стор. 122. (Вичерпано).
- КРИТИЧНІ НАРИСИ. Том VII. «М. Вороний, Л. Старицька-Черняхівська та інш.», стор. 144. (Вичерпано).

Р. Паклен:

- «Правда про московську національну політику на Україні та за її межами», стор. 136. (Вичерпано).
- «Загадка сфінкса», стор. 180.
- «Біла книга», стор. 220. (Вичерпано).

ERREURS

Page	Ligne	Imprimé	Doit être
212	2—3	„Slave Oriental“	„Slaves orientaux
	3	preuve	preuves
	5	tribes, commenca	tribus, commença
	9	tribes, cet	tribus, cette
	10	Ghotes	Goths
	13	l'état Antes	l'état des Antes
		unitées	unités
	16	fucent	furent
	19	tribes	tribus
	22	le même	les mêmes
	23	tribe	tribu
	24	tribes	tribus
	25	slavirisa	slavisa
	29	tribes	tribus
213	34	(Kiew)	(Kiev)
	5	Moscovites	Moscovite
	10	tribes	tribus
		exemple	par exemple
	18	il arriva	il lui arriva
	21	commena à s'éfailir	commença à s'affaiblir
	22	la domination	la domination de Suzdal
	24	essailent	essaient
	29	transféré	fut transféré
	30	en Volenie et Galicie	en Volhynie et en Galicie
		Cet	Ce
	31	Volenie	Volhynie
	32	Cet	Ce
	36	pour	pendant
214	38	Volenie	Volhynie
		ne fut	ne font pas
	39	aucun	aucune
	40, 41	Volenie	Volhynie
	1	L'affluence	l'influence
	4	de la langue slavie orientale	de langues slaves orientales
	6	Romaines	romanes
	7, 8	développer	se développer
	7	sur. culturalles	sous, culturelles
	11	et d'ecritice a Kiew	a Kiiw a joue le role de la langue latine.
	13	basé	basée
	14	linguistic	linguistique
	16	contraversie	controverse
	18	ne fait utiliser	ne fut utilisé
19	en	qu'en	
22	aux	eux-	